

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

3 (49) ▶ 2022

ЗМІСТ

Демографічні процеси

ГЛАДУН О. М., ПУГАЧОВА М. В. Генезис демографічного реєстру в Україні	3
РИНГАЧ Н. О. Два роки пандемії COVID-19 в Україні: зміни смертності внаслідок новоутворень	26
ГУНЬКО Н. В., КУКУШ О. Г., МЕЛЕКЕСЦЕВА А. А. Якби не було війни: прогноз демографічних показників для громад Вишгородського району Київської області	46

Соціально-економічний розвиток

КОЛОТ А. М., ГЕРАСИМЕНКО О. О. До філософії моральної економіки: концептологія людиноцентричності (І частина)	65
МАКАРОВА О. V., DUTKA D. I. Volunteer Movement in Germany (Current Aspects)	89
ЗВОНАР В. П., ДЯКОНЕНКО О. І., СОВА О. Ю. Закономірності формування соціального капіталу в Україні: теоретичні засади і міжнародний контекст	102

Якість життя та соціальна політика

РЕУТ А. Г., КОГАТЬКО Ю. Л. Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року	123
ПЕРЕГУДОВА Т. В. Надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам за принципом соціально-трудової інклюзії	145

Наукове життя

Вдячність та пошана за вагомий внесок у наукову скарбницю: до 85-річчя академіка Амоші Олександра Івановича	165
ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ	170
GUIDELINES FOR AUTHORS	173

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

3(49) ▶ 2022

CONTENTS

Demographic processes

- GLADUN O. M., PUHACHOVA M. V. Genesis of the Demographic Registry in Ukraine 3
RYNGACH N. O. Two Years of the COVID-19 Pandemic in Ukraine: Changes in Mortality Caused by Neoplasms 26
GUNKO N. V., KUKUSH O. G., MELEKESTSEVA A. A. If There Were No War: Demographic Indicators Forecast for Vyshgorodsky District, Kyiv Oblast 46

Socio-economic development

- KOLOT A. M., HERASYMENKO O. O. To the Philosophy of Moral Economy: Conceptology of Anthropocentrism (Part I) 65
MAKAROVA O. V., DUTKA D. I. Volunteer Movement in Germany (Current Aspects) 89
ZVONAR V. P., DYAKONENKO O. I., SOVA O. Yu. Regularities of Social Capital Formation in Ukraine: Theoretical Framework and International Context 102

Quality of life and social policy

- REUT A. G., KOHATKO Yu. L. Housing Problem in Ukraine on the Background of War 2022 123
PEREHUDOVA T. V. Social Assistance Provision to Displaced Persons on the Principle of Social and Labor Inclusion 145

Scientific life

- Gratitude and respect for a significant contribution to the scientific treasury: the 85th anniversary of Academician Oleksandr Ivanovych Amosha 165
GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 170
GUIDELINES FOR AUTHORS 173

Cite: Gladun, O. M. & Puhachova, M. V. (2022). Henezys demohrafichnoho reiestru v Ukraini [Genesis of the Demographic Registry in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 3-25. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.003>

УДК: 351.755.3 : 351.755(4-17)

JEL Classification: C 89

О. М. ГЛАДУН, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., заст. директора з наукової роботи

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: gladun.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6354-6180

Scopus ID: 56682893300

М. В. ПУГАЧОВА, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: maryni@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1680-4284

ГЕНЕЗИС ДЕМОГРАФІЧНОГО РЕЄСТРУ В УКРАЇНІ

Держава не може функціонувати без точної і надійної інформації про чисельність своїх мешканців, статеву, вікову структуру населення та його розміщення на території країни. Протягом багатьох десятиліть таку інформацію отримували з переписів населення, а у міжпереписний період — з різних додаткових джерел. Пізніше у розвинених країнах створили так звані електронні демографічні реєстри, що дало змогу оператив-но актуалізувати необхідну інформацію про населення, зберігати її й швидко оброб-ляти. Наприкінці минулого століття у багатьох розвинених країнах демографічні реє-стри стали головним джерелом інформації для проведення традиційних переписів на-селення, а пізніше — навіть частково або повністю їх замінили. Україна на теперішній час через різні обставини не має повноцінного демографічного реєстру і тільки прохо-дить складний шлях до його становлення.

Метою цієї статті є дослідження процесу створення демографічного реєстру в Україні в історичному аспекті. А її новизна полягає у тому, що вперше висвітлено,

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкри-того доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

проаналізовано та оцінено три спроби розроблення національного демографічного реєстру. Дослідження ґрунтується на застосуванні системного аналізу для оцінки усіх спроб створення українського демографічного реєстру; використання методів дослідження складних систем (аналізу і синтезу) дало можливість докладно проаналізувати компоненти усіх реєстрів і на основі компаративного аналізу визначити сильні та слабкі сторони кожної версії реєстру. Застосування конкретно-історичного підходу допомогло вивченню процесів проектування і створення реєстрів з урахуванням конкретних історичних умов, в яких вони відбувались, і з'ясуванню їх впливу на ці процеси. Для досягнення поставленої мети авторами досліджено проекти демографічних реєстрів, розроблені в різні часи: Автоматизованого банку даних «Населення» і Державного реєстру населення України. Проаналізовано причини, через які ці електронні інформаційні ресурси так і не були побудовані. Також досліджено мету створення і можливості запровадженого Єдиного державного демографічного реєстру. Виявлено переваги і недоліки, продемонстровано його зв'язок з іншими електронними реєстрами, що функціонують в органах влади й місцевого самоврядування. Представлено порівняння складу демографічних ознак двох згаданих вище проектів і реєстру, що на сьогодні функціонує. З точки зору саме демографічної спрямованості та технологічного поєднання з іншими інформаційними системами найбільш досконалим був проект Автоматизованого банку даних «Населення». Проект структури наступного реєстру був перенацілений усією можливою інформацією щодо населення, яка з погляду демографічних потреб не була необхідною. Єдиний державний демографічний реєстр був створений з метою забезпечення населення документами нового зразка, але не був спрямований на повноцінне виконання ролі демографічного реєстру.

Ключові слова: реєстри населення, Автоматизований банк даних «Населення», Державний реєстр населення України, Єдиний державний демографічний реєстр, структура електронного реєстру, перепис населення.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання визначення (оцінки) чисельності населення, яке проживає на певній території, постало давно. Відомі випадки обліків населення ще у III—II тис. до н.е. (Єгипет, Китай, Індія). Регулярно обліки проводились і у Стародавньому Римі. На території сучасної України проведення обліків населення також сягає давнини. У літописах зустрічаються згадки про їх наявність ще у другій половині IX ст. Вони провадились також під час татарської навали (1245 р.). На території України, яка знаходилась у складі різних держав, з середини XVI ст. цей процес набув систематичного характеру. На території Речі Посполитої за 161 рік (1629—1790 рр.) було здійснено 4 т.зв. подимних обліки. У часи Гетьманщини у 1723—1756 рр. відбулось 13 подвірних обліків. У першій половині XVIII ст. в Російській імперії проводились подушні обліки населення. Подушні списки називали «казками», а самі обліки — ревізіями, усього на українських землях було 7 ревізій у період з 1782 по 1858 р. На українських територіях, що входили до складу Австрійської імперії з 1772 по 1850 рік, здійснено 14 т.зв. конскрипцій населення [1, с. 50—56].

Відомості обліків населення були необхідні головним чином для обкладання населення податками і повинностями, а також з'ясування кількості осіб чоловічої статі для можливого залучення до війська.

З середини XIX ст. в різних країнах Європи почали систематично проводитись переписи населення. За цей період на різних територіях сучасної України було проведено загалом 22 переписи. З них 6 провела Австро-Угорщина, по 2 — Польща та Чехословаччина, по 1 — Російська імперія, Угорщина та Румунія. Вісім переписів населення провів СРСР. Ще один, перший і останній перепис населення за 30 років незалежності був проведений в Україні в 2001 р. Необхідність проведення переписів була обумовлена тим, що обліки тривали достатньо довго, якість інформації оцінити було важко, перелік питань був обмеженим. Переписи населення проводились одночасно на всій території усїєї країни, включали широке коло питань, відповіді на які потрібно отримати органам влади на час проведення перепису. Перші науково обґрунтовані рекомендації щодо принципів проведення переписів населення запропоновано на восьмій сесії Міжнародного статистичного конгресу у 1872 р. Переписи дали можливість регулярно отримувати інформацію щодо складу та розміщення населення, його різних характеристик.

Паралельно з проведенням обліків та переписів розвивалась система реєстрів населення. Вона існувала у вигляді списків чи картотек, які формувались з певною метою чи за певними критеріями. Так, у XVI ст. владою Речі Посполитої було складено окремих список — реєстр козаків, яких взято на державну службу (звідси пішла назва «реєстрове козацтво»). Після проведення різних видів обліків та переписів також залишались певні списки населення, які хоча і могли не називатись реєстрами, але по суті виконували їх роль. Церковні приходи вели книги народжених і померлих, які теж по суті були реєстрами. За часів СРСР підрозділи МВС («паспортні столи») вели картотеки проживаючих на певній території, що забезпечувало контроль за переміщенням населення через процедуру «прописки».

Необхідність запровадження реєстрів (у будь-якій формі) була обумовлена необхідністю мати інформацію щодо населення на поточний момент. Обліки та переписи проводились через великий проміжок часу, інформація застарівала і вже через кілька років втрачала актуальність. Розрахунки за період між переписами з часом втрачають надійність.

Принципова відмінність між переписами (обліками) та реєстрами полягає ось у чому. Якщо процедура перепису на певному етапі потребує знеособлення (деперсоніфікації) інформації, то реєстри ведуться персонально. За результатами переписів може бути отримана виключно узагальнена інформація. Крім того, якщо переписи проводяться з певною періодичністю (рекомендована ООН періодичність — 10 років), то реєстри ведуться в режимі реального часу. Теоретично по тих ознаках, що збігаються у програмі перепису та реєстрі, узагальнена інформація на базі реєстрів може бути отримана у будь-який час. Проте переписи дають можливість отримати

ти інформацію по тих ознаках, яких немає у реєстрах, та по комбінації різних ознак. За даними реєстрів це далеко не завжди можна зробити.

Зараз у багатьох країнах відбувається величезний стрибок у напрямі створення та використання реєстрів населення, що обумовлено стрімким розвитком інформаційних технологій. У низці європейських країн переписи населення проводяться або з використанням даних реєстрів, або взагалі тільки на базі реєстрів.

Використання реєстрів населення для поточної роботи і цілей переписів потребує певної ієрархії реєстрів. Практично в усіх країнах існують т.зв. базові реєстри, тобто реєстри, які є ключовими у створенні системи реєстрів. До таких базових реєстрів належить і демографічний [2, с. 9—23].

В Україні упродовж останніх 30 років створено понад 300 різноманітних реєстрів, у т.ч. демографічний. Характерною рисою сучасної ситуації є безсистемність їх створення, а Єдиний державний демографічний реєстр (ЄДДР) не виконує функцій демографічного і через це не відповідає своїй назві. Зараз Міністерство цифрової трансформації України намагається навести лад у царині реєстрів та інших електронних інформаційних ресурсів, що повинно підвищити ефективність їх використання. Під його егідою створено Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів — державний репозитарій, який запроваджено для обліку всіх електронних інформаційних ресурсів держави: електронних реєстрів, кадастрів, класифікаторів, а також — інформаційних систем, які забезпечують їх функціонування та використовують інформацію з них [3]. А з використанням досвіду побудови естонської платформи *X-tee* запроваджено інформаційно-телекомунікаційну систему «Трембіта», призначену для автоматизації й електронного забезпечення обміну даними між електронними інформаційними ресурсами під час надання адміністративних послуг та здійснення інших повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування [4]. Отже, прогрес на шляху створення ефективної системи державних реєстрів, безперечно, спостерігається. Але у цій системі, на нашу думку, поки що немає справжнього демографічного реєстру.

Для розуміння ситуації, що склалася, необхідно дослідити історію створення реєстрів. У цій статті розглядаються спроби створення демографічного реєстру в Україні протягом достатньо довгого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблема створення та використання реєстрів недостатньо висвітлена в наукових публікаціях. О. Осауленко (O. Osaulenko) [5], посилаючись у своїй статті на Указ Президента України «Про створення Єдиного державного реєстру фізичних осіб» [6] і постанову Кабінету Міністрів України про Концепцію щодо його створення [7], підкреслює, що ці документи ставлять за мету побудову такої інформаційно-аналітичної системи загальнодержавного значення, яка буде «моніторинговою підтримкою управління у сфері пра-

вових та соціальних питань, контролю і прогнозування заселення територій, відстеження динаміки міграційних і демографічних процесів» [5, с. 24; 7]. На жаль, зазначені документи втратили чинність ще у 2005 році, і процес розроблення демографічного реєстру на деякий час загальмував.

Публікацій щодо історичного аспекту створення демографічного реєстру майже немає, а ті, які вдалося відшукати, стосуються переважно останньої його версії — Єдиного державного демографічного реєстру. Це передусім статті, де подається його критика на етапі прийняття відповідного закону, що запроваджував цей реєстр [8]. Наприклад, у статті М. Томак (М. Tomak) [9] авторка наполягає, що після створення ЄДДР без відома МВС мешканець України «навіть не чхне», адже в реєстр передбачається інтегрувати в т.ч. відомості з усіх відомчих баз даних, туди навіть потрапить інформація із медичних карток. Вона стверджує, що «створення демографічного реєстру та об'єднання усіх баз в одну, як уже не раз попереджали правозахисники та експерти, означатиме, що кожна людина в Україні опиниться під рентгеном влади», а правозахисники назвали його одним із найбільш небезпечних, хоча він ухвалювався на виконання умов Плану дій лібералізації ЄС візового режиму для України. Про різку критику з боку правозахисників, релігійних громад і неурядових організацій ідеться й у публікації Центру політико-правових реформ [10]. Основним аргументом проти прийняття цього закону було те, що низка його положень не відповідає Конституції України й ратифікованим Україною міжнародним договорам та несе суттєву загрозу правам людини, зокрема праву на приватність. У наступній публікації [11] йдеться про відкрите звернення до керівництва держави та профільних органів від п'яти громадських організацій — Центру політико-правових реформ, Центру Громадянських Свобод, Центру інформації про права людини, Українського незалежного центру політичних досліджень та Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, у якому наголошено, що об'єднання усіх відомчих баз даних і обсяг персональних даних, який планується до збирання і зберігання, є абсолютно неспівмірним з потребами видачі паспортних документів. Отже, з одного боку, дописувачі бачать недоліки майбутнього ЄДДР у тому, що він порушує конфіденційність інформації про фізичну особу, а з іншого — що у ньому буде зібрано цю інформацію з усіх баз даних, які містять відомості про населення. Отже, важко назвати цей реєстр суто демографічним.

Щодо дослідження сучасного стану ЄДДР, то логічно буде згадати колективну монографію, підготовлену в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи за редакцією О. Гладуна (O. Gladun) [12, с. 352—372], в якій аналізу цього інформаційного ресурсу присвячено окремий підрозділ.

Метою статті є дослідження генезису демографічного реєстру в Україні.

Новизна полягає у тому, що вперше висвітлено, проаналізовано та оцінено три спроби створення демографічного реєстру в Україні.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на застосуванні системного аналізу для оцінки усіх спроб створення демографічного реєстру в Україні; використання методів дослідження складних систем (аналізу і синтезу) дало можливість докладно проаналізувати компоненти усіх реєстрів і на основі компаративного аналізу визначити сильні та слабкі сторони кожної версії реєстру. Застосування конкретно-історичного підходу допомогло вивченню процесів проектування і створення реєстрів з урахуванням конкретних історичних умов, в яких вони відбувались, і з'ясуванню їх впливу на ці процеси.

Виклад основного матеріалу. *Першу спробу* створення реєстру населення в Україні здійснено ще у часи існування СРСР у 1989 р. Тоді Державним комітетом СРСР з статистики було розроблено проєкт Концепції створення Автоматизованого банку даних «Населення»¹ (далі — АБД «Населення») [13]. Звісно, Україна (тоді ще УРСР) була у складі Радянського Союзу і, відповідно, реєстр населення України планувався як складова загальносоюзного. Створення АБД «Населення» розглядалась як складова Єдиної статистичної інформаційної системи, що мала містити «не тільки систему державної статистики, а й інформаційні бази галузевих і регіональних органів управління, об'єднань, підприємств та установ, включаючи первинний облік» [13].

Досвід експериментального створення системи персоніфікованого обліку населення мала Латвійська РСР, де у м. Рига та Валмієрському районі було створено територіальні банки даних про населення. Наукова складова робіт базувалась на відповідних розробках НДІ статистики СРСР та його Латвійського відділення. На базі цього банку даних передбачалось вирішення низки задач [13]:

- соціально-демографічний аналіз і поточна оцінка структури, відтворення і міграції населення за групами та категоріями населення;
- ведення динамічних рядів показників;
- прогнозування чисельності населення;
- інформаційне забезпечення вирішення задач статистики сім'ї;
- аналіз структури і динаміки трудових ресурсів, вивчення їх міграції;
- аналіз руху працівників у різних сферах та галузях народного господарства та регіонах країни;
- аналіз професійної та кваліфікаційної структури трудових ресурсів;
- аналіз структури та динаміки рівня освіти населення, використання фахівців у народному господарстві;

¹ Хоча в Концепції створення АБД «Населення» слово «реєстр» жодного разу не згадується, термін «банк даних» у цьому документі виступає синонімом терміна «реєстр».

- підготовка списку осіб окремих категорій (виборців, призовників, дошкільнят, учнів тощо);
- інформаційно-довідкове обслуговування користувачів, включаючи населення;
- організаційне, інформаційне і програмно-технологічне забезпечення переписів населення, вибіркових соціально-демографічних, соціологічних та інших статистичних обстежень, опитувань суспільної думки та референдумів.

Крім того, планувалось, що дані АБД «Населення» будуть основою при створенні інших банків даних (управління трудовими ресурсами, медичних даних, безготівкових розрахунків тощо), а також вирішення різних соціально-економічних проблем (розвиток медичного обслуговування, освіта, соціальне забезпечення, житлове будівництво, зайнятість тощо). Також передбачалась можливість формування спеціальних баз даних (пенсіонерів, інвалідів, пільговиків, власників транспортних засобів тощо) на замовлення користувачів. Користувачами АБД «Населення» було визначено «радянські та партійні органи», міністерства, відомства, підприємства, організації, кооперативи та населення. При цьому за бажанням громадян могла бути створена база документально підтверджених ретроспективних даних для отримання різноманітних довідок.

Створення АБД «Населення» передбачалось тільки на документальній основі (паспорт, свідоцтво про народження, акти громадянського стану, статистичні талони обліку міграції тощо). Тобто інформація банку даних повинна була відбивати юридичний статус особи. Для забезпечення конфіденційності персоніфікованої інформації зазначалась необхідність вирішення питання правових аспектів створення та функціонування АБД «Населення». АБД «Населення» мало створюватись у два етапи. Перший (1989—1995 рр.) включав проведення загальносистемних досліджень та проектних розробок, підготовку та затвердження директивних актів та нормативних документів, розробку та затвердження Цільової комплексної програми робіт зі створення та ведення банку даних. На другому етапі (1996—2000 рр.) повинна бути безпосередньо створена АБД «Населення». Планувалось використання бази даних для підготовки чергового перепису населення та порівняння даних банку та результатів перепису населення. Об'єктом спостереження в АБД «Населення» було визначено населення, а одиницею спостереження — особа. Проблемі ідентифікації особи планувалось вирішувати двома способами: 1) присвоєння кожній особі громадянського коду; 2) на підставі внутрішнього машинного ідентифікаційного коду. У першому випадку код повинен був складатись з 12—13 цифр і зазначатись в усіх документах конкретної особи, у другому ідентифікація мала здійснюватися в середині самої АБД «Населення» на підставі інтеграції різних ознак особи

(прізвище, ім'я, по батькові, стать, дата народження, номер та серія документів).

АБД «Населення» повинна була мати чотири територіальні рівні: союзний, республіканський, обласний, районний (міський). Введення інформації мало здійснюватися на найнижчому територіальному рівні, а її джерелами бути: РАГСи, сільради, паспортні столи, бюро з працевлаштування, управління народної освіти, райвиконкоми, районні фінансові управління, відділи кадрів підприємств і організацій, окремі громадяни.

На районному рівні у структурі запису щодо одиниці спостереження передбачались такі елементи: ідентифікаційний (громадянський) код; поля з соціально-демографічними ознаками у динаміці; поля з посиланням на інформаційні ресурси, де також міститься інформація про цю особу. Безпосередньо АБД «Населення» мала містити інформацію за такими ознаками особи:

1. Ідентифікаційний (громадянський) код.
2. Дата народження.
3. Стать.
4. Прізвище, ім'я, по батькові.
5. Серія і номер документа, який посвідчує особу.
6. Місце народження.
7. Місце проживання (за пропискою).
8. Національність.
9. Рівень освіти.
10. Спеціальність за освітою (професія).
11. Місце роботи.
12. Місце навчання.
13. Заняття (посада або робота, яка виконується).
14. Ідентифікаційний (громадянський) код матері.
15. Ідентифікаційний (громадянський) код батька.
16. Ідентифікаційний (громадянський) код чоловіка (дружини).
17. Дата укладання шлюбу.
18. Черговість шлюбу.
19. Дата розлучення.
20. Вид пенсії, пільг.
21. Джерело засобів існування.
22. Дата смерті.
23. Причина смерті.

Окрім самої концепції було розроблено проєкт Комплексної програми науково-дослідних, проєктних та дослідних робіт з підготовки до створення АБД «Населення», у якій визначались основні етапи робіт, їх виконавці та строки виконання. Проте роботи із створення цього банку даних так і не було розпочато через фінансові проблеми, які були досить гостри-

ми у 1989 р. Наприкінці 1991 р. СРСР припинив своє існування, тому проблему створення бази даних з персоніфікованою інформацією щодо населення кожна з 15 колишніх радянських республік почала вирішувати самостійно.

Якщо характеризувати Концепцію створення АБД «Населення» загалом, то рівень її розробки можна вважати достатньо високим. АБД «Населення» розглядалась як складова загальносоюзної інформаційної системи, перелік ознак у цілому відповідав потребам вивчення демографічних процесів та місцевим і державним органам управління. З точки зору сучасної ситуації викликає питання наявність у переліку ознак позиції «національність». З тогочасної ситуації це виглядало цілком прийнятно, тому що паспорт і більшість персональних документів містили інформацію щодо національності (т.зв. п'ята графа). Але це не враховувало можливість того, що самоідентифікація людини може змінитись. По змінних ознаках (місце проживання, рівень освіти, місце роботи тощо) було не зрозуміло, чи зберігається тільки поточний статус, чи попередні також.

Основним недоліком можна вважати відсутність інформації щодо наявності дітей та черговості їх народження. Це значно ускладнює дослідження складу та структури сім'ї. У зв'язку з цим не ясно, коли розробниками передбачалось присвоювати громадянський код дитині: при народженні чи у 16 років при отриманні паспорта.

Другу спробу запровадження реєстрів здійснено у перші роки незалежності України. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 лютого 1993 р. № 74-р [14] було затверджено склад робочої групи для розроблення Програми Державного реєстру² населення України, у складі якої були представники Міністерства економіки України, Міністерства статистики України, МВС України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України, Міністерства праці України, Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України, Науково-дослідного інституту з проблем інформатики Мінекономіки України, Інституту економіки Академії наук України, Інституту науково-технічної і економічної інформації.

У 1994 р. Міністерство економіки України запропонувало концепцію Державного реєстру населення України (далі — ДРНУ) [15]. Безпосередньо над підготовкою концепції працювали Науково-дослідний економічний інститут Мінекономіки України та Науково-дослідний інститут з проблем інформатики Мінекономіки України. Метою створення ДРНУ було визначено «вдосконалення методів та засобів формування державної соціальної політики і механізмів її реалізації на основі системного використання сучасних комп'ютерних інформаційних технологій під час збирання та використання персоніфікованої інформації про населення». До реєстру насе-

² Зараз замість слова «реєстр» загальноживаним є слово «реєстр».

лення передбачалось внесення персоніфікованої інформації «про всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають на території України». Відповідно до мети планувалось розроблення і впровадження сучасних інформаційних технологій; технологічного об'єднання («централізоване державне регулювання та підтримка технологічних процесів») систем реєстрації різних міністерств і відомств; розподілено-централізованої трирівневої інформаційної системи ДРНУ; інформаційної інфраструктури ДРНУ; законодавчо-нормативної бази, яка б регулювала всі етапи роботи з інформацією про населення (збирання, верифікація, оброблення, використання, зберігання).

Інформаційна система ДРНУ мала складатись з таких трьох рівнів: центральний, територіальний і кущовий. У кущових центрах мало здійснюватись обслуговування населення, введення і обмін даними. Таких кущових центрів планувалось, наприклад, у Республіці Крим 50, а у Вінницькій області — 65. Усього передбачалось створити 1500 таких офісів. Територіальних центрів мало бути створено 27 — за кількістю регіонів. До їх функцій належали: ведення централізованих баз даних, інформаційне обслуговування, збирання даних і обмін ними, ведення бази метаданих.

На центральному рівні у Національному центрі мала розроблятися методологія, здійснюватись формування інфраструктури і централізоване керування функціонуванням системи, проведення фундаментальних досліджень, ведення бази метаданих, інформаційне обслуговування, кадрове забезпечення.

Джерелами інформації для системи мали стати: районні відділи внутрішніх справ, РАГС, органи статистики, бюро працевлаштування, лікувальні установи, навчальні заклади, відділи кадрів, наукові установи, митниці, місцеві ради. Користувачами визначались: Верховна Рада, Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів, міністерства та відомства, обласні і районні державні адміністрації, громадські організації, наукові установи, селищні та сільські ради, населення.

ДРНУ повинен був включати до себе такі дані щодо людини [15]:

- демографічні (вік, стать, дата народження і смерті, сімейний статус, народження дітей, характеристики батьків тощо);
- територіальна належність кожного громадянина;
- характер трудової діяльності (професія, посада, місце роботи, робочий стаж тощо);
- освіта і підвищення кваліфікації (школа, вуз, втуз, ПТУ, курси, інше);
- усі види прибутків (зарплата, пенсія, стипендія, додаткові заробітки і прибутки);
- витрати на харчування, одяг, житло, комунальні та побутові послуги, будівництво, домашнє господарство, навчання, відпочинок, лікування та інше;

- характеристика житла (власний дім, квартира, наймане житло, розміри житла, благоустрій тощо);
- перелік всіх видів власності (дім, квартира, дача, транспорт, худоба, птиця, присадибні ділянки, засоби виробництва, господарські приміщення);
- стан здоров'я згідно з класифікацією, прийнятою в міжнародній практиці;
- екологічна характеристика місцевості, в якій проживає людина (клімат, радіоактивне та хімічне забруднення води, повітря, землі, харчових продуктів);
- розмір державної допомоги (дітям, інвалідам та іншим категоріям людей);
- особисті характеристики людини (національність, рідна мова, громадянство та інше). На основі інформації ДРНУ передбачалось отримання узагальнюючих індикаторів. Наприклад, як індикатори, що розкривають основні соціально-демографічні параметри якості населення, пропонувалось використовувати: стан здоров'я, соціально-професійний склад, статеві-віковий склад, середня тривалість життя. В основу концепції було покладено такі принципи:
 - спадковість (використання наявних даних);
 - функціональна простота (багатоцільове призначення);
 - інтегрованість (об'єднання «в єдину систему персоніфікованих демографічних, соціальних, економічних та екологічних характеристик населення»);
 - використання нових інформаційних технологій;
 - захист даних;
 - широта доступу (можливість доступу до інформації кожної людини, окрім деяких відомостей про людину). До концепції додавався також проект «Державної програми створення ДРНУ», що було обґрунтовано складністю створення і подальшого функціонування. У Державній програмі було виділено три основні групи робіт:
 - розроблення науково-методичних основ (концептуальні положення побудови, законодавча база, організація роботи);
 - визначення структури і змісту «регістраційної картки персонального обліку»;
 - створення забезпечувальних засобів (математичних, інформаційних, техніко-технологічних, кадрових, фінансових).

Також було розроблено структуру ДРНУ, терміни його створення (1994—2000 рр.), обраховано кошторис та визначено головних виконавців. Крім того, розроблено проект Закону України «Про державний реєстр населення України» та проект Програми створення ДРНУ.

Проблематичним, на нашу думку, є перелік даних щодо людини. Виходячи з назви, реєстр повинен містити не тільки демографічні відомості

щодо людини, а й значно ширший перелік даних. Не зрозуміло, яким чином і з якою періодичністю в реєстрі мали відображатись дані по кожній людині щодо «витрат на харчування, одяг, житло, комунальні та побутові послуги, будівництво, домашнє господарство, навчання, відпочинок» тощо. Це питання залишається навіть якщо від конкретної людини перейти на рівень сім'ї. Це ж стосується і відомостей щодо худоби, птиці, засобів виробництва тощо. Взагалі питання оновлення інформації ніяк не відображено. Крім того, екологічні характеристики стосуються певної території, а не конкретної людини.

Взагалі ДРНУ виглядає, на нашу думку, як інформаційний монстр, повноцінне функціонування якого невідомо як забезпечити. З сучасних поглядів (та і досвіду інших країн, який вже був у ті часи) очевидно, що забезпечення формування, актуалізації та використання такого обсягу різнопланової інформації — це, власне, справа багатьох спеціалізованих реєстрів. А деякі ознаки, такі як національність, мова — це взагалі не параметри реєстрів.

Одночасно із проектуванням ДРНУ Державною податковою адміністрацією активно проводилась робота зі створення Державного реєстру фізичних осіб — платників податків, який почав офіційно функціонувати 1 січня 1996 р. На той час не було розроблено стратегії створення системи реєстрів України (до речі, її не було до початку 2020-х рр., уперше спроби впорядкувати процеси побудови, функціонування та узгодження реєстрів відбулись після створення Міністерства цифрової трансформації України), країна не мала коштів на проведення двох таких масштабних робіт. До того ж ДРНУ планувалось створити до 2000 р., що не задовольняло фіскальні органи. Тому ідею створення реєстру населення було відсунуто на другий план і реанімовано тільки на початку 2010-х рр.

Третю спробу було доведено до практичної реалізації. На відміну від перших двох, коли спочатку розроблялись документи концептуального характеру, то на цей раз наприкінці 2012 р. було прийнято Закон України щодо демографічного реєстру [8].

Проте метою створення цього реєстру було не формування інформації для демографічних цілей, а формування інформаційної бази для друку різних документів (переважно — біометричних паспортів). Стаття 4 Закону визначає, що «Єдиний державний демографічний реєстр — це електронна інформаційно-комунікаційна система, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної цим Законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина» [8].

Розпорядником реєстру згідно з Законом є «центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів». На теперішній час це Державна міграційна служба України. Уповноваженими суб'єктами є центральні та інші органи влади, державні підприємства та уповноважені органи, які мають стосунок до видачі різних документів.

Статтею 13 визначено два типи документів, що видаються на підставі цього Закону: 1) документи, що посвідчують особу і підтверджують громадянство України та 2) документи, що посвідчують особу і підтверджують її спеціальний статус. До першого типу віднесено:

- а) паспорт громадянина України;
- б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- в) дипломатичний паспорт України;
- г) службовий паспорт України;
- ґ) посвідчення особи моряка;
- д) посвідчення члена екіпажу;
- е) посвідчення особи на повернення в Україну;
- є) тимчасове посвідчення громадянина України.

Другий тип документів включає:

- а) посвідчення водія;
- б) посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон;
- в) посвідка на постійне проживання;
- г) посвідка на тимчасове проживання;
- ґ) картка мігранта;
- д) посвідчення біженця;
- е) проїзний документ біженця;
- є) посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту;
- ж) проїзний документ особи, якій надано додатковий захист.

Далі у Законі визначені форма та опис документів (ст. 14), вимоги до бланків документів та їх форми (ст. 15), порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення документів (ст. 16), мова, якою оформляються документи (ст. 17), строк дії документів (ст. 18), особливості щодо окремих видів інформації, що міститься у документах (ст. 19), регулюються суми адміністративного та консульського зборів (ст. 20). Статті 21—37 містять детальний опис документів, перелічених у ст. 13, на видачу яких розповсюджується дія Закону.

Перелік інформації про особу, що вноситься до реєстру, визначений статтею 7 Закону:

- 1) ім'я особи;
- 2) дата народження / смерті;

- 3) місце народження;
- 4) стать;
- 5) дата внесення інформації про особу до реєстру;
- 6) відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників;
- 7) відомості про громадянство або його відсутність та підстави набуття громадянства України;
- 8) реквізити документів, виданих особі засобами реєстру, а також документів, на підставі яких видані такі документи (тип, назва документа, серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, строк дії документа);
- 9) реквізити документів, що підтверджують смерть особи або визнання особи померлою чи безвісно відсутньою;
- 10) відцифрований зразок підпису особи;
- 11) відцифрований образ обличчя особи;
- 12) відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичного паспорта України, службового паспорта України, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідки на постійне проживання, посвідки на тимчасове проживання, посвідчення біженця, проїзного документа біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, проїзного документа особи, якій надано додатковий захист, картки мігранта);
- 13) за згодою особи — відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України);
- 14) додаткова змінна інформація про місце проживання, про народження дітей, про шлюб і розірвання шлюбу, про зміну імені, у разі наявності — інформація про податковий номер (реєстраційний номер облікової картки платників податків з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків) або повідомлення про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган), а також про місце роботи та посаду (у разі оформлення посвідчення члена екіпажу).

Кожній особі, внесений до Єдиного державного демографічного реєстру, присвоювався унікальний номер запису, який складається із 13 цифр. Перші 8 цифр — дата народження особи (YYYYMMDD), решта 5 цифр — номер запису на цей день (з них остання — це контрольна цифра). Може бути розділений ризикою після 8 позиції. Унікальний номер запису є незмінним.

Внесення до ЄДДР інформації про особу здійснюється у разі [16]:

• оформлення документів, якщо на цей час зазначена інформація не внесена до реєстру або змінилася;

- реєстрації місця проживання чи місця перебування;
- реєстрації актів цивільного стану;
- за бажанням особи, якщо інформація про неї не внесена до реєстру.

Внесена до ЄДДР інформація є конфіденційною. Доступ до інформації про відцифровані відбитки пальців рук особи та їх шаблонів має тільки розпорядник реєстру. Розголошення наданих персональних даних про особу забороняється, крім випадків, передбачених законом. Кожна особа, персональні дані якої (інформація про яку) внесені до реєстру, має право на безоплатне отримання довідки про внесення інформації до реєстру та видані документи, а також на повідомлення про кожен випадок звернення щодо передачі інформації про неї з ЄДДР [16].

Із тексту Закону можна зробити висновок, що Демографічний реєстр створювався не для демографічних цілей, а для створення законодавчої бази для друку документів. Помилкою, на нашу думку, було виносити у назву реєстру слово «демографічний». Назви реєстрів даються за їх функціональним призначенням, а не за наявною в них інформацією. З таким само успіхом демографічними можна було б назвати і податковий, і пенсійний, і будь-який інший реєстр, що містить інформацію про населення. При розробці реєстру не було визначено його місце в системі реєстрів і порядок взаємодії з іншими реєстрами. Про плани автономного використання реєстру свідчить те, що для ідентифікації особи було розроблено окремий унікальний код, а не використано персональний ідентифікаційний номер, який надається податковими органами — реєстраційний номер облікової картки платника податків (РНОКПП). На нашу думку, можна було би використати алгоритм формування РНОКПП для записів про тих мешканців країни, хто його на той час не мав (це, наприклад, особи, які з релігійних переконань відмовились від нього, діти та інші особи, які не сплачували податки) і формувати цей номер для наступних нових записів у ЄДДР. Запровадження додаткового ідентифікатора особи (який ще й до цього часу не присвоєний значній частині населення, що не зверталась до міграційних органів за біометричними документами), відсутнього в багатьох інших реєстрах, створило значні проблеми при подальшій експлуатації реєстру.

Як свідчить досвід інших країн, демографічні реєстри не містять ніякої відцифрованої інформації, вони призначені для обліку населення на базі реєстрації демографічних подій (народження, смерті, прибуття, вибуття, укладання / розірвання шлюбу) з врахуванням територіального розміщення особи. Узагальнена інформація з демографічних реєстрів використовується як органами влади різного рівня, так і для статистичних цілей. В Україні інформація з ЄДДР не використовується статистичними

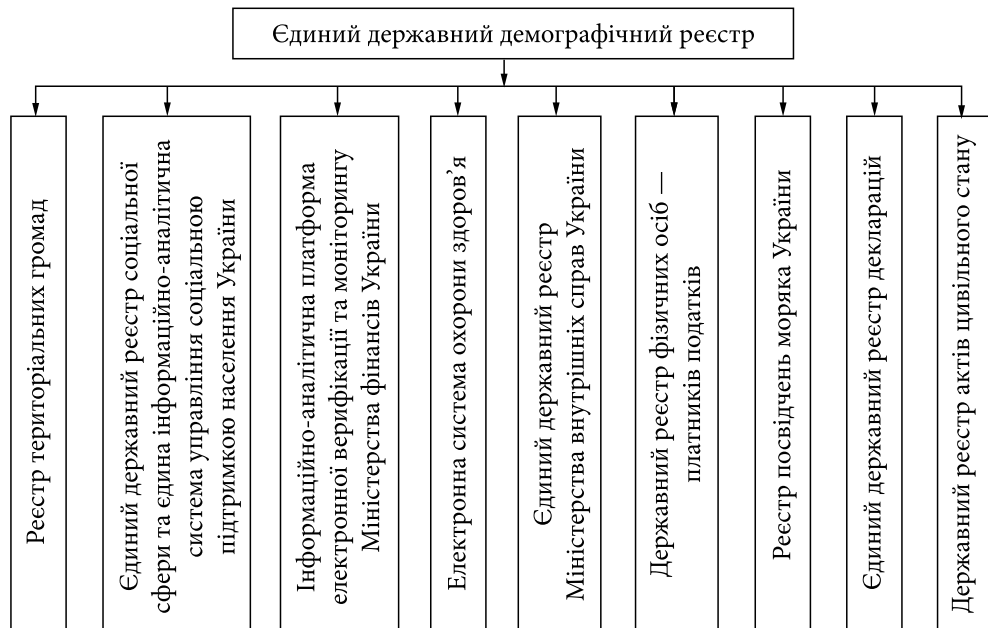

Рис. 1. Зв'язок Єдиного державного демографічного реєстру з іншими реєстрами, що містять інформацію про фізичних осіб
Джерело: [12, с. 371].

органами. На поточний момент повнота його наповнення та якість залишаються невідомими для широкого загалу. Попри спрямованість автономного використання, реєстр почав взаємодіяти з іншими реєстрами та базами даних (рис. 1). Порядок та повнота взаємодії є предметом окремого розгляду.

Слід відзначити, що відповідно до п. 2 ст. 6 Закону України «Про публічні електронні реєстри», ЄДРР було визначено як базовий, що безумовно є правильним рішенням [17].

Порівняння переліків ознак трьох реєстрів населення, спроби запровадження яких було зроблено в Україні, свідчить, що вони відбивають час і мету їх створення (табл. 1). Із загального переліку ознак розглядалися тільки демографічні та ті, що певним чином впливають на демографічні процеси.

Природно, що усі три реєстри містять дату народження, дату смерті та стать. ДРНУ ще додатково включає вік, що навряд чи доцільно, тому що значення цієї ознаки змінюється кожного року. Викликає подив відсутність у ДРНУ місця народження, тому що ця ознака є важливою для дослідження процесів формування населення певної території та визначення конкретного населеного пункту, де повинні зберігатись документи щодо народження. Наявність ознак «національність» та «рідна мова» є певним

Таблиця 1. Порівняння складу демографічних ознак у АБД «Населення», ДРНУ та ЄДДР

Автоматизований банк даних «Населення» (проект)	Державний реєстр населення України (проект)	Єдиний державний демографічний реєстр (закон)
Державний комітет статистики СРСР, 1989	Міністерство економіки України, 1994	Міністерство внутрішніх справ України, 2012
<i>Демографічні ознаки та окремі характеристики ознаки</i>		
Дата народження	Дата народження	Дата народження
Стать	Стать	Стать
Місце народження		Місце народження
Національність	Національність	
	Рідна мова	
	Громадянство	Громадянство
	Вік	
Дата смерті	Дата смерті	Дата смерті
Причина смерті		
	Стан здоров'я згідно з класифікацією, прийнятою в міжнародній практиці	
	Сімейний статус	
Дата укладання шлюбу		Шлюб
Черговість шлюбу		
Дата розлучення		Розірвання шлюбу
	Характеристики батьків	Відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників
	Народження дітей	Народження дітей
Рівень освіти	Освіта	
Місце навчання	Підвищення кваліфікації (школа, вуз, втуз, ПТУ, курси, інше);	
Спеціальність за освітою (професія)	Професія	
Місце роботи	Місце роботи	Місце роботи (у разі оформлення посвідчення члена екіпажу)
Заняття (посада або робота, яка виконується)	Характер трудової діяльності (посада, робочий стаж тощо)	Посада (у разі оформлення посвідчення члена екіпажу)
Місце проживання (за пропискою)	Територіальна належність	Місце проживання

Продовження табл. 1

Автоматизований банк даних «Населення» (проєкт)	Державний реєстр населення України (проєкт)	Єдиний державний демографічний реєстр (закон)
Державний комітет статистики СРСР, 1989	Міністерство економіки України, 1994	Міністерство внутрішніх справ України, 2012
<i>Формальні (ключові) ідентифікатори</i>		
Прізвище, ім'я, по батькові Ідентифікаційний (громадянський) код Ідентифікаційний (громадянський) код матері Ідентифікаційний (громадянський) код батька Ідентифікаційний (громадянський) код чоловіка (дружини) Серія і номер документа, який посвідчує особу		Ім'я особи Реєстраційний номер облікової картки платників податків з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків (у разі наявності) Реквізити документів, виданих особі засобами Реєстру, а також документів, на підставі яких видані такі документи (тип, назва документа, серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, строк дії документа) Відцифрований зразок підпису особи Відцифрований образ обличчя особи Відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України — за згодою особи)

Джерело: складено авторами за інформацією [8, 13, 16].

віддзеркаленням радянської спадщини, коли ці відомості зазначались у окремих документах. З точки зору аналізу демографічних процесів важливою є ознака «причина смерті», проте вона присутня тільки в АБД

«Населення». Відсутність цієї ознаки у ЄДДР зрозуміла, адже реєстр створювався для правового забезпечення друку документів.

В АБД «Населення» та ЄДДР передбачається зазначення шлюбного стану, у той же час не визначено, що мається на увазі під ознакою «сімейний статус» у ДРНУ. В ДРНУ та ЄДДР інформація щодо батьків та народжених дітей має зберігатись безпосередньо у записі реєстру, натомість як в АБД «Населення» отримання інформації щодо батьків і дружини планувалось через зв'язок за допомогою ідентифікаційних (громадянських) кодів. В АБД «Населення» доцільним було б також зазначити ідентифікаційний код дітей, що забезпечило б перехресний зв'язок між записами.

Рівень освіти впливає на демографічну поведінку, а заняття (професійна діяльність) прямо чи опосередковано можуть бути пов'язані зі смертністю від різних причин. Цей взаємозв'язок досліджувався у радянські часи, тому і знайшов відображення у більш ранніх проектах — АБД «Населення» та ДРНУ. В ЄДДР посада зазначається у разі оформлення посвідчення члена екіпажу, що ще раз підкреслює його спрямованість на друк документів. На сучасному етапі досвід організації системи реєстрів у різних країнах свідчить, що ознаки щодо освіти, навчання, роботи доцільно зберігати в інших реєстрах.

Місце проживання важливе для отримання демографічних показників відповідно до адміністративно-територіального устрою, тому природно, що ознака «місце проживання» є у всіх трьох реєстрах.

При розробці ДРНУ зовсім не приділено уваги проблемі ідентифікації особи (запису у реєстрі). Мабуть, це пояснюється тим, що його розробники намагались включити до ДРНУ усе, що було можливо. Проте без наявності ідентифікаторів немає змоги визначити батьків, дітей, сформувати інформацію про сім'ю. ЄДДР також спрямований на ідентифікацію саме особи, і не розглядає проблему взаємозв'язку записів про осіб між собою. У цьому сенсі АБД «Населення» є найбільш опрацьованим.

Висновки. За останні майже 35 років зроблено три спроби впровадити демографічний реєстр населення. З точки зору саме демографічної спрямованості та технологічного поєднання з іншими інформаційними системами найбільш опрацьованою, на нашу думку, була спроба запровадити АБД «Населення». ДРНУ ідеологічно нагадує інформаційного монстра, який мав включати всю можливу інформацію про населення. Технологічно це навряд чи можна було забезпечити, незручно обробляти, зберігати і використовувати. ЄДДР, попри наявність слова «демографічний» у назві, головним чином спрямований виключно на друк різних документів, ідентифікатор особи, запроваджений у ньому, не став засобом взаємозв'язку з іншими реєстрами, які часто використовують РНОКПП. Перевагою ЄДДР стало те, що він був запроваджений і функціонує. Слід підкреслити, що Мінцифри в останні роки зробило значні кроки для оптимізації функціо-

нування і використання електронних інформаційних ресурсів, створення їх єдиної системи, зокрема, через Закон України «Про публічні електронні реєстри», введення поняття базових реєстрів, до яких віднесено і ЄДДР, поняття кваліфікованого електронного підпису тощо.

Отже, хоча зараз робляться спроби забезпечити функціонування ЄДДР саме як демографічного, відсутність у ньому ідентифікатора особи, через який його можна було би пов'язати з необхідними базовими реєстрами й усіма реєстрами населення, і первісна спрямованість на друк документів значно ускладнює ці спроби.

Серед подальших напрямів дослідження — аналіз сучасного стану ЄДДР, виконання ним функцій саме демографічного реєстру та його взаємозв'язок з іншими реєстрами, зокрема реєстрами територіальних громад як одними з головних джерел інформації про населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладун О. М., Кулик Н. В., Рудницький О. П. Чисельність, склад і рух населення. *Енциклопедія історії України*. Том «Україна — українці». Кн. 1. Київ: Наукова думка, 2018. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0014228.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 03.04.2022).
2. Електронні реєстри: європейський досвід створення та використання: кол. моногр. за ред. О. М. Гладуна. /Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ: ІДСД, 2021. 271 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/register.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).
3. Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів. URL: <https://e-resources.gov.ua/#/> (дата звернення: 08.04.2022).
4. «Трембіта» — система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. *Державні сайти України*, gov.ua. URL: <https://trembita.gov.ua/ua> (дата звернення: 08.04.2022).
5. Осауленко О. Г. Демографічна статистика в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1—2. С. 21—26. URL: <https://dse.org.ua/arhiv/maglast.pdf> (дата звернення: 13.04.2022).
6. Про створення Єдиного державного реєстру фізичних осіб: Указ Президента України від 30 квітня 2004 р. № 500/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500/2004#Text> (дата звернення: 08.04.2022).
7. Про затвердження Концепції створення Єдиного державного реєстру фізичних осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2004 р. № 1500. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.07.2022).
8. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 08.04.2022).
9. Томак М. Єдиний державний демографічний реєстр: Сноудену не снилося. *Радіо Свобода*. 07.10.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25129189.html> (дата звернення: 11.03.2022).

10. Єдиний демографічний реєстр порушує права людини і принципи верховенства права. *Центр політико-правових реформ*. 03.12.2013. URL: <https://pravo.org.ua/yedynyj-demografichnyj-reyestr-porushuye-prava-lyudyny-i-pryntsypy-verhovenstva-prava/> (дата звернення: 11.03.2022).
11. Уряд хоче витратити 800 млн грн на створення мегабази даних про всіх громадян. *ZMINA*. 28 жовтня 2013. URL: <https://zmina.info/news/uriad-khoche-vytratyty-800-mln-hrn-na-stvorennia-mehabazy-danykh-pro-vsikh-hromadian/> (дата звернення: 11.03.2022).
12. Електронні реєстри: стан в Україні: кол. моногр. за ред. О. М. Гладуна. /Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ: ІДССД, 2021. 636 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/registers3.pdf> (дата звернення: 11.03.2022).
13. Концепция создания Автоматизированного банка данных «Население» (проект). Государственный комитет СССР по статистике. Москва, 1989. 29 с.
14. Про створення робочої групи для розробки Програми державного реєстру населення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 лютого 1993 р. № 74-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-93-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2022).
15. Державний реєстр населення України. Концепція. Міністерство економіки України. Київ, 1994. 18 с.
16. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2022).
17. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (дата звернення: 07.03.2022).

REFERENCES

1. Gladun, O. M., Kulyk, N. V., & Rudnytskyi O. P. (2018). Number, composition and movement of the population. In: *Encyclopedia of the History of Ukraine*, Volume “Ukraine — Ukrainians”, Book 1. Kyiv: Naukova dumka. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0014228.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 [in Ukrainian].
2. Gladun, O. M. (Ed.). (2021). Electronic registers: European experience of creation and use. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. Kyiv: IDSS. <https://idss.org.ua/arhiv/registers.pdf> [in Ukrainian].
3. National register of electronic information resources (2022). <https://e-resources.gov.ua/#/> [in Ukrainian].
4. “Trembita” — a system of electronic interaction of state electronic information resources (2022). <https://trembita.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
5. Osaulenko, O. H. (2004). Demographic statistics in Ukraine: current state, problems and development prospects. *Demography and social economy*, 1-2, 21-26. <https://dse.org.ua/arhivcive/maglast.pdf> [in Ukrainian].
6. Decree of the President of Ukraine On the creation of the Unified State Register of Individuals of April 30, 2004, №. 500/2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500/2004#Text> [in Ukrainian].
7. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Concept of the creation of the Unified State Register of Individuals of November 9, 2004, № 1500. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1500-2004-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine About the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, verifying person's identity or special status of November 20, 2012, № 5492-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> [in Ukrainian].
9. Tomak, M. (2013). A single state demographic register: Beyond Snowden's wildest dreams. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/25129189.html> [in Ukrainian].
10. The single demographic register violates human rights and the principles of the rule of law (2013). Center for Political and Legal Reforms. <https://pravo.org.ua/yedynyj-demografichnyj-reyestr-porushuye-prava-lyudyny-i-pryntsypy-verhovenstva-prava/> [in Ukrainian].
11. The government wants to spend 800 million hryvnias to create a mega database of all citizens (2013). *ZMINA*. <https://zmina.info/news/uriad-khoche-vytratyty-800-mln-hr-na-stvorennia-mehabazy-danykh-pro-vsikh-hromadian/> [in Ukrainian].
12. Gladun, O. M. (Ed.). (2021). Electronic registers: status in Ukraine. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine Kyiv: IDSS. <https://idss.org.ua/arhiv/registers3.pdf> [in Ukrainian].
13. The concept of creating an automated data bank "Population" (project) (1989). USSR State Committee on Statistics. Moscow [in Russian].
14. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine About the creation of a working group for the development of the State Population Register Program of February 2, 1993, № 74-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-93-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
15. State population register of Ukraine. Concept (1994). Ministry of Economy of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
16. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for maintaining the Unified State Demographic Register and providing information from it, interaction between authorized entities, as well as implementation of identification and verification of October 18, 2017, № 784. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine On public electronic registers of November 18, 2021, № 1907-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 05.05.2022.

O. M. Gladun, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy Director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

M. V. Puhachova, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, Chief Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: maryni@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1680-4284

GENESIS OF THE DEMOGRAPHIC REGISTRY IN UKRAINE

The state cannot function without accurate and reliable information about the number of its inhabitants, the gender and age structure of the population and its location on the territory of the country. For many decades, such information was obtained from population censuses, and in the intercensal period - from various additional sources. Later, so-called "electronic demographic registers" were created in developed countries, which made it possible to

quickly update the necessary information about the population, store it and quickly process it. At the end of the last century, in many developed countries, demographic registers became the main source of information for conducting traditional population censuses, and later even partially or completely replaced them. Currently, due to various circumstances, Ukraine does not have a full-fledged demographic register and is only going through a difficult path to its formation.

The purpose of this article is to study the process of creating a demographic register in Ukraine in a historical aspect. And its novelty lies in the fact that for the first time three attempts to develop a national demographic register are highlighted, analyzed and evaluated. The study is based on the application of systemic analysis to evaluate all attempts to create a Ukrainian demographic register; the use of complex systems research methods (analysis and synthesis) made it possible to analyze the components of all registers in detail and, on the basis of a comparative analysis, to determine the strengths and weaknesses of each version of the register. The application of a concrete-historical approach helped to study the processes of designing and creating registers taking into account the specific historical conditions in which they took place, and to find out the influence of these conditions on processes in question. To achieve the goal, the authors researched the projects of demographic registers developed at different times: the Automated Data Bank "Population" and the State Population Register of Ukraine. The reasons why these electronic information resources were never built were analyzed. The purpose of creation and possibilities of the introduced Unified State Demographic Register were also investigated. Its advantages and disadvantages are identified, its connection with other electronic registers operating in government and local self-government bodies is demonstrated. A comparison of the composition of the demographic characteristics of the two projects mentioned above and the register that is functioning today is presented.

From the point of view of demographic focus and technological combination with other information systems, the project of the Automated Data Bank "Population" was the most perfect. The project structure of the next register was oversaturated with all possible information about the population, which was not necessary from the point of view of demographic needs. The Unified State Demographic Register was created with the aim of providing the population with documents of a new model, but was not aimed at fulfilling the role of a demographic register to the full extent.

Keywords: population registers, Automated Data Bank "Population", State Population Register of Ukraine, Unified State Demographic Register, structure of the electronic register, population census.

Cite: Ryngach, N. O. (2022). Dva roky pandemii COVID-19 v Ukraini: zminy smertnosti vnaslidok novoutvoren [Two Years of the COVID-19 Pandemic in Ukraine: Changes in Mortality Caused by Neoplasms]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 26-45. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.026>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.026>

УДК 314.1(614.1, 614.4)

JEL Classification: J11, I12, I18

Н. О. РИНГАЧ, д-р наук з держ. упр., голов. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: n_ryngach@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5916-3221

Scopus ID: 57203427877, 57203426714

ДВА РОКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ: ЗМІНИ СМЕРТНОСТІ ВНАСЛІДОК НОВОУТВОРЕНЬ

В Україні впродовж останніх років за новоутвореннями зберігається друге за значущістю місце у структурі смертності населення (за винятком 2021 року, коли їх випередив Covid-19, змістивши на третю позицію). Новоутворення значною мірою також формують рівні розповсюдженості захворювань та інвалідності в країні, вносять значний внесок у показник Глобального тягаря хвороб. Пандемія Covid-19 вплинула на епідеміологічну ситуацію стосовно всіх неінфекційних захворювань, у т.ч. новоутворень.

Мета роботи: виявити зміни рівнів та структури смертності внаслідок новоутворень за роки пандемії Covid-19 в Україні (2019—2021 рр.) та визначити чинники, що їх детермінують / можуть детермінувати у майбутньому. Використано такі методи: статистичний, компаративного аналізу, узагальнення. Новизна полягає у ідентифікації та групуванні об'єктивних і суб'єктивних чинників, що зумовлюють зміни смертності від новоутворень у країні. У 2021 р. спостерігалось незначне зменшення структурної частки новоутворень і зниження рівня смертності. За підсумками 2021 р. частка новоутворень зменшилась до 10,4 % усіх смертей населення обох статей проти 13,5 % у 2019 р. Аналіз змін у структурі смертності внаслідок новоутворень (Клас II за МКХ-10) для обох статей в Україні у 2021 р. порівняно з «доковідним» 2019 р. не виявив істотних зрушень. Можна відзначити зростання частки смертей в результаті злоякісних новоутворень товстої, прямої кишки та ануса (з 13,7 до 14,1 %). За період

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

2019—2021 рр. грубий показник смертності зменшився на 9,1 % для жінок та 10,2 % для чоловіків. Дослідження прямо або опосередковано пов'язаних з пандемією Covid-19 чинників, що зумовлюють або можуть зумовити у найближчому майбутньому зміни режиму смертності від новоутворень в Україні, дало змогу показати різні механізми дії. Одні фактори реально впливають на ймовірність настання смерті, і відповідно, зменшення / збільшення випадків смерті від цієї причини, інші стосуються процесів реєстрації та класифікації смерті. Аналіз дав змогу виокремити дві групи чинників з різноспрямованими напрямками. Одні призводять / можуть призвести через певний час до зростання смертності внаслідок новоутворень (наприклад, відкладення звернення по допомогу внаслідок страху зараження; погіршення мобільності населення та доступу до медичної допомоги, у т. ч. спеціалізованої та скринінгових програм і діагностики; відтермінування необхідного лікування; зосередження основних сил системи охорони здоров'я на боротьбі з пандемією, перевантаженість медичного персоналу; брак коштів на високовартісне специфічне обстеження і лікування тощо). Вагомим чинником «поза пандемією Covid-19», що детермінує ймовірне збільшення рівня смертності та частки у структурі новоутворень, є прогресуюче постаріння населення України. До тих чинників, що зумовлюють зниження рівня смертності, спричиненої новоутвореннями, та її частки у структурі, можна віднести настання смерті від Covid-19, що «випереджає» наявне онкологічне захворювання; погіршення якості визначення причини смерті, особливо літніх та населення у сільській місцевості; а також практику віднесення всіх померлих з Covid-19 до Класу XXII за МКХ-10. Остаточний результат залежить від кількості, тривалості, інтенсивності впливу окремих чинників. Обґрунтовано нагальну необхідність моніторингу та оцінки епідеміологічної ситуації стосовно новоутворень та відслідковування дії факторів, що впливають сьогодні та / або впливатимуть у майбутньому на смертність від цих захворювань задля своєчасного втручання і ефективного реагування з метою усунення або мінімізації негативного впливу.

Ключові слова: смертність, новоутворення, пандемія Covid-19, злякисні новоутворення, відмінності за статтю, структура за причинами смерті.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Новоутворення є однією з основних причин смерті людей у сучасному світі. Також зростає роль онкологічних захворювань (хоча і менша ніж хвороб системи кровообігу) у втраті функціонального здоров'я і формуванні Глобального тягаря хвороб (GBD), і, відповідно, у внеску до загального показника, що його оцінює — *Disability-adjusted life year / DALY*. Глобальний тягар власне раку є значним і постійно збільшується [1]. Новоутворення в останні роки стабільно посідали другу сходинку в ієрархії причин смерті в Україні [2, с. 49—50]. Виятком став 2021 рік, коли Covid-19 їх випередив, змістивши на третю за значущістю позицію у структурі смертності всього населення.

На епідеміологічну ситуацію стосовно новоутворень вплинуло поширення Covid-19. Попри значні відмінності в етіології, розвитку та патофізіології таких різних захворювань, як новоутворення і коронавірусна хвороба, між ними прослідковується значна взаємозалежність. З одного боку, ймовірність заразитися Covid-19 або ризик важкого перебігу та смерті від нього у людини з наявністю новоутворення вищі ніж у разі відсут-

ності у неї онкологічного діагнозу. Ще більшим ризик померти стає у випадках, коли пацієнт приймає специфічну цитостатичну та імуносупресивну терапію, яка істотно обмежує можливості організму адекватно протистояти вірусу. Тривале перебування у стані хронічного стресу під час пандемії, поширення тривожності та депресії (у більшості країн розповсюдженість цих станів стала більш ніж удвічі вищою докризового рівня) впливає на опір хворобі здорової до того людини, а тим більш — тієї, хто вже страждає на різні онкологічні захворювання.

З іншого боку, пандемія *Covid-19* та карантинні заходи ускладнили діагностику новоутворень та лікування онкологічних пацієнтів через обмеження доступу до закладів охорони здоров'я, вимушене відкладання обстеження і втручання, здійснення стратегії скринінгу і профілактики, та у частині випадків — суттєво впливали також на якість визначення причини смерті, особливо у сільській місцевості та серед старшого населення. Тому на часі відслідковування та виявлення змін епідеміологічної ситуації щодо новоутворень у країні, а також чинників, що на них впливають сьогодні чи можуть вплинути у перспективі.

Мета роботи: здійснити порівняння рівнів та структури смертності внаслідок новоутворень у 2019 та 2021 рр. в Україні, виявити структурні зрушення (в т. ч. за статтю), що відбулися за два роки поширення в країні пандемії *Covid-19*, а також визначити чинники, що їх детермінують / можуть детермінувати у майбутньому.

Наукова новизна полягає у визначенні і групуванні низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, що зумовлюють або можуть зумовити у найближчому майбутньому різноспрямовані зміни режиму смертності від новоутворень в Україні.

Матеріали та методи дослідження. Для статистичного аналізу були використані дані з форм щорічної звітності Держстату України за 2019—2021 рр. щодо розподілу померлих за статтю, віковими групами та причинами смерті й розподілу постійного населення за статтю і віковими групами. Для компаративного аналізу застосовано оціночні розрахунки в межах дослідження Глобального тягаря хвороб-19 (*Global Burden of Disease, GBD*) з офіційного сайту незалежного глобального дослідницького центру у сфері охорони здоров'я — Інституту вимірювання та оцінювання здоров'я Вашингтонського університету (*Institute for Health Metrics and Evaluation, University of Washington*) [3].

Слід усвідомлювати можливу неточність порівнянь у 2020—2021 рр., зумовлену неповнотою інформації з окремих територій через широкомасштабне вторгнення до України Російської Федерації 24.02.2022 року. Зокрема, при формуванні статистичних даних за 2021 р. не було отримано звітності щодо числа і розподілу смертей за статтю і причинами у Луганській області.

Для зручності окремі причини смерті було об'єднано у групи залежно від локалізації новоутворень: злоякісні новоутворення (ЗН) товстої, прямої кишки та ануса або колоноректальний рак; ЗН матки (що включає ЗН тіла та шийки матки та ЗН матки неуточненої локалізації); ЗН крові та кровотворних органів (з виокремленням лейкозів).

Аналіз попередніх досліджень. Одну з кожних шести смертей на планеті сьогодні спричинює новоутворення, а один з п'яти людей стикається впродовж свого життя з відповідним діагнозом [4, с. 13]. У Глобальній доповіді ВООЗ про рак прогнозується, що до 2040 р. у всьому світі реєструватиметься близько 29,4 млн випадків раку на рік. Онкологічні захворювання є однією з головних причин, що формують зростаючий упродовж найближчих десятиліть тягар неінфекційних захворювань (НІЗ). Наприклад, причиною понад 30 % усіх передчасних смертей у віці 30—69 років унаслідок НІЗ є рак. Ефективні інвестиції у боротьбу зі ЗН можуть принести значну економічну віддачу, адже за умови їх здійснення протягом наступного десятиліття (починаючи з 2020 р.) могли би бути врятовані 7 мільйонів людських життів у глобальному масштабі [4, с. 150].

В Європейському регіоні ВООЗ щорічно 4,6 млн осіб захворюють на рак, а 12,9 млн європейців живуть з цим захворюванням. Майже половина (47 %) з них помирає; при цьому попри вищий ризик захворіти на рак — у країнах Північної Європи, проте і шанси вилікуватися для громадян цих країн є набагато більшими — завдяки вищій доступності якісних і ефективних послуг з діагностики й лікування новоутворень, а також використання вакцинації (для попередження, наприклад, раку шийки матки) [5].

Значна частина передчасної смертності від новоутворень формується у країнах з середнім і низьким рівнем доходів. Тому для України актуальність глобального завдання Цілей Сталого Розвитку стосовно скорочення на третину передчасної смертності від НІЗ, у т. ч. від новоутворень, є надзвичайно високою. Це підтверджується визначенням відповідних індикаторів досягнення Цілі 3 (завдання 3.4), що стосуються смертності від ЗН шийки матки та ЗН молочної залози [6, с. 21—22]. Невтішним явищем є факт того, що в Україні у 2020 р. майже у третині випадків (30,5 %) ЗН шийки матки — захворювання, смерті жінок від якого можна запобігти у разі своєчасного звернення, адекватних діагностики і лікувального втручання — виявлялося у занедбаній стадії (а у 2021 р. — у 31,1 %) [7—8].

Відомо, що профілактика, рання діагностика і ефективне лікування надає потужні можливості скорочення втрат, зумовлених цими захворюваннями. Універсальне охоплення послугами з охорони здоров'я (*Universal health coverage, UHC*), визначене глобальним завданням 3.8 ЦСР, порушується в умовах пандемії у всьому світі. Наприклад, у аналізі пов'язаних з Covid-19 змін надання доступу і надання медичної допомоги ВООЗ ці порушення ілюструють затримкою на маршруті пацієнтки з симптомами-

кою раку молочної залози, спрямованої сімейним лікарем до Національного онкологічного центру у Бішкеку (Киргизстан). Обмеження на перебування та закриття готелів спричинило відкладення поїздки, що суттєво відстрочило вчасні діагностику й лікування і обтяжило прогноз [9].

Характеризуючи спричинений *Covid-19* вплив на смертність від новоутворень через опосередковане «втручання» у профілактику та лікування різних онкологічних захворювань, С. R. Wells, A. P. Galvani (2022) (Ч. Уеллс та Е. Гальвані) зупиняються на різних аспектах. Зокрема, наголошується на зафіксованому падінню охоплення вакцинацією проти вірусу папіломи людини (ВПЛ) серед дівчат віком 12—13 р. у Великій Британії, яке відбулося разом зі зниженням показників скринінгу раку шийки матки серед дорослого населення, що разом може відбитися на зростанні ризику вмерти від цього захворювання у подальшому. На думку авторів, негативні наслідки порушення програм вакцинації та скринінгу проти ВПЛ у зв'язку з *Covid-19*, ймовірно, відчуватимуться протягом десятиліть [10]. Одночасно Американською асоціацією з дослідження раку (*American Association for Cancer Research, AACR*) підкреслюється небезпека призупинення прогресу у наукових дослідженнях у цій царині через концентрацію сил на боротьбі з пандемією [11].

Дослідження впливу на захворюваність на рак і смертність від нього в Австралії Ц. Луо (Q. Luo) зі співавт. (2022) із застосуванням статистичного моделювання дозволило обґрунтувати тезу, що за відсутності пандемії рівень смертності від раку продовжив би ту тенденцію до зниження, яка спостерігалася в країні впродовж останніх років до появи *Covid-19*. Однак фахівці вважають, що затримки у скринінгу, діагностиці та лікуванні через пандемію *Covid-19* можуть призвести до надмірної смертності від раку та уповільнити або навіть змінити тенденцію до зниження смертності від деяких видів раку [12]. В огляді китайських дослідників Лі, Вонг та Вонг (Y. Li, X. Wang, W. Wang 2021), присвяченому питанням аналізу несприятливого впливу *Covid-19* на скринінг, діагностику, лікування, прогноз перебігу онкологічних захворювань та протидії таким змінам, вони слушно зауважують, що марно сподіватись, що така інфекційна хвороба, як *Covid-19*, перестане існувати. А отже, існує нагальна потреба вивчення та моніторингу взаємодії інфекційної і неінфекційної (насамперед новоутворення) патологій, та виникнення пухлини після перенесеної коронавірусної хвороби як ймовірного наслідку важкої форми *Covid-19* [13].

В Україні було зафіксовано спричинене поширенням *Covid-19* зменшення звернень пацієнтів до онкологічних закладів охорони здоров'я: за даними лікарняних канцер-реєстрів у 27 онкологічних закладах країни, у 2020 р. (тобто у перший рік пандемії) майже скрізь відбулося різке зменшення кількості осіб, які отримали медичну допомогу в стаціонарних відділеннях (від 8,9 до 32,4 %). І, хоча у 2021 р. кількість госпіталізованих хворих

у переважній більшості спеціалізованих закладів зроста порівняно з 2020 р., при зіставленні з 2019 р. збільшення їх числа було зареєстровано лише в онкодиспансерах чотирьох областей [8, с. 12]. На думку вітчизняних фахівців, пандемія стала ще одним безпрецедентним бар'єром на шляху лікування новоутворень в Україні, спричиняючи затримки й змушуючи медичних працівників постійно зважувати небезпеки: відкласти лікування пацієнта чи продовжувати його з ризиком зараження Covid-19 [14]. Серед 22 груп захворювань і травм у дослідженні Глобального тягаря хвороб 2019 р. (GBD) рак був на другому місці після серцево-судинних захворювань за кількістю смертей, втрачених років життя та років, прожитих у нездоров'ї та / або з інвалідністю (DALY) в усьому світі в 2019 р. Тягар раку різнився в різних квінтилях залежно від величини соціо-демографічного індексу (*Socio-demographic Index, SDI*)¹. Частка DALY, зумовлена ЗН, зростала одночасно зі зростанням SDI, коливаючись від 1,4 % (1,1—1,8 %) у низькому квінтілі SDI до 5,7 % (4,2—7,1 %) у високому квінтілі SDI [15]. Це можна трактувати як більшу поширеність онкологічних захворювань у країнах з вищим рівнем розвитку одночасно з вищою ймовірністю прожити довший інтервал часу після встановлення діагнозу та / або настання ремісії або зцілення. Нагадаємо, що в Україні близько чверті пацієнтів зі ЗН помирає впродовж року з моменту виявлення хвороби (показник летальності до року з числа вперше зареєстрованих у попередньому році становив 24,9 %) [16]. Навіть для такої локалізації як ЗН губи, ротової порожнини та глотки, що у більшості випадків можна виявити при візуальному огляді, зафіксовано у 2011—2020 рр. зниження частки ЗН щелепно-лицевої ділянки, діагностованих під час профілактичного огляду. Це разом зі встановленим сильним зворотнім зв'язком показника із питомою вагою випадків, виявлених на III—IV стадіях, дозволило припустити, що прогноз щодо вчасного виявлення патології надалі є несприятливим [17].

Закономірно можна було б прогнозувати зростання тягаря ЗН в Україні у процесі розвитку, збільшенні доходу *per capita* і зростанні очікуваної тривалості життя, спричиненою продовженням процесу модернізації режиму смертності, насамперед через зниження втрат життя, які можна усунути і попередити (в т. ч. у результаті інфекційної патології).

В опублікованій раніше роботі (Rynhach N., Kuryk O., & Nesvitaylova K. et al. (2021)) було наголошено на зафіксованому за підсумками 2020 р. спричиненому пандемією Covid-19 погіршенні епідеміологічної ситуації щодо новоутворень у країні, що віддзеркалилося у зниженні рівня виявлення

¹ Socio-demographic Index — зведений показник, який визначає, де країни чи інші географічні зони знаходяться в спектрі розвитку. Виражений за шкалою від 0 до 1, SDI є сукупним середнім рейтингом доходів на душу населення, середнього рівня освіти та коефіцієнтів народжуваності у дослідженні GBD.

нових випадків захворювання, зменшенні частки новоутворень, виявлених у ранній стадії та зменшенні співвідношення захворюваності та смертності тощо [18].

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Новоутворення є однією з основних причин, що формує показники розповсюдженості захворювань та смертності в країні. За даними Національного канцер-реєстру України (НКР) [8], у 2021 р. в Україні 1 077 865 осіб хворіло на рак різної локалізації (його було зареєстровано у 381 007 пацієнтів та 696 858 пацієток), причому найбільш поширеними у чоловіків були рак шкіри (за виключенням меланоми) — 19,8 % усіх випадків². Також поширеними серед чоловіків були ЗН простати (12,6 %), сечового міхура (7,2 %), товстого кишечника та прямої кишки й ануса (по 6,2 %). Слід зазначити, що традиційно «чоловічий» рак, що зумовлює найбільшу частку смертності чоловіків — рак трахеї, бронхів і легень — за структурною часткою (6,2 %) поступається сумарному внеску розповсюдженості ураження колоректальної локалізації. Серед жінок же найбільш поширеним був рак органів репродуктивної системи: молочної залози (23,3 %); тіла (12,3) та шийки матки (8,1); та рак шкіри (16,5 %). Значущу частку розповсюдженості зумовив рак щитоподібної залози (6,0 % проти 2,0 % у чоловіків).

За оцінкою експертів ВООЗ, в Україні прогнозується зростання числа нових випадків раку легень до 2030 р., натомість щодо раку молочної залози передбачалося незначне зниження захворюваності [19]. Як засвідчують дані Держстату, у 2021 р. в Україні померло внаслідок новоутворень 74 385 осіб обох статей (2020 — 77 880, 2019 — 78 223 осіб), з них чоловіків більше (41 226) ніж жінок (33 159). Абсолютна більшість з них — це смерті внаслідок злоякісних новоутворень. За підсумками 2021 р. 10,4 % усіх смертей в Україні було зумовлено новоутвореннями (для порівняння: 13,5% у 2019 р., 12,6% у 2020 р.). Спостерігалось зменшення грубого³ показника смертності за 2019—2021 рр. на 9,1 % у жінок та 10,2 % у чоловіків (рис.1).

Таким чином, офіційна статистика підтверджує незначне зменшення як структурної частки новоутворень, так і показника смертності на 100 тис. населення. Можливо, смертність від окремих новоутворень у складі Класу II за МКХ-10 змінювалась по-різному?

² У 2022 р. НКР не отримував бази даних від АР Крим, м. Севастополь, Донецької області та окремих районів Луганської області, через що кількість хворих на рак, випадків захворювань та смертей від раку по Україні не охоплюють випадки, що відбувалися в цих регіонах. Усі показники по Україні були розраховані без даних зазначених областей.

³ Грубий (звичайний) показник смертності (*crude rate, CMR*) — кількість нових випадків смерті від певної причини, які відбулися в популяції протягом року, віднесена до середньої чисельності цієї популяції в тому самому році, на 100 тис. населення.

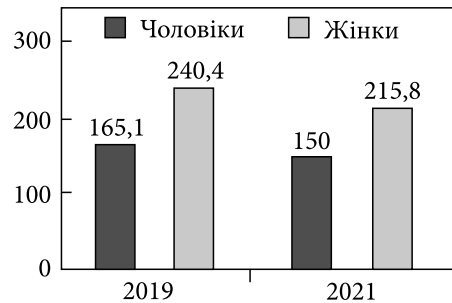

Рис. 1. Смертність від новоутворень в Україні, 2019 та 2021 рр., чоловіки та жінки, грубий показник, на 100 тис. осіб
Джерело: авторські розрахунки за даними Держстату.

Перелік основних причин смерті, зумовлених усіма новоутвореннями, у залежності від величини структурної частки для населення обох статей очолювали у 2021 р. (як і у 2019 р.) ЗН трахеї, бронхів та легенів (14,8 %), і практично така ж — для сумарної частки товстого кишечника та прямої кишки й ануса (14,1 %). Не набагато меншою була частка ЗН ураження репродуктивних органів.

Традиційно спостерігається істотна статева відмінність у значущості окремих причин: найбільший внесок (близько п'ятої частини смертей) зумовлений різними захворюваннями: для чоловіків головна патологія — ЗН трахеї, бронхів та легенів, тоді як для жінок — молочної залози (підкреслимо, що показник занедбаності захворювань на рак грудей у 2021 р. становив 27,6 %) [8]. Більша ніж у жінок, структурна частка раку легень, як і вищий рівень смертності від цієї причини українських чоловіків, може бути пов'язаним з більшою розповсюдженістю серед останніх тютюнопаління, а також вагомішим ризиком дії канцерогенів у повітрі при здійсненні окремих видів професійної діяльності, характерніших для чоловіків.

Останнім часом висловлювались і припущення щодо можливості виникнення окремих ЗН після перенесеного в тяжкій формі *Covid-19*, коли значне пошкодження тканин легень стає поштовхом до появи пухлини у майбутньому. З іншого боку, голова Коаліції боротьби з раком легень Великої Британії д-р Роберт Ринтул (Dr Robert Rintoul) у інтерв'ю *The Sun* застеріг щодо ролі *Covid-19* не лише як стосовно чинника затримки у діагностиці і лікування всіх видів раку, а і фактора, що утруднює діагностику саме раку легенів (основного ЗН, що вбиває щорічно 35 300 осіб у Об'єднаному королівстві (UK), спричиняючи 21 % всіх смертей від раку у країні) через наявність схожої симптоматики і помилкового лікування «не того захворювання» [20].

Як бачимо, найбільш поширена в країні локалізація новоутворень (на кшталт раку шкіри для обох статей та раку простати у чоловіків) виступає, тим не менш, не найбільш частою причиною смерті. Найвагоміші частки у структурі смертності чоловіків у 2021 р. зумовлювали ЗН трахеї, бронхів та легенів (21,7 % всіх новоутворень); ЗН товстої, прямої кишки та ануса

(13,3) та ЗН передміхурової залози (9,2 %). Для жінок вищу значущість мали ЗН молочної залози (18,9 %); ЗН товстої, прямої кишки та ануса (15,2), та ЗН матки (11,8 % усіх випадків) (табл.1).

Якщо розглянути зміни структури смертності внаслідок новоутворень за окремими причинами для обох статей в Україні, зареєстрованих у 2021 р. проти 2019 р., тобто до розгортання пандемії, то істотних зрушень не спостерігалось. Проте, на нашу думку, слід зауважити незначне зростання частки ЗН товстої, прямої кишки та ануса з 13,7 до 14,1 % (табл. 2), особливо з огляду на зафіксоване зростання його розповсюдженості. Також викликає тривогу, що попри менший (на 9,2 %) рівень смертності жінок від всіх новоутворень, та зменшення числа жіночого населення більш ніж на чверть мільйона порівняно з 2019 р., через два роки пандемії Covid-19 було зареєстровано практично стільки ж випадків смерті внаслідок ЗН шийки матки, як до її початку (1874 у 2021 р. проти 1878 у 2019 р.). Зважаючи на

Таблиця 1. Розподіл смертей внаслідок новоутворень за окремими причинами та статтю в Україні, абс. ч., осіб, та частка у структурі, %, 2021 р.

Причина смерті	Чоловіки		Жінки	
	абс. ч., осіб	частка, %	абс. ч., осіб	частка, %
Клас II. Новоутворення, в т. ч.	41 226	100,0	33 159	100,0
ЗН губи, ротової порожнини та глотки	2921	7,1	488	1,5
ЗН стравоходу	1232	3,0	193	0,6
ЗН шлунка	3545	8,6	2303	6,9
ЗН товстої, прямої кишки та ануса, в т. ч.:	5468	13,3	5039	15,2
ЗН ободової кишки	2814	6,8	3037	9,2
ЗН прямої кишки	2207	5,4	1582	4,8
ЗН ректосигмоїдного з'єднання, заднього проходу та відхідникового каналу	447	1,1	420	1,3
ЗН підшлункової залози	2491	6,0	2139	6,5
ЗН трахеї, бронхів та легенів	8950	21,7	2076	6,3
ЗН молочної залози	50	0,1	6278	18,9
ЗН матки	0	0	3913	11,8
ЗН яєчника	0	0	2078	6,3
ЗН передміхурової залози	3798	9,2	0	0
ЗН сечового міхура	1583	3,8	342	1,0
ЗН головного мозку	1040	2,5	880	2,7
ЗН крові та кровотворних органів	1835	4,5	1615	4,9
у т. ч. лейкози	860	2,1	733	2,2

Джерело: розраховано за даними Держстату.

згаданий вище факт виявлення у 2020 р. практично третини випадків ЗН шийки матки у занедбаній стадії, та враховуючи порушення доступу до медичної допомоги (та / або наданні допомоги неналежного обсягу і якості) значній частині українських жінок у кризовій ситуації повномасштабної війни, можна з високим ступенем ймовірності прогнозувати негативні зміни смертності від цієї причини.

Невелике зменшення внеску ЗН лімфоїдної, кровотворної та спорідненої тканин, як нам видається, може бути спричиненим недостатньо точним визначенням причини смерті або утрудненням у класифікації смертного випадку у разі одночасного інфікування коронавірусом та протікання обох захворювань в один і той же період або послідовно.

Сумарна частка восьми вибраних причин, як у 2019, так і 2021 рр. виявилась практично однаковою (близько 67—68 %) усіх смертей від Класу II. Враховуючи тривалий проміжок розвитку новоутворення від виникнення до ймовірного настання смерті, слід відстежувати та аналізувати зміни впродовж більш довгого часу.

Зазначимо, що і у Швеції у першому «постковідному» році кількість смертей внаслідок новоутворень практично не змінилась (23 485 у 2020 проти 23 453 випадків у 2019 р.) на тлі додавання майже 9,5 тис. смертей, класифікованих як викликані коронавірусною хворобою, що стала третьою за значущістю причиною у цьому році [21]. Відповідно і перші три місця у

Таблиця 2. Зміни у структурі смертності внаслідок новоутворень за окремими причинами, обидві статі в Україні, частка у структурі, %, 2019 та 2021 рр.

Причина смерті	2019		2021	
	абс. ч., осіб	частка, %	абс. ч., осіб	частка, %
Клас II. Новоутворення, в т. ч.:	78 223	100,0	74 385	100,0
ЗН шлунка	6481	8,3	5848	7,9
ЗН товстої, прямої кишки та ануса	10 726	13,7	10 507	14,1
ЗН підшлункової залози	4591	5,9	4630	6,2
ЗН трахеї, бронхів та легенів	12 099	15,5	11 026	14,8
ЗН молочної залози	6703	8,6	6328	8,5
ЗН матки	3937	5,0	3913	5,3
ЗН передміхурової залози	4057	5,2	3798	5,1
ЗН крові та кровотворних органів	4145	5,8	3450	4,6
у т. ч. лейкози	2001	2,6	1593	2,1
Разом, 8 вибраних причин	52 739	68,0	49 500	66,5

Джерело: розраховано за даними Держстату.

структурі усіх смертних випадків унаслідок новоутворень залишилися за раком легень, колоректальним раком та раком простати.

Проведемо також співставлення частки смертей внаслідок окремих поширених патологій серед загального числа смертей в Україні та Швеції, та одночасно — частки цих же захворювань у формуванні показника *DALY* за оцінкою дослідження *GBD-19*, а саме такої його складової, як втрати років здорового життя.

Результати систематичного аналізу для 204 країн і територій і за квінтилями соціально-демографічного індексу за десятиліття свідчать про відмінності у зростанні глобального тягаря раку: з 2010 по 2019 рік найбільше відсоткове збільшення числа випадків захворювання і смертей відбулося в квінтилях із низьким і низьким-середнім показником *SDI*. Україна станом на 2019 р. мала *SDI* 0,736, тобто входила у групу країн з середньо-високим показником *SDI* [22]. Враховуючи, що з набуття Україною незалежності, тобто з 1991 р. *SDI* зріс з 0,657 до 0,736, можна було б екстраполювати дані цього дослідження і висловити обґрунтовані припущення стосовно очікуваного підвищення поширеності новоутворень в Україні (у разі, якщо результатом тривалих військових дій внаслідок агресії РФ не стане зменшення *SDI* з «відкиненням» України на нижчі позиції...).

Як бачимо, рак легень, трахеї та бронхів разом з колоректальним раком і в Україні, і у Швеції зумовлюють найбільші частки у структурі загальної смертності (табл. 3). Однак у Швеції з більшим *SDI* (0,872) їх сумарно частка набагато вища (8,58 %) ніж в Україні (4,52 %), що, на нашу думку, пов'язано найбільшою мірою з довшою тривалістю життя, особливо чоловіків. В Україні ж значна частина чоловічого населення, для якого названі дві локалізації зумовлювали понад третину втрат унаслідок новоутворень, не доживає до ймовірного розвитку цих захворювань через передчасну смерть від інших причин (серцево-судинних, зовнішніх причин, інфекційної патології тощо). Досить вагомий (3,23 %) внесок раку простати (передміхурової залози) також віддзеркалює факт більшої частки шведів старшого віку у статеві-віковому розподілі, ніж це спостерігається у сучасній Україні. Взагалі сумарна частка восьми вибраних з числа основних причин смерті класу новоутворень у Швеції практично вдвічі вагоміша, що характеризує менш архаїчну структуру смертності у цій скандинавській країні.

Показник років, прожитих у нездоров'ї (*Years lived with disability / YLDs*) визначає втрату періоду повноцінного життя через проблеми зі здоров'ям, які призводили до страждань (біль, функціональні обмеження) або працездатності (тимчасової або стійкої, тобто інвалідності). *YLDs* розраховується як поширеність кожного нелетального стану, зважена на його вагу (ступінь втрати працездатності і / або інвалідності). Величина внеску різних новоутворень у загальний масив *YLDs* має свої відмінності в Україні та

Швеції. Частка YLDs (у %) через ураження ЗН молочної залози в обох країнах була найбільшою, проте для Швеції є практично вдвічі вагомішою за значенням. Це може засвідчувати не лише вищу поширеність раку цієї локалізації внаслідок вищого рівня постаріння жіночого населення, менші шанси померти у молодшому віці від причин, які можна попереджувати або усувати, а й відображати результативність системи охорони здоров'я, що призводить до подовження життя пацієнтів після ефективно пролікованого новоутворення.

Також істотно більшим є внесок раку простати — через згадане вище більше представництво серед усього населення чоловіків у віці, коли зазвичай розвивається це захворювання, ніж в Україні. Безперечно, і у цьому випадку дається взнаки якість та своєчасність послуг спеціалізованої медичної допомоги. Так, п'ятирічна виживаємість (*5-year prevalence*) після постановки цього діагнозу становила у 2020 р. у Швеції 905,52 на 100 000, тобто абсолютна більшість чоловіків через п'ять років після виявлення хвороби була живою. В Україні ж 15,4 % чоловіків, у яких було виявлено рак передміхурової залози, помирало вже впродовж першого року [8, с. 51].

Відповідно у Швеції сумарна частка у масиві років, прожитих у нездоров'ї, зумовлена цими вісьмома причинами, була також більшою ніж в Україні, що скоріше за все спричинене подовженням життя людини з онкологічним захворюванням завдяки вчасному і ефективному лікуванню. Це спричинює як відтермінування летального кінця у кожному конкретному

Таблиця 3. Частка окремих причин у структурі всіх смертей внаслідок новоутворень та у формуванні загального показника YLDs в Україні та Швеції, обидві статі, %, 2019 р. (за оцінкою дослідження GBD-19)

Причина смерті	Частка загального числа смертей, %		Частка загального YLDs, %	
	Україна	Швеція	Україна	Швеція
Рак легень, трахеї та бронхів	2,43	4,62	0,087	0,072
Колоноректальний рак	2,09	3,86	0,18	0,29
Рак шлунка	1,42	0,87	0,053	н/д
Рак молочної залози	1,22	2,08	0,21	0,42
Рак підшлункової залози	0,85	2,11	0,022	0,025
Рак простати	0,71	3,23	0,11	0,48
Рак шийки та тіла матки	0,57	0,64	0,088	0,08
Лейкемія	0,42	0,99	0,06	0,1
Сумарна частка вибраних причин	9,71	18,4	0,81	1,467

Джерело: Institute for Health Metrics and Evaluation GBD Compare / Viz Hub. URL: <https://vizhub.healthdata.org/gbd-compare/>

випадку новоутворення, так і взагалі вищу очікувану тривалість життя при народженні порівняно з Україною (особливо чоловіків).

Українські фахівці наголошують на тому, що попри фіксацію незначного (на 0,9 %) зростання національного показника летальності до року первинних хворих за 2020—2021 рр., у восьми областях різних регіонів України, а також у м. Києві зареєстровано його значуще збільшення (на 2,6—7,0 %). Вони висловлюють підозру щодо більш вагомого реального зростання даного показника у решті областей, не відображеного офіційною статистикою [8, с. 9].

Підкреслимо, що зміни у царині смертності внаслідок новоутворень, спричинені пандемією *Covid-19*, у результаті дії різних чинників відбувались за різноспрямованими напрямками. З одного боку, такі суб'єктивні фактори, як відкладення звернення по допомогу через страх зараження, та об'єктивні (погіршення мобільності населення, його доступу до медичної допомоги, у т. ч. спеціалізованої та скринінгових програм; відтермінування необхідного планового лікування внаслідок карантинних обмежень; зосередження основних сил системи охорони здоров'я на боротьбі з пандемією, перевантаженість медичного персоналу і втрата ним онкологічної настороженості; брак коштів на високовартісне специфічне лікування, що було відчутним навіть для країн з високим рівнем доходу, а тим паче для України; належність людей з НІЗ, у т. ч. з новоутвореннями, до групи вищого ризику ураження інфекціями) можуть призвести до зростання смертності. З іншого боку, існуюча у різних країнах практика «вважати помірними від **COVID-19** всіх, хто вмирає з **COVID-19**», а не спровоковане ним загострення або ускладнення наявної хронічної хвороби; погіршення якості визначення причини смерті, особливо літніх людей і сільських мешканців (у т. ч. через ускладнення проведення у низці випадків патолого-анатомічного дослідження); навпаки, зумовлює зменшення числа зареєстрованих випадків, класифікованих як смерть внаслідок новоутворення. Схожим чином відбивається також ймовірна передчасна смерть від *Covid-19*, що «випереджає» у часі настання смерті, спричиненої наявним онкозахворюванням, що розвивається повільніше.

На спеціальному засіданні Європейського регіонального комітету ВООЗ 10 травня 2022 р. у заяві Європейської онкологічної організації (*European Cancer Organisation*), що включає понад 300 асоціацій (медичні товариства, організації пацієнтів, онкологічні центри, благодійні організації, фонди тощо) стосовно впливу війни в Україні стверджується, що українські хворі на рак та надання ним допомоги зазнали різкого впливу російського вторгнення [23]. Зокрема, це бомбардування та руйнування закладів охорони здоров'я; погіршення медичного забезпечення у всій країні; вимушені переміщення мільйонів громадян України, зокрема онкохворих, їхніх опікунів та медичних працівників; додаткове травмування тих, хто

вже потерпає від страждань, пов'язаних з перебігом онкологічного захворювання тощо.

Розуміючи вищу ймовірність розвитку ЗН у старшому віці, у країні, в якій чверть людей є старшими 60 років (а у Донецькій і Луганській областях, де точилися найбільш інтенсивні бойові дії, — приблизно третина населення), обґрунтовану стурбованість викликає вплив продовження війни на людей похилого віку загалом та на потенційну можливість померти внаслідок онкологічного захворювання зокрема. Фахівці *Joint Programme on Ageing* оцінюють цей вплив як драматичний, адже люди похилого віку стикаються з дедалі більшими труднощами в доступі до медичної допомоги (в т. ч. спеціалізованої) та інших соціальних послуг, стресом і вимушеним роз'єднанням з близькими, при цьому часто потерпаючи від наявних онкологічних захворювань [24].

Враховуючи поточне становище в Україні та визнані ВООЗ порушення роботи з надання основних медичних послуг та медичних ланцюжків поставок, викликані неспровокованою та невинуватою військовою агресією РФ проти України, а також підвищений ризик надмірної захворюваності і смерті від неінфекційних захворювань [25], можна очікувати у найближчі роки погіршення епідеміологічної ситуації стосовно новоутворень в Україні (тим більш виражене, чим довше триватиме війна, і чим більшою буде ступінь залучення населення до травмуючих подій конфлікту).

Висновки і перспективи подальших досліджень. За період 2019—2021 рр. спостерігалось зменшення грубого показника смертності внаслідок новоутворень на 9,1 % у жінок та 10,2 % у чоловіків. За підсумками 2021 р. 10,4 % усіх смертей в Україні було зумовлено новоутвореннями (для порівняння: 13,5 % у 2019 р., 12,6 % у 2020 р.). Аналіз змін структури смертності внаслідок новоутворень для обох статей в Україні у 2021 р. порівняно з «доковідним» 2019 р. не виявив істотних зрушень (окрім незначного зростання частки ЗН товстої, прямої кишки та ануса (з 13,7 до 14,1 %).

У низці прямо або опосередковано пов'язаних з пандемією *Covid-19* чинників можна виокремити дві групи з різноспрямованими напрямками: ті, що призводять / можуть призвести до зростання смертності внаслідок новоутворень; та ті, що зумовлюють зниження її рівня та частки у структурі. Також можна говорити про фактори, що реально впливають на ймовірність настання смерті, і відповідно, зменшення / збільшення випадків смерті від цієї причин, та такі, що стосуються реєстрації та класифікації смерті. Остаточний сумуючий ефект залежить від кількості, тривалості, інтенсивності впливу комплексу чинників.

До зростання смертності населення від новоутворень, збільшення їх частки у структурі смертності може призвести дія комплексу суб'єктивних та об'єктивних факторів, які впливають на життєдіяльність країни загалом, на медичну активність населення і функціонування системи охорони

здоров'я (насамперед це фокусування на боротьбі з пандемією, зменшення доступу до необхідних медичних послуг через карантин, недостатність фінансування тощо).

Вибір основною причиною *Covid-19* у процесі класифікації смерті осіб з іншою наявною хронічною хворобою та детерміновані пандемією зниження якості визначення причини для частини випадків смерті, що має результатом віднесення певного числа смертей від новоутворень до Класу XXII за МКХ-10; а також настання смерті від *Covid-19*, яке «випереджає» у часі наявне онкологічне захворювання, навпаки, зумовлює зменшення числа зареєстрованих випадків, класифікованих як смерть унаслідок новоутворення.

Розуміння змін епідеміологічної ситуації щодо новоутворень у країні, пов'язаних з поширенням *Covid-19*, та дії детермінованих пандемією чинників у царині громадського здоров'я, що прямо або опосередковано впливають на смертність, необхідне для прийняття науково обґрунтованих рішень, спрямованих на зменшення втрат людських життів.

На спричиненні *Covid-19* неочікувані та небажані трансформації життєдіяльності в усьому світі, що тією або іншою мірою зумовили негативний вплив на епідеміологічну ситуацію стосовно неінфекційних захворювань взагалі і новоутворень зокрема, в Україні з 24.02.2022 р. також накладаються зміни у житті окремих людей та усієї країни внаслідок ведення повномасштабних воєнних дій на її території. Вторгнення Росії спричинило істотне погіршення умов життя, порушення доступу до якісної медичної допомоги значній частині населення, у т. ч. діагностики і лікування онкологічних захворювань, забруднення довкілля небезпечними хімічними та радіоактивними речовинами з канцерогенним ефектом тощо. Вагомим чинником «поза пандемією *Covid-19*», що детермінує ймовірне збільшення рівня смертності та частки у структурі новоутворень, є прогресуюче постаріння населення України. Цей процес може поглибитися у зв'язку з передчасною втратою життів у відносно молодому віці (насамперед чоловіків) у результаті воєнних дій, а також селективною міграцією за межі країни.

Через синергетичний ефект обох лих можна з високим ступенем ймовірності прогнозувати зростання рівня смертності від новоутворень упродовж наступного десятиріччя. Це зумовлює нагальну необхідність моніторингу та оцінки епідеміологічної ситуації стосовно новоутворень та відслідковування дії факторів, що впливають та впливатимуть на смертність задля своєчасного втручання і ефективного реагування з метою усунення або мінімізації негативного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global health: time for radical change? Editorial (2020) *The Lancet*. Vol. 396 (10258): 1129. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)32131-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)32131-0/fulltext). [https:// doi: 10.1016/S0140-6736\(20\)32131-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32131-0) (дата звернення: 29.05.2022).

2. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002—2019 рр. / За ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
3. Institute for Health Metrics and Evaluation. GBD Compare. URL: <https://vizhub.healthdata.org/gbd-compare/> (дата звернення: 29.05.2022).
4. WHO report on cancer: setting priorities, investing wisely and providing care for all (2020) URL: <https://www.who.int/publications/i/item/who-report-on-cancer-setting-priorities-investing-wisely-and-providing-care-for-all> (дата звернення: 30.05.2022).
5. WHO. Europe launches ambitious initiative seeking to reduce lives lost to cancer. 04-02-2021. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/news/news/2021/2/whoeurope-launches-ambitious-initiative-seeking-to-reduce-lives-lost-to-cancer> (дата звернення: 30.03.2022).
6. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, ПРООН. Київ, 2017. 176 с.
7. Fedorenko Z., Michailovich Yu., Goulak L., Gorokh Ye., Ryzhov A., Soumkina O., Koutsenko L. Cancer in Ukraine, 2019-2020. Bulletin of National Cancer Registry of Ukraine. Vol. 22. Incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics. Kyiv, 2021. URL: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index_e.htm (дата звернення: 29.05.2022).
8. Fedorenko Z., Goulak L., Michailovich Yu. Cancer in Ukraine 2020-2021. Bulletin of the National Cancer Registry of Ukraine, Vol. 23. Incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics. Kyiv, 2022. URL: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_23/index_e.htm (дата звернення: 29.05.2022).
9. Delivering NCD services in a time of COVID-19 – stories from the field (03-06-2020). URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/news/news/2020/6/delivering-ncd-services-in-a-time-of-covid-19-stories-from-the-field> (дата звернення: 30.05.2022).
10. Wells C. R., Galvani A. P. Impact of the COVID-19 pandemic on cancer incidence and mortality. *The Lancet Public Health*. 2022. Vol. 7 (6), e490-e491. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(22\)00111-6](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00111-6)
11. AACR Report on the Impact of COVID-19 on Cancer Research and Patient Care. 110 p. URL: https://www.aacr.org/wp-content/uploads/2022/02/AACR_C19CR_2022.pdf (дата звернення: 29.05.2022).
12. Luo Q., O'Connell D. L., Yu X. Q. et al. Cancer incidence and mortality in Australia from 2020 to 2044 and an exploratory analysis of the potential effect of treatment delays during the COVID-19 pandemic: a statistical modelling study. *The Lancet Public Health*. 2022. Vol. 7 (6), e537-e548. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(22\)00090-1](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00090-1)
13. Li Y., Wang X., Wang W. The Impact of COVID-19 on Cancer. *Infect Drug Resist*. 2021. Sep 17; 14: 3809-3816. <https://doi.org/10.2147/IDR.S324569>
14. Treating cancer patients and addressing myths: Ukrainian oncologist shares his experience. 11-11-2021. URL: <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine/news/news/2021/11/treating-cancer-patients-and-addressing-myths-ukrainian-oncologist-shares-his-experience> (дата звернення: 28.05.2022).
15. Global Burden of Disease 2019 Cancer Collaboration. Cancer Incidence, Mortality, Years of Life Lost, Years Lived with Disability, and Disability-Adjusted Life Years for 29 Cancer Groups from 2010 to 2019. *JAMA Oncology*. 30 Dec 2021. <https://doi.org/10.1001/jamaoncol.2021.6987>
16. Показники діяльності онкологічної, рентгенологічної та радіологічної служби України за 2019 рік. Центр медичної статистики МОЗ України, 2020. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/ММХІХ.htm> (дата звернення: 29.05.2022).

17. Децик О. З., Федорика Н. З. Особливості і динаміка показників вчасності виявлення злоякісних новоутворень щелепно-лицевої ділянки в Україні та Івано-Франківській області. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. № 1 (91). С. 22—28. URL: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2022.1>
18. Rynhach N., Kuryk O., Nesvitaylova K. et al. Peculiarities of mortality due to neoplasms in Ukraine: What are the threats of COVID-19 pandemic? *Georgian Medical News*, 2021. No 12 (321). P. 62—69. PMID: 35000910.
19. Cancer Ukraine 2020 country profile. 1 Jan 2020 [Technical document]. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/cancer-ukr-2020> (дата звернення: 28.05.2022).
20. Take a breath. COVID is masking the symptoms of deadliest cancer in UK — the 10 signs you must never ignore. 27 Nov 2020. URL: <https://www.thesun.co.uk/news/health-news/13314256/covid-masking-symptoms-lung-cancer-10-signs/> (дата звернення: 29.05.2022).
21. Number of deaths in Sweden from 2019 to 2020, by cause of death. 20.06.2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/528942/sweden-number-of-deaths-by-cause-of-death/> (дата звернення: 29.06.2022).
22. Global Burden of Disease Collaborative Network. Global Burden of Disease Study 2019. (Socio-Demographic Index 1950–2019). Seattle, USA: IHME, 2020. <https://doi.org/10.6069/D8QB-JK35> (дата звернення: 29.05.2022).
23. Meeting the needs of Ukrainian cancer patients in transit. URL: https://cdn.who.int/media/docs/librariesprovider2/regional-committee-meeting-reports/special-session-2022/abridged-statement-eco-rc-special-session-eng.pdf?sfvrsn=a3ae2036_1&download=true (дата звернення: 30.05.2022).
24. Joint statement on the situation of older persons in Ukraine. By the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, United Nations Population Fund, WHO Regional Office for Europe and HelpAge International 14-06-2022. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/14-06-2022-joint-statement-on-the-situation-of-older-persons-in-ukraine> (дата звернення: 30.06.2022).
25. Regional Committee for Europe, special session (2022). Special session of the Regional Committee for Europe: virtual session, 10–11 May 2022: WHA75: Health emergency in Ukraine and neighbouring countries, stemming from the Russian Federation's aggression. World Health Organization. Regional Office for Europe. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/353946> (дата звернення: 29.05.2022).

REFERENCES

1. Global health: time for radical change? Editorial (2020). *The Lancet*, 396 (10258): 1129. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32131-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32131-0)
2. Gladun, O. M. (Ed.). (2020). The population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002–2019. NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies. 174 p. [in Ukrainian].
3. Institute for Health Metrics and Evaluation. GBD Compare (2022). <https://vizhub.healthdata.org/gbd-compare/>
4. WHO report on cancer: setting priorities, investing wisely and providing care for all (2020). <https://www.who.int/publications/i/item/who-report-on-cancer-setting-priorities-investing-wisely-and-providing-care-for-all>
5. Europe launches ambitious initiative seeking to reduce lives lost to cancer (04-02-2021). WHO. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/news/news/2021/2/whoeurope-launches-ambitious-initiative-seeking-to-reduce-lives-lost-to-cancer>
6. Sustainable Development Goals. Ukraine. National report (2017). Kyiv. 176 p. [in Ukrainian].

7. Fedorenko Z., Michailovich, Yu., & Goulak, L. et al. (2021). Cancer in Ukraine, 2019-2020. *Bulletin of National Cancer Registry of Ukraine*. Vol. 22. Incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics. Kyiv. http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index_e.htm
8. Fedorenko, Z., Goulak, L., Michailovich, Yu. (2022). Cancer in Ukraine 2020-2021. *Bulletin of the National Cancer Registry of Ukraine*. Vol. 23. Incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics. Kyiv. http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_23/index_e.htm
9. Delivering NCD services in a time of COVID-19 – stories from the field. 03-06-2020. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/cancer/news/news/2020/6/delivering-ncd-services-in-a-time-of-covid-19-stories-from-the-field>
10. Wells, C. R., & Galvani, A. P. Impact of the COVID-19 pandemic on cancer incidence and mortality. *The Lancet Public Health*. 2022. Vol. 7(6), e490-e491. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(22\)00111-6](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00111-6)
11. AACR Report on the Impact of COVID-19 on Cancer Research and Patient Care (2022). https://www.aacr.org/wp-content/uploads/2022/02/AACR_C19CR_2022.pdf
12. Luo, Q., O'Connell, D. L., & Yu, X. Q. et al. (2022). Cancer incidence and mortality in Australia from 2020 to 2044 and an exploratory analysis of the potential effect of treatment delays during the COVID-19 pandemic: a statistical modelling study. *The Lancet Public Health*. Vol. 7(6), e537-e548. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(22\)00090-1](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(22)00090-1)
13. Li, Y., Wang, X., & Wang, W. (2021). The Impact of COVID-19 on Cancer. *Infect Drug Resist*. Sep 17; 14: 3809-3816. <https://doi.org/10.2147/IDR.S324569>
14. Treating cancer patients and addressing myths: Ukrainian oncologist shares his experience (11-11-2021). <https://www.euro.who.int/en/countries/ukraine/news/news/2021/11/treating-cancer-patients-and-addressing-myths-ukrainian-oncologist-shares-his-experience>
15. Global Burden of Disease 2019 Cancer Collaboration (2021). Cancer Incidence, Mortality, Years of Life Lost, Years Lived with Disability, and Disability-Adjusted Life Years for 29 Cancer Groups from 2010 to 2019. *JAMA Oncology*. 30 Dec. <https://doi.org/10.1001/jamaoncol.2021.6987>
16. Performance indicators of the oncology, roentgenology and radiology service of Ukraine for 2019 (2022). Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine. <http://medstat.gov.ua/ukr/MMXIX.html> [in Ukrainian].
17. Detsyk, O. Z., Fedoryka, N. Z. (2022). Peculiarities and Dynamics of Maxillofacial Cancers Timely Detection Indicators in Ukraine and Ivano-Frankivsk Region. *Bulletin of Social Hygiene and Health Protection Organization of Ukraine*, 1(91), 22-28. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2022.1> [in Ukrainian].
18. Rynhach, N., Kuryk, O., & Nesvitaylova, K. et al. (2021). Peculiarities of mortality due to neoplasms in Ukraine: What are the threats of COVID-19 pandemic? *Georgian Medical News*, 12 (321), 62-69. PMID: 35000910.
19. Cancer Ukraine 2020 country profile. (1 Jan 2020). Technical document. <https://www.who.int/publications/m/item/cancer-ukr-2020>
20. Take a breath. COVID is masking the symptoms of deadliest cancer in UK – the 10 signs you must never ignore (27 Nov 2020). <https://www.thesun.co.uk/news/health-news/13314256/covid-masking-symptoms-lung-cancer-10-signs/>
21. Number of deaths in Sweden from 2019 to 2020, by cause of death (20.06.2022). <https://www.statista.com/statistics/528942/sweden-number-of-deaths-by-cause-of-death/>
22. Global Burden of Disease Collaborative Network. Global Burden of Disease Study 2019. Socio-Demographic Index 1950–2019 (2020). Seattle: Institute for Health Metrics and Evaluation. <https://doi.org/10.6069/D8QB-JK35>

23. Meeting the needs of Ukrainian cancer patients in transit (2022). https://cdn.who.int/media/docs/librariesprovider2/regional-committee-meeting-reports/special-session-2022/abridged-statement-eco-rc-special-session-eng.pdf?sfvrsn=a3ae2036_1&download=true
24. Joint statement on the situation of older persons in Ukraine (2022). By the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, United Nations Population Fund, WHO Regional Office for Europe and HelpAge International. <https://www.who.int/europe/news/item/14-06-2022-joint-statement-on-the-situation-of-older-persons-in-ukraine>
25. Regional Committee for Europe, special session (2022). Special session of the Regional Committee for Europe: virtual session, 10–11 May 2022: WHA75: Health emergency in Ukraine and neighbouring countries, stemming from the Russian Federation's aggression. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/353946>

Стаття надійшла до редакції журналу 13.07.2022.

N. O. Ryngach, Dr. Sc. (Public Administration), Leading research fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: n_ryngach@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5916-3221
Scopus ID: 57203427877, 57203426714

TWO YEARS OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE: CHANGES IN MORTALITY CAUSED BY NEOPLASMS

In Ukraine, neoplasms have been in the second most significant place in the structure of population mortality in recent years (with the exception of 2021, when they were overtaken by COVID-19, moving to the third position). Neoplasms also largely shape a country's levels of disease and disability, and contribute significantly to the Global Burden of Disease. The COVID-19 pandemic has affected the epidemiological situation of all noncommunicable diseases, including neoplasms.

The purpose of the work: to identify changes in the levels and structure of mortality due to neoplasms during the years of the COVID-19 pandemic in Ukraine (2019-2021) and to determine the factors that determine them / may determine them in the future. Methods of statistical, comparative analysis, generalization were used. The novelty lies in the definition and grouping of objective and subjective factors causing changes in mortality from neoplasms in Ukraine. The analysis showed that in 2021 there was a slight decrease in the structural share of neoplasms and a decrease in mortality rate. According to the 2021 results, the share of neoplasms decreased to 10.4 % of all deaths in the population of both sexes compared to 13.5 % in 2019. Analysis of changes in the structure of mortality due to neoplasms (Class II according to ICD-10) for both sexes in Ukraine in 2021 compared to the "pre-COVID" year 2019 did not reveal any significant changes. An increase in the share of death because of malignant neoplasms of the colon, rectum and anus (from 13.7 to 14.1 %) is noted. Over the 2019-2021 period, the crude death rate decreased by 9.1 % for women and by 10.2 % for men. The study of factors directly or indirectly related to the COVID-19 pandemic, which cause or may cause changes in the mortality rate from neoplasms in Ukraine in the near future, showed different mechanisms of action. Some factors really affect the probability of death, and accordingly, the decrease / increase in the number of deaths from this cause, others relate to the registration and classification of death. The analysis made it possible to distinguish two groups with different directions. Some lead / may lead after a certain time

to increase in mortality due to neoplasms. For example, delay in seeking help due to fear of infection; deterioration of population mobility and access to medical care, including specialized and screening programs and diagnostics; postponing of necessary treatment; concentration of the main forces of the health care system on fighting the pandemic, work overload of medical personnel; lack of funds for high-cost specific examination and treatment, etc. A significant factor “beyond the COVID-19 pandemic” that determines the probable increase in the mortality rate and the share in the structure of neoplasms is the progressive aging of the population of Ukraine. Factors that lead to decrease in the level of neoplasm-caused mortality and its share in mortality structure may include the death from COVID-19, which “precedes” the existing oncological disease; a deterioration in the quality of determining the cause of death, especially for the elderly and the rural population; as well as the practice of assigning all those who died from COVID-19 to Class XXII according to ICD-10. The result depends on the number, duration and intensity of the influence of individual factors. The urgent need to monitor and evaluate the epidemiological situation regarding neoplasms and to track the effects of factors that affect today and / or will affect mortality from these diseases in the future for timely intervention and effective response in order to eliminate or minimize the negative impact is substantiated.

Keywords: mortality, neoplasms, COVID-19 pandemic, malignant neoplasms, differences by sex, structure of causes of death.

Cite: Gunko, N. V., Kukush, O. G., & Melekestseva, A. A. (2022). Yakby ne bulo viiny: prohnaz demografichnykh pokaznykiv dlia hromad Vyshhorodskoho raionu Kyivskoi oblasti [If There Were No War: Demographic Indicators Forecast for Vyshgorodsky District, Kyiv Oblast]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (47), 46-64. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.046>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.046>

УДК 314:(477.41-071-074)

JEL Classification: J11, C53

Н. В. ГУНЬКО, канд. географ. наук, старш. наук. співроб., зав. лаб.

Державна установа «Національний науковий центр радіаційної медицини НАМН України»
040050, Україна, Київ, вул. Юрія Ілленка, 53

E-mail: labmeddem@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0112-1376

О. Г. КУКУШ, д-р фіз.-мат. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01033, Україна, Київ, вул. Володимирська, 60

E-mail: alexander_kukush@knu.ua

ORCID: 0000-0002-4143-8928

А. А. МЕЛЕКЕСЦЕВА, магістрантка,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01033, Україна, Київ, вул. Володимирська, 60

E-mail: homtom.alice.2016@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1437-5084

ЯКБИ НЕ БУЛО ВІЙНИ: ПРОГНОЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ГРОМАД ВИШГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На територіях України, які зазнали окупації внаслідок воєнних дій Російської Федерації проти України, перебіг демографічних процесів порушено. Але для відбудови цих територій місцевим органам влади необхідно мати інформацію щодо демографічної ситуації в перспективі. Тому актуальним є визначення можливих джерел інформації та обрання моделей для прогнозування демографічних показників на рівні територі-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

альних громад. Метою роботи є визначення можливих джерел інформації для прогнозу демографічних показників на рівні територіальних громад; прогнозування з допомогою сплайнів чисельності, народжуваності та смертності населення громад Вишгородського району Київської області. Новизна: прогнозування з використання сплайн-функцій демографічних показників для територіальних громад. Показано, що ретроспективні демографічні дослідження на рівні територіальних громад можливі за умови відповідності сучасних їх меж попередньому адміністративно-територіальному поділу, але є певні обмеження щодо переліку показників. Аналіз даних за 1979—2020 рр. щодо чисельності, народжуваності та смертності населення Іванківської та Поліських територіальних громад засвідчив неможливість використати для прогнозування даних за 1986—1988 рр. через значні коливання їх значень у зв'язку із евакуацією мешканців із зони відчуження Чорнобильської АЕС та адміністративно-територіальні зміни. Використання сплайн-функцій для прогнозування показало, що оптимальними є сплайни, які мають від 5 до 7 вузлів. Для чисельності населення найбільш адекватні прогнози дають кубічні сплайни, а для народжуваності та смертності — лінійні неперервні сплайни. Визначено, що для територіальних громад Вишгородського району Київської області 2021—2024 рр. тенденції останніх років щодо змін чисельності населення, народжуваності та смертності мали б продовжуватися. Вважаємо, що у зв'язку із воєнними діями на території району реальні дані про демографічну ситуацію відсутні, а фактичні дані можуть виявитися далекими від прогнозованих у зв'язку з виїздом сімей з дітьми та зростанням смертності. Очевидним є необхідність подальших досліджень щодо вдосконалення методології демографічного прогнозування з урахуванням надзвичайних ситуацій, які мають несприятливі демографічні наслідки.

Ключові слова: демографічні показники, прогнозування, сплайни, територіальні громади Вишгородського району Київської області.

Постановка проблеми, актуальність. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони й відповідно до українського законодавства Президент України підписав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1], який затвердила Верховна Рада. Відтоді військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування забезпечують передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [2]. Воєнні дії наразі тривають й Україна щоденно зазнає людських і економічних втрат, тому здійснити їх оцінку неможливо в повному обсязі. Але питання: «Що б було, якби не було війни?» — турбує суспільство і є актуальним. Суперечки про те, які ж демографічні втрати були внаслідок воєн чи інших соціальних потрясінь в Україні та світі, тривають після їх завершення досить довго, як і їх демографічні наслідки. І це не лише втрати за рахунок загиблих військових та цивільних осіб, а й значна кількість внутрішніх і зовнішніх мігрантів, ненароджені та передчасно померлі. На думку О. М. Гладуна (O. M. Gladun) [3], якби не катастрофи ХХ ст., то на початку 1990-х рр. в Україні жило б 84 млн осіб, а не 52, як було насправді. Відповідно до розрахунків Л. Гераймович

(L. Heraimovych) [4], лише впродовж 2013—2016 рр. чисельність жителів м. Маріуполь скоротилась на 9,5 тис. осіб, а м. Слов'янськ втратило близько 15 % своїх мешканців. Згідно з дослідженнями [5], в останнє десятиріччя анексія Криму та активізація воєнних дій на сході України негативно відобразилась не тільки на економічних та соціальних показниках розвитку всієї країни, а і на втратах населення.

Наразі періодично надходить інформація щодо кількості загиблих та поранених унаслідок воєнних дій РФ проти України, але остаточні дані можливо буде обрахувати тільки в мирний час. У березні 2022 р. Президент України повідомив про формування спеціальних фондів для відбудови країни після завершення війни. Зокрема, створено Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури України, Фонд відновлення та трансформації економіки, Фонд обслуговування та погашення державного боргу, а також Фонд підтримки малого й середнього бізнесу. Без сумніву, фінансова сторона важлива, але існує і демографічна складова — для кого і хто буде відбудовувати?

Демографічна складова є важливою, наприклад, при будівництві соціальної інфраструктури (лікарні, школи, дитячі садочки і т. д.) та житла, адже необхідно враховувати не тільки чисельність населення, а й сімейний стан (одинаки, розлучені, перебувають у шлюбі) та склад сімей. Питання наявності трудових ресурсів відповідної кваліфікації (наприклад, будівничих професій) теж є наріжним каменем.

Водночас у країні існує значна регіональна диференціація демографічних показників та стану громадського здоров'я, зумовлена комплексним впливом різноманітних чинників (природно-географічних, історичних, економічних, політичних та інших). Зокрема, І. В. Рожкова (I. V. Rozhkova) [6] окреслює такі фактори: різний ступінь розвитку господарської та соціальної інфраструктури, структури виробництва, регіональних відмінностей рівня та якості життя, специфіка ринків праці, особливості способу життя сільського та міського населення, передусім у мегаполісах, динаміка міграційних процесів, тенденції урбанізації, екологічна ситуація, культурно-історичні традиції тощо. Сучасні регіональні відмінності в людинності, смертності й тривалості життя в Україні обумовлені також низкою чинників, але вирішальними серед них є рівень воєнних дій, стан самозбережувальної поведінки людей та вплив стресорних факторів.

2 квітня 2022 р. заступниця міністра оборони України Г. Маляр повідомила, що Київщина звільнена від російських військ [7]. Під окупацією перебували три райони Київської області — Вишгородський, Бучанський та Броварський. У 35 територіальних громадах проходили воєнні дії або вони були окуповані [8]. Зараз триває активна робота з відновлення їхньої життєдіяльності та здійснюються оцінки втрат населення і економічних збитків [9]. Таким чином, прогноз демографічних показників для громад

Київської області, які зазнали окупації у 2022 р. внаслідок бойових дій РФ, є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні інтернет-ресурси у режимі реального часу дають змогу побачити зміни демографічних показників та імовірний напрямок розвитку процесів у майбутньому для багатьох країн світу (України, Японії, Індії, США, Китаю) [10], але прогнозування на рівні низових адміністративно-територіальних одиниць, на жаль, не набуло широкого розповсюдження.

Курс уряду України на децентралізацію та передача повноважень місцевим органам влади спонукали їх до проведення ефективного бенчмаркінгу на місцевому рівні та, відповідно, зростанню попиту на релевантну й об'єктивну інформацію щодо перспектив розвитку територіальних громад методами прогнозування, що сприяло демографічному прогнозуванню на регіональному рівні [11–13].

Віддаючи належне науковому доробку вітчизняних та зарубіжних учених, слід зауважити, що основну увагу у своїх дослідженнях вони приділяли оцінюванню змін демографічних показників за умов стабільності у суспільстві. Але в історичному аспекті існує безліч відомостей про природні та техногенні катастрофи, військові та політичні конфлікти, які спричиняли зміни у суспільному житті та впливали на демографічні показники населення. Зокрема, яскравим прикладом впливу на демографічні зміни у популяціях є аварії на АЕС в Україні та Японії [14].

Виконані в попередні роки дослідження щодо медико-демографічних наслідків Чорнобильської катастрофи в Україні засвідчили, що аварія на Чорнобильській АЕС стала каталізатором кризових змін на територіях країни, які зазнали радіоактивного забруднення [15–17].

Серед радіоактивно забруднених районів особливе місце посідає Вишгородський район, який після аварії на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 р. вже був під особливою увагою держави у зв'язку з радіоактивним забрудненням територій та потребував введення спеціальних протирадіаційних, соціальних та медичних заходів захисту населення для відновлення безпечної життєдіяльності [16]. Завдяки високій міграційній активності молоді й сімей, що мали у складі малолітніх дітей, у постчорнобильський період у віковій структурі населення Іванківської та Чорнобильської територіальних громад був втрачений потенціал демографічного росту і зроста частка осіб похилого віку [18].

Швидка окупація у лютому 2022 р. зони відчуження Чорнобильської АЕС та прилеглих територій фактично позбавила населення Вишгородського району можливості покинути зону бойових дій. Тому після деокупації можливі різні реакції населення на фізичну неможливість подальшого перебування на територіях громад (зруйноване житло та інфраструктура), обмежену можливість провадити господарську діяльність за умов забруд-

нення докiлля вибухонебезпечними предметами, якi залишилися пiсля воєнних дiй, отже, подальшу загрозу життю або власному здоров'ю та здоров'ю близьких, психоемоцiйний стан пiсля загибелi рiдних, емоцiйне несприйняття вимушеного способу життя. Не виключено, що перерахованi фактори спонукають частину жителiв залишити колишнє мiсце проживання, вiдстрочити укладання шлюбу або народження дитини. Тому прогноз демографiчних показникiв для територiальних громад Вишгородського району Київської облaстi дозволить не тiльки вiдповiсти на питання: «Що б було, якби не було вiйни?», а й надасть iнформацiю для обчислення потреб у будiвництвi житла та соцiальної iнфраструктури або визначення прямих та опосередкованих демографiчних втрат унаслiдок воєнних дiй.

Метою роботи обрано визначення можливих джерел iнформацiї для прогнозу демографiчних показникiв на рiвнi територiальних громад; прогнозування з допомогою сплайнiв чисельностi, народжуваностi та смертностi населення громад Вишгородського району Київської облaстi. Вiдповiдно до мети виконано наступнi **завдання**:

- аналіз Розпорядження Кабiнету Міністрiв України «Про визначення адмiнiстративних центрiв та затвердження територiй територiальних громад Київської облaстi» № 715–р вiд 12 червня 2020 р., згiдно з яким визначено адмiнiстративнi центри та затверджено територiї територiальних громад Київщини у межах старих районiв, що iснували до кiнця 2020 р.;
- визначення можливих джерел iнформацiї для прогнозування демографiчних показникiв на рiвнi територiальних громад (до 2021 р. Іванківський, Полiський та Вишгородський райони);
- проведено аналіз тенденцiй змiн основних демографiчних показникiв;
- визначення максимально можливого термiну спостереження для надiйностi демографiчного прогнозу;
- побудова короткострокового прогнозу демографiчних показникiв.

Матерiали та методи дослідження. Загальновiдомо, що точнiсть демографiчного прогнозу залежить вiд багатьох факторiв, у т.ч.: перiоду спостереження, достовiрної статистичної iнформацiї, моделей прогнозу, адмiнiстративно-територiальних змiн.

Враховуючи, що впродовж 2015—2020 рр. унаслiдок адмiнiстративно-територiальної реформи вiдбулися утворення та лiквiдацiя районiв України [19, 20], до проведення розрахункiв здiйснено аналіз Розпорядження Кабiнету Міністрiв України вiд 12 червня 2020 р. № 715–р «Про визначення адмiнiстративних центрiв та затвердження територiй територiальних громад Київської облaстi», вiдповiдно до якого визначенi адмiнiстративнi центри та затвердженi територiї територiальних громад Київщини у межах старих районiв, що iснували до кiнця 2020 р.

Показано, що вiдповiдно до останньої адмiнiстративно-територiальної реформи Вишгородський район об'єднує сiм територiальних громад: Виш-

городську міську, Славутицьку міську, Димерську, Іванківську, Пірнівську, Петрівську та Поліську. Враховуючи, що Славутицьку громаду створено у м. Славутич, яке мало особливий статус (місто обласного підпорядкування було створено у 1988 р.) та є ексклавом Київської області на території Чернігівської (для будівництва нового міста для постійного проживання працівників Чорнобильської АЕС і членів їхніх родин була виділена частина земель Ріпкинського і Чернігівського районів), прогноз для неї вирішено не робити. Для зручності порівняння статистичних даних у динаміці спостереження та орієнтуючись на сучасні адміністративні реалії, для прогнозування обрано Іванківську та Поліську територіальні громади (колишні райони). Неможливість виокремлення статистичної інформації щодо Вишгородської міської, Димерської, Пірнівської, Петрівської громад змусило авторів для прогнозу використати інформацію по колишньому Вишгородському району, представивши його як об'єднання зазначених громад (далі — ОТГ Вишгородського району).

Аналіз статистичних форм Київського обласного управління статистики Державної служби статистики України (раніше — Державного комітету статистики України, Міністерства статистики України, Центрального статистичного управління Української РСР) щодо населення та їх змісту дав змогу зробити висновок про неможливість прогнозування на рівні територіальних громад, якщо їх сучасні межі не відповідають попередньому районному розподілу. З'ясовано, що обсяги інформації та ретроспектива дослідження на рівні низових територіальних одиниць також мають певні обмеження, що відповідає організації проведення державних статистичних спостережень у різні історичні періоди. Тому в якості інформаційного джерела обрано статистичну форму «Загальні підсумки природного руху населення», яка не зазнала суттєвих змін у методології збору інформації і переліку показників.

Передпрогнозним періодом обрано 1979—2020 рр., до якого ввійшли дані переписів населення 1979, 1989 та 2001 рр. як найбільш надійні; доаварійний період (7 років до аварії на Чорнобильській АЕС), післяаварійний (12 років активної міграції після неї), загальнонаціональний (після 1998 р.).

Відомо, що у підґрунті більшості трендових моделей прогнозування лежить ідея, що тренди різко змінюються рідко. Тому більш правдоподібно, що тренд триватиме, аніж змінить свій напрямок. Але в нашому випадку радіаційна аварія вплинула на перебіг демографічних процесів, і необхідно було використати іншу математичну модель.

Авторами для прогнозування основних демографічних показників (чисельність населення, народжуваність, смертність) територіальних громад Вишгородського району Київської області обрано сплайнову модель спостережень [21]:

$$y_i = S(t_i) + \sigma \varepsilon_i, \quad i = 0, \dots, n, \quad (1)$$

де $t_0 < t_1 < \dots < t_n$ — відомі моменти часу (роки спостережень); $\{y_i\}$ — спостережувані випадкові величини (чисельність населення, народжуваність, смертність тощо); S — невідома функція регресії, яку потрібно оцінити. Це деякий сплайн, причому його вузли вважаються відомими: $\Delta' = \{\tau_0 < \tau_1 < \dots < \tau_p\}$; $\{\varepsilon_i\}$ — незалежні випадкові величини з нульовим математичним сподіванням ($E\varepsilon_i = 0$) і одиничною дисперсією ($D\varepsilon_i = 1$); σ — невідоме стандартне відхилення похибки спостережень. Враховуючи, що у 1979, 1989 та 2001 рр. проводилися переписи населення, дані за ці роки вважаємо точними. Щоб врахувати цей факт, змінено сплайнову модель спостережень: у роки i переписів виконується рівність $y_i = S(t_i)$, тобто немає похибок, а в інші роки похибка наявна.

Для прогнозування досліджуваного демографічного показника обираємо сплайн, який найповніше описує дані за минулі роки (кубічний або лінійний неперервний), і припускаємо, що він достатньо добре передбачить майбутню динаміку цього показника. Тобто шукаємо так званий апроксимуючий сплайн f , на якому досягається мінімум функціонала $Q(f) = \sum_{i=0}^n (y_i - f(t_i))^2$ серед усіх кубічних або лінійних неперервних сплайнів із фіксованою сіткою вузлів Δ' .

У сплайновій моделі спостережень припускається, що вузли сплайна відомі. На практиці їх потрібно обрати шляхом перебирання різних сіток вузлів (від 4 до 7). Оптимальну кількість вузлів у розбитті Δ' слід обрати так, щоб їх було не надто багато і щоб побудовані сплайни досить добре описували динаміку демографічних показників. За фіксованої кількості вузлів найкращим вважали таке їх положення, при якому досягалось найменше значення функціонала $Q(f)$. У результаті для різних демографічних показників різних територій було обрано сплайни, що мають від 5 до 7 вузлів.

Аналіз побудованих графіків C^2 -гладких (тобто таких, що мають неперервну другу похідну) кубічних і лінійних неперервних сплайнів засвідчив, що кубічні сплайни краще вловлюють тенденцію зміни чисельності населення, а лінійні неперервні — тенденції зміни народжуваності та смертності.

Визначено, що на прогноз найбільше впливає поведінка сплайна наприкінці досліджуваного періоду. З цих міркувань для побудованих сплайнів перевірено, чи потрібен останній внутрішній вузол, тобто перевірено гіпотезу про відсутність структурної перебудови сплайна у цьому вузлі. Показано, що в усіх побудованих сплайнах згаданий вузол важливий і відкинути його не можна.

Для отриманих прогнозів побудовано довірчі інтервали й довірчі смуги [22]. Щоб їх побудувати, припустили, що нормовані похибки мають стандартний нормальний розподіл. Це припущення перевірено за допомогою QQ-діаграми та зроблено висновок, що його слід прийняти, адже точки лежать приблизно на одній прямій. Довірчі смуги будували за мето-

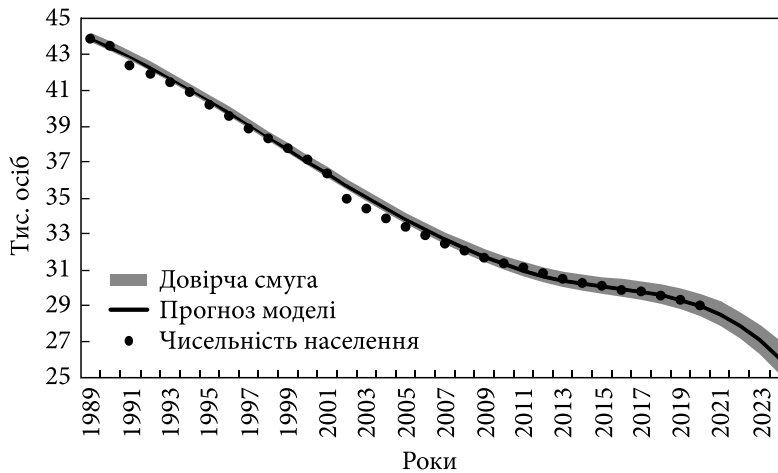

Рис. 1. Реальна та прогнозна чисельність населення Іванківської територіальної громади Київської області, 1989—2024 рр.

Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

дом Шеффе: шукали смугу, в яку з імовірністю, не меншою за $1 - \alpha$, потрапить істинне значення $S(t)$ одночасно при всіх $t \in [\tau_0, \tau_p]$. Це дало можливість дослідити динаміку чисельності населення, народжуваності й смертності, помітити певну тенденцію, зробити їх прогноз за допомогою сплайнів на 4 роки (2021—2024 рр.) за умови, якби не було війни, і побудувати довірчі інтервали й довірчі смуги.

Обрахунки проводилися на основі програми *MATLAB* версії R2021a [23].

Новизна. Вперше здійснено прогноз основних демографічних показників для територіальних громад Вишгородського району Київської області з допомогою сплайнової моделі спостережень.

Основні результати дослідження. До початку воєнних дій на території Вишгородського району Київської області проживало майже 132 тис. осіб [24], у т.ч. у громадах: Вишгородській міській — 33 276 осіб, Славутицькій міській — 24 685, Димерській — 21 042, Іванківській — 28 798, Пірнівській — 6 764, Петрівській — 12 001, Поліській — 5 391 особа.

Аналіз статистичних даних за 1979—2020 рр. показав, що у всіх показників у досліджуваних громадах (за винятком Славутицької) спостерігалися різкі зміни перед 1989 р. (екологічна міграція перші роки після аварії на Чорнобильській АЕС [16] та адміністративно-територіальні перетворення [25]), через що було складно будувати прогнози за всіма даними. Тож для прогнозування обрано період з 1989 р., що і відображено на графіках.

Чисельність населення

В Іванківській територіальній громаді (рис. 1) чисельність населення має стійку тенденцію до спадання. Станом на 2020 р. у громаді проживало

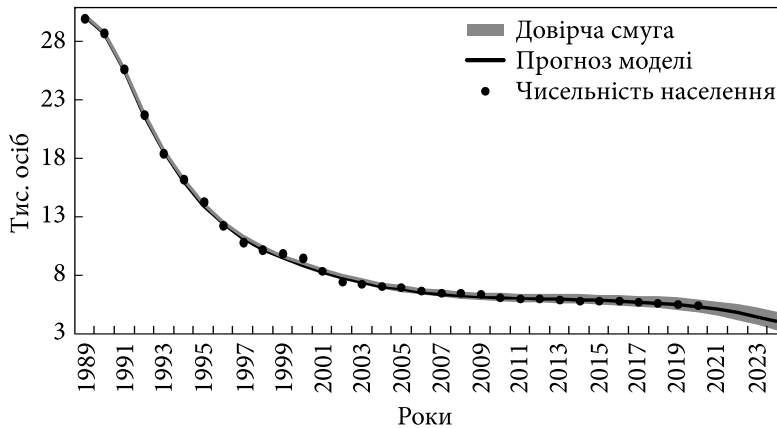

Рис. 2. Реальна та прогнозна чисельність населення Поліської територіальної громади Київської області, 1989—2024 рр.

Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

29 тис., і за прогнозом це число мало б зменшуватись упродовж наступних чотирьох років. У 2024 р. воно мало б досягти 26 тис. осіб (рис. 1, табл. 1).

У Поліській територіальній громаді (рис. 2) чисельність населення дуже швидко спадала від початку досліджуваного періоду до 1997 р. Якщо у 1989 р. там проживало понад 30 тис. осіб, то в 1997 р. — 10,8 тис. Після цього показник продовжував спадати, але дуже повільно, і становив 5,4 тис. осіб у 2020 р. У майбутньому прогнозувався подальший спад і до 2024 р. людність мала б зменшитись до 4 тис. осіб (табл. 1).

Об'єднана громада Вишгородського району вирізняється тенденцією різнонаправлених змін чисельності населення (рис. 3). До 2000 р. тривав спад, у результаті якого чисельність зменшилась з 77,9 тис. осіб до 72,3 тис.

Таблиця 1. Прогноз чисельності населення та довірчий інтервал для прогнозу

Роки	Іванківська територіальна громада		Поліська територіальна громада		Об'єднана громада Вишгородського району	
	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал
2021	28,5	[28,2; 28,8]	5,08	[4,82; 5,34]	77,3	[76,5; 78,1]
2022	27,9	[27,5; 28,2]	4,80	[4,52; 5,08]	78,3	[77,4; 79,1]
2023	27,1	[26,7; 27,5]	4,46	[4,16; 4,76]	79,4	[78,5; 80,3]
2024	26,1	[25,6; 26,5]	4,05	[3,72; 4,38]	80,6	[79,6; 81,6]

Джерело: розрахунки авторів.

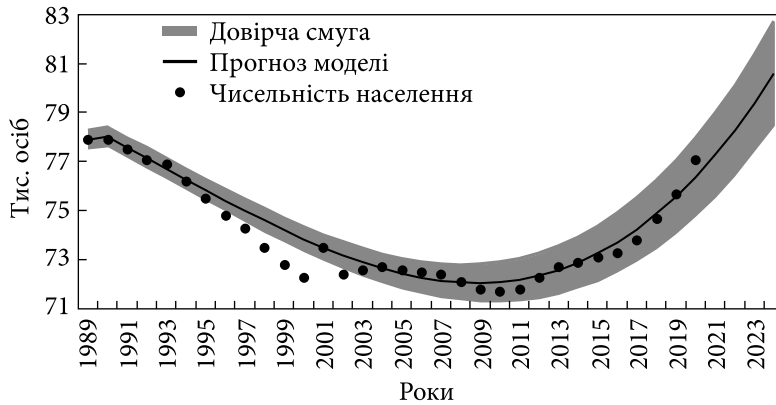

Рис. 3. Реальна та прогнозна чисельність населення об'єднаної територіальної громади Вишгородського району Київської області, 1989—2024 рр.

Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

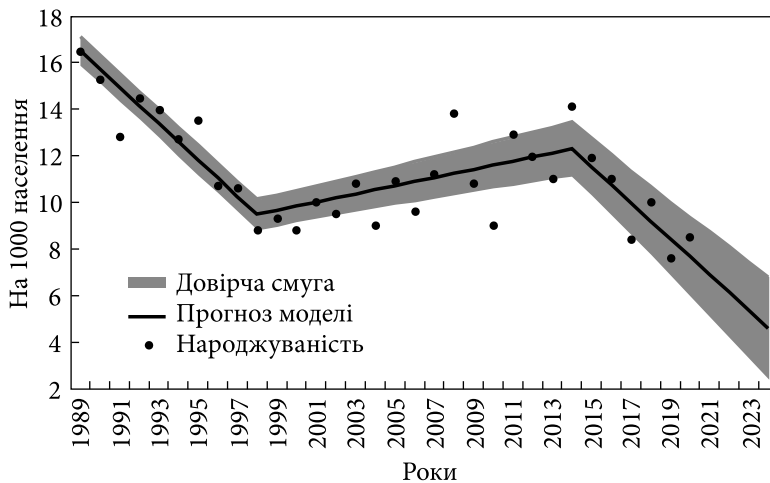

Рис. 4. Реальні та прогнозні показники народжуваності населення Поліської територіальної громади, 1989—2024 рр.

Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

Далі до 2010 р. значних змін не було, а з 2010 р. почалося швидке зростання, і чисельність населення склала 77 тис. у 2020 р. Згідно з дослідженнями [26], збільшення людності в Вишгородській міській, Димерській, Пірнівській та Петрівській громадах є наслідком їх зручного транспортного сполучення зі столицею та обсягами введення в експлуатацію житла в громадах. Нами прогнозується зростання показника упродовж наступних чотирьох років, у результаті він має скласти 80,6 тис. осіб у 2024 р. (табл. 1).

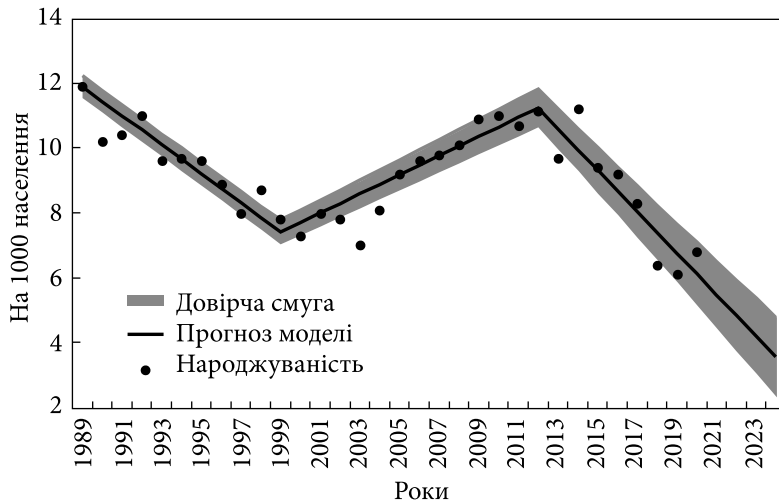

Рис. 5. Реальні та прогностні показники народжуваності населення Іванківської територіальної громади, 1989—2024 рр.

Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

Народжуваність

У Поліській територіальній громаді значення показників народжуваності досить хаотичні, що пов'язано з дуже низькою чисельністю населення (рис. 4). Загалом до 1999 р. значення показника знижуються, потім спостерігається повільне зростання до 2014 р., і знову стрімкий спад до сьогодні, який мав би продовжитись у короткостроковій перспективі.

У решті територіальних громад народжуваність має схожі тенденції (рис. 5, 6): спадає з 1989 (11,9 ‰ у Іванківській громаді та 13,9 ‰ у об'єднаній Вишгородській громаді) до 2000 р., коли досягає свого мінімуму — близько 7 ‰. Упродовж наступного десятиліття значення показника зростають, після чого знову йдуть на спад, який спостерігається до 2020 р.

Таблиця 2. Прогноз народжуваності та довірчий інтервал для прогнозу

Роки	Іванківська територіальна громада		Поліська територіальна громада		Об'єднана громада Вишгородського району	
	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал
2021	5,5	[4,8; 6,1]	6,9	[5,7; 8,1]	7,6	[7,1; 8,0]
2022	4,8	[4,1; 5,5]	6,1	[4,9; 7,4]	6,6	[6,1; 7,0]
2023	4,2	[3,5; 4,9]	5,4	[4,0; 6,7]	5,6	[5,0; 6,1]
2024	3,6	[2,8; 4,4]	4,6	[3,2; 6,0]	4,5	[4,0; 5,1]

Джерело: розрахунки авторів.

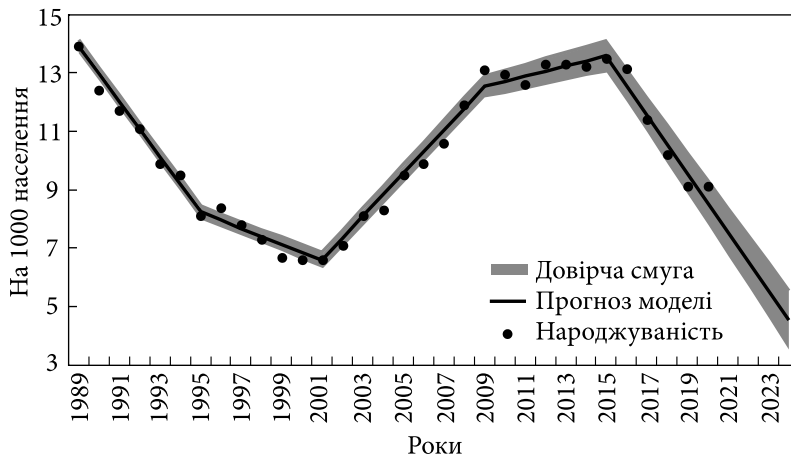

Рис. 6. Реальні та прогнозні показники народжуваності населення об'єднаної територіальної громади Вишгородського району Київської області, 1989—2024 рр.
Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

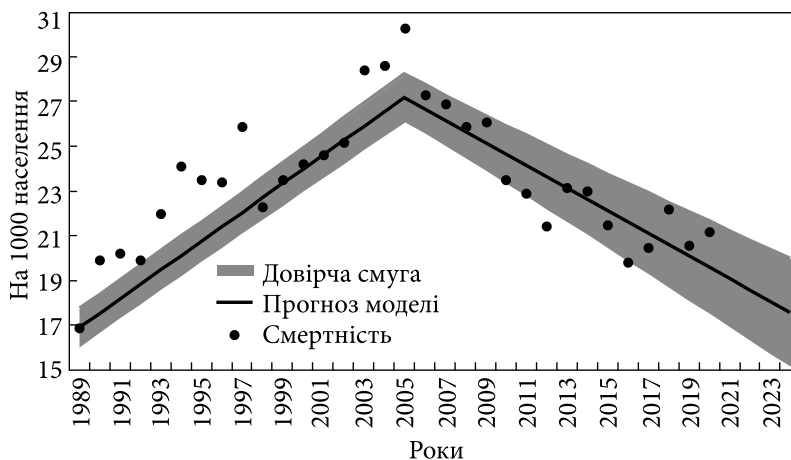

Рис. 7. Реальні та прогнозні показники смертності населення Іванківської територіальної громади, 1989—2024 рр.
Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

У табл. 2 відображено прогнозовану народжуваність населення по досліджуваних територіальних громадах, яка повсюдно буде знижуватися.

Смертність

Показник смертності в Іванківській та Поліській територіальних громадах досить швидко зростав до 2005 р., а потім поступово знижувався до 2020 р. (рис. 7, 8).

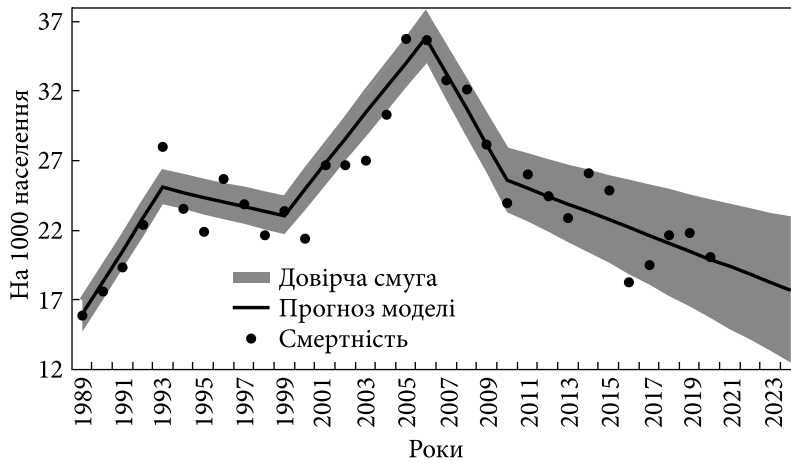

Рис. 8. Реальні та прогнозовані показники смертності населення Поліської територіальної громади, 1989—2024 рр.
Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

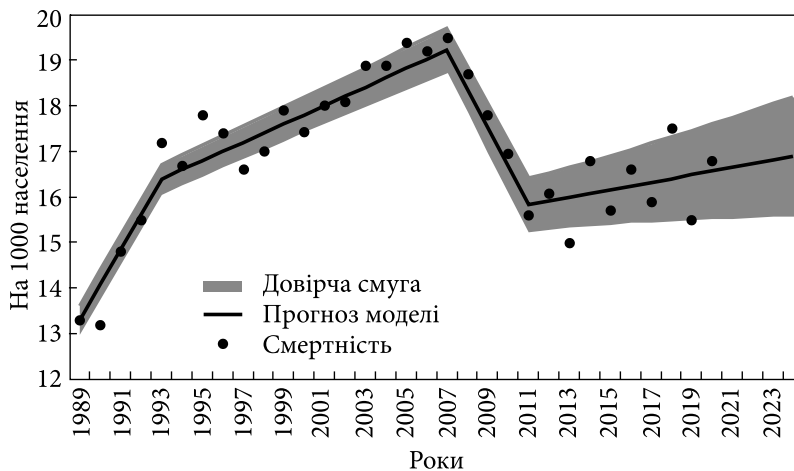

Рис. 9. Реальні та прогнозовані показники смертності населення ОТГ Вишгородського району Київської області, 1989—2024 рр.
Джерело: 1989—2020 рр. — дані Державної служби статистики України, 2021—2024 рр. — розрахунки авторів.

Прогнозується (табл. 3), що темпи зниження смертності зберуться і у найближчі роки. Значення показника для Іванківської територіальної громади становило б 17,6 ‰ у 2024 р. (у 2020 р. було 20,2 ‰), а для Поліської, відповідно, 17,7 ‰ та 16,9 ‰.

Таблиця 3. Прогноз смертності та довірчий інтервал для прогнозу

Роки	Іванківська територіальна громада		Поліська територіальна громада		Об'єднана громада Вишгородського району	
	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал	прогноз	довірчий інтервал
2021	19,1	[17,6; 20,6]	19,4	[16,9; 21,8]	16,6	[16,0; 17,3]
2022	18,6	[17,0; 20,2]	18,8	[16,2; 21,4]	16,7	[16,0; 17,4]
2023	18,1	[16,4; 19,7]	18,2	[15,5; 21,0]	16,8	[16,1; 17,5]
2024	17,6	[15,8; 19,3]	17,7	[14,8; 20,5]	16,9	[16,1; 17,7]

Джерело: розрахунки авторів.

Показник смертності для об'єднаної територіальної громади Вишгородського району мав зовсім іншу тенденцію. Смертність зростала до 2005 р., стрімко знижувалась протягом наступних 3—4 років, після чого стала повільно зростати. Прогнозується, що вона й надалі буде дуже повільно збільшуватися (рис. 9 та табл. 3).

Висновки. Сучасні регіональні відмінності в людині, смертності й тривалості життя в Україні обумовлені низкою чинників, але вирішальними серед них є рівень воєнних дій, стан самозбережувальної поведінки людей та вплив стресових факторів.

На територіях України, які зазнали окупації, перебіг демографічних процесів порушено. Для відбудови цих територій місцевим органам влади необхідно мати інформацію щодо демографічної ситуації в перспективі. Враховуючи, що впродовж 2015—2020 рр. унаслідок адміністративно-територіальної реформи відбулися утворення та ліквідація районів України й затвердження територій територіальних громад, з 2021 р. у статистичних формах Державної служби статистики України відображається новий адміністративно-територіальний устрій. Тому актуальним є визначення можливих джерел інформації та обрання моделей для прогнозування демографічних показників на рівні територіальних громад.

На першому етапі дослідження авторами проаналізовано статистичні форми Державної служби статистики України (раніше — Державного комітету статистики України, Міністерства статистики України, Центрального статистичного управління Української РСР) щодо населення. З'ясовано, що обсяги інформації та ретроспектива дослідження на рівні низових територіальних одиниць мають певні обмеження, що відповідає організації проведення державних статистичних спостережень у різні історичні періоди. Зроблено висновок про можливість використання в якості інформаційного джерела статистичної форми «Загальні підсумки природного руху населення», що не зазнала суттєвих змін у методології збору інформації і

переліку показників. Водночас зазначено, що ретроспективні дослідження демографічних показників на рівні територіальних громад можливі за умови відповідності їх сучасних меж попередньому районному адміністративно-територіальному поділу.

На другому етапі здійснено аналіз статистичних даних за 1979—2020 рр. щодо чисельності населення, народжуваності та смертності. Отримані результати дослідження засвідчили неможливість використовувати для прогнозування щорічні показники в перші роки після аварії на Чорнобильській АЕС (1986—1988 рр.) через значні коливання їх значень. Тож для прогнозування обрано період з 1989 р.

Для прогнозування ймовірних змін чисельності населення, народжуваності й смертності на період 2021—2024 рр. використано сплайн-функції. Здійснено підбір оптимальної сітки вузлів сплайнів та перевірено гіпотезу про необхідність останнього внутрішнього вузла сплайна. Показано, що для різних територій та демографічних показників оптимальними є сплайни, які мають від 5 до 7 вузлів. Визначено, що для чисельності населення найбільш адекватні прогнози дають кубічні сплайни, а для народжуваності та смертності — лінійні неперервні сплайни. На основі прогнозів побудовано 95 % довірчу смугу та довірчі інтервали.

Визначено, що тенденції останніх років щодо змін демографічних показників народжуваності, смертності та чисельності населення у територіальних громадах Вишгородського району Київської області мали б продовжуватись у короткостроковій перспективі. Однак у зв'язку із воєнними діями на території району для показників, які прогнозувалися, фактичні дані можуть виявитися далекими від прогнозованих. Як засвідчив аналіз демографічних статистичних даних територій, що зазнали впливу аварії на Чорнобильській АЕС, демографічне прогнозування у період воєнних дій є проблематичним і потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України»: Закон України від 23 лютого 2022 р. № 2101-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2101-20#Text> (дата звернення: 25.05.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
3. Гладун О. Якби не катастрофи ХХ століття, то на початку 1990-х в Україні жило б 84 мільйони. *Локальні історії*. 19 квіт. 2022 р. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/cherez-kilka-rokiv-pislia-katastrofi-vidbuvaetsia-kompensatsiine-zrostannia-narodzhuvanosti-demograf-oleksandr-gladun> (дата звернення: 03.05.2022).
4. Кукса В. Внутрішня міграція України в умовах військових та соціально-економічних загроз. *Фінансовий простір*. 2016. № 2 (22). С. 46—50.
5. Гераймович Л. Вплив війни на економіку східних міст України: кейси Маріуполя, Краматорська і Слов'янська. *Донбаські студії*. URL: <https://donbasstudies.org/vpliv-vijni-na-ekonomiku-shidnih-mist-ukrayini-kejsi-mariupolya-kramatorska-i-slov-yanska> (дата звернення: 27.05.2022).

6. Рожкова І. В. Розвиток конкурентоспроможності регіонального управління у сфері охорони громадського здоров'я. Київ: Фенікс, 2009. 386 с.
7. Вся Київська область звільнена від військ РФ — Міноборони. *Радіо Свобода*. 02 квіт. 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyivshchyna-zvlnennia-rf/31782843.html> (дата звернення: 02.04.2022).
8. Территория — как Бельгия: о разрушениях в Киевской области за время оккупации рассказал глава ОГА. *Дом*. URL: <https://kanal-dom.tv/territoriya-kak-belgiya-o-razrusheniyah-v-kievskoj-oblasti-za-vremya-okkupaczii-rasskazal-glava-oga> (дата звернення: 02.03.2022).
9. Голова Київської обласної державної адміністрації Олексій Кулеба. Ефір телемарафону «Говорить Україна» телеканалів «Дом» та UATV. 23 квітня 2022 р.
10. *Countrymeters*. URL: <https://countrymeters.info> (дата звернення: 22.01.2021).
11. Демографічний прогноз до 2030 року для міста Дрогобича. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Demografichnyj-prognoz-do-2030-roku-dlya-mista-Drohobycha.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).
12. Демографічний прогноз до 2030 року для міста Нікополя. URL: <http://www.nikopol-rada.dp.gov.ua/pbinfo/strateg/demogr.pdf> (дата звернення: 22.01.2021).
13. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2027 року. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategy-LV-OBL.pdf (дата звернення: 22.01.2021 р.).
14. Omelianets N. et al. The health impacts of Chernobyl and Fukushima 30 and 5 Years Later Commissioned by Greenpeace. Brussels, March 2016. 98 p.
15. Дубова Н., Омелянець М., Гунько Н. Ретроспективний аналіз смертності жителів радіоактивно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи територій. *Соціальні наслідки Чорнобиля: Час відродження*. / НАН України, Ін-т соціології, Центр соціальних експертиз. К., 2011. С. 206—216.
16. Омелянець Н., Гунько Н., Дубовая Н. Демографические потери Украины от Чернобыльской катастрофы. Радиационным авариям стоп. Германия: Palmarium Academic Publishing, 2015. 193 с.
17. Гунько Н. В., Короткова Н. В. Інтегральне оцінювання демографічного стану радіоактивно забруднених територій України. *Проблеми радіаційної медицини та радіобіології*. 2020. Вип. 25. С. 164—179.
18. Гунько Н. В., Короткова Н. В., Засоба Я. Ю. Аналіз чисельності та структури населення найбільш радіоактивно забруднених територій країни в різні часи. *Проблеми радіаційної медицини та радіобіології*. 2019. Вип. 24. С. 109—120.
19. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України № 807-ІХ від 17 липня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 02.05.2022).
20. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Київської області: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 715-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-a715r> (дата звернення: 03.02.2022).
21. Кукуш А. Г. Кубические одномерные сплайны в статистике: метод, рекомендации для студентов механико-математического факультета. Киев: КГУ, 1991. 60 с.
22. Майборода Р. Є. Регресія: лінійні моделі. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. 296 с.
23. MATLAB R2017b. URL: <https://www.mathworks.com/downloads> (дата звернення: 27.01.2022).
24. Вишгородський район, Київська область. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/newrayons/1347> (дата звернення: 02.04.2022).
25. Про об'єднання Іванківського і Чорнобильського районів Київської області: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 6 листопада 1988 р. № 6860-XI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/UP886860> (дата звернення: 02.04.2022).

26. Драгунова Т. А., Майданік І. П. Сучасні тенденції та чинники міграційного руху населення у Київській області. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 125—135. <https://doi.org/10.15407/dse2009.01.125>

REFERENCES

1. Law of Ukraine On approval of the Decree of the President of Ukraine On the imposition of a state of emergency in certain regions of Ukraine of February 23, 2022, № 2101-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2101-20#Text> [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine About the legal regime of the martial law of May 12, 2015, № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
3. Hladun, O. (2022). If it were not for the catastrophes of the 20th century, there would have been 84 million people living in Ukraine at the beginning of the 1990s. *Local histories*. Interview, April, 19. <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/cherez-kilka-rokiv-pisliakatastrofi-vidbuvaietsia-kompensatsiine-zrostantia-narodzhuvanosti-demograf-oleksandr-gladun> [in Ukrainian].
4. Kukxa, V. (2016). Internal migration of Ukraine in the conditions of military and socio-economic threats. *Financial Space*, 2 (22), 46–50 [in Ukrainian].
5. Heraimovych, L. (2022). The impact of the war on the economy of the eastern cities of Ukraine: cases of Mariupol, Kramatorsk and Sloviansk. *Donbas Studies*. <https://donbasstudies.org/vpliv-vijni-na-ekonomiku-shidnih-mist-ukrayini-kejsi-mariupolya-kramatorska-i-slov-yanska> [in Ukrainian].
6. Rozhkova, I. V. (2009). Developing the competitiveness of regional public health management. Kiev: Feniks [in Ukrainian].
7. The entire Kyiv region is liberated from Russian troops – the Ministry of Defense. *Radio Liberty* (April 2, 2022). <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyivshchyna-zviltennia-rf/31782843.html> [in Ukrainian].
8. Territory – like Belgium: head of the Regional State Administration told about the destruction in the Kyiv region during the occupation (2022). <https://kanal-dom.tv/territoriya-kak-belgiya-o-razrusheniyah-v-kievskoj-oblasti-za-vremya-okkupaczii-rasskazal-glava-oga> [in Russian].
9. Head of the Kyiv Regional State Administration Oleksii Kuleba (2022). Broadcast of the TV marathon «Ukraine is Speaking» of TV channels «Dom» and UATV.
10. *Countrymeters*. <https://countrymeters.info> [in Ukrainian].
11. Demographic forecast till 2030 for Drohobych (2019). <https://drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Demografichnyj-prognoz-do-2030-roku-dlya-mista-Drohobycha.pdf> [in Ukrainian].
12. Demographic forecast till 2030 for Nikopol (2013). <http://www.nikopol-mrada.dp.gov.ua/pbinf/strateg/demogr.pdf> [in Ukrainian].
13. Development strategy of Lviv Oblast for the period till 2027 (2022). https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategy-LV-OBL.pdf [in Ukrainian].
14. Omelianets, N. (Ed). (2016). The health impacts of Chernobyl and Fukushima 30 and 5 Years Later. Commissioned by Greenpeace. Brussels, March 2016. 98 p.
15. Dubova, N., Omelyanets, M., & Gunko, N. (2011). Retrospective analysis of mortality of residents of radioactively contaminated areas as a result of the Chernobyl disaster. *Social consequences of Chernobyl: Time of revival*. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Sociology, Center for Social Expertise. Kyiv, 206–216 [in Ukrainian].
16. Omelyanets, N., Gunko, N., & Dubovaia, N. (2015). Demographic loss of Ukraine caused by the Chernobyl disaster. Stop radiation accidents. Germany: Palmarium Academic Publishing [in Russian].

17. Gunko, N. V., & Korotkova, N. V. (2020). Integrated Assessment of demographic state of the radioactively contaminated areas of Ukraine. *Problems of radiation medicine and radiobiology*, 25, 164–179 [in Ukrainian].
18. Gunko, N. V., & Korotkova, N. V. (2018). Variability of the modern age structure of the population of the most radioactively contaminated areas of Ukraine. *Problems of radiation medicine and radiobiology*, 23, 143–153 [in Ukrainian].
19. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the formation and abolition of districts of July 17, 2020, № 807-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian].
20. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the definition of administrative centers and approval of the territories of territorial communities of Kyiv region, June 12, 2020. № 715-r. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-a715r> [in Ukrainian].
21. Kukush, A. G. (1991). Cubic Univariate Splines in Statistics: Methodical recommendations for students of Faculty of Mechanics and Mathematics. Kyiv: Kyiv State University. 60 p. [in Russian].
22. Maiboroda, R. Ye. (2007). Regression: linear models. Kyiv: Publishing House of Kyiv University. 296 p. [in Ukrainian].
23. MATLAB R2017b (2017). <https://www.mathworks.com/downloads> [in Ukrainian].
24. Vyshhorod district, Kyiv region (2022). *Decentralization*. <https://decentralization.gov.ua/newrayons/1347> [in Ukrainian].
25. Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR On the unification of Ivankiv and Chornobyl districts of Kyiv region of November 6, 1988, № 6860-XI. <https://ips.ligazakon.net/document/UP886860> [in Ukrainian].
26. Drahunova, T. A., & Maidanik, I. P. (2009). The Modern Tendencies and Factors of the Migration Movement in Kyiv oblast. *Demography and social economy*, 1, 125–135. <https://doi.org/10.15407/dse2009.01.125> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 03.06.2022

N. V. Gunko, PhD in Geography, Senior researcher, Head of the laboratory
State Institution “National Research Center for Radiation Medicine of NAMS of Ukraine”
040050, Ukraine, Kyiv, Yurii Illienko St., 53
E-mail: labmeddem@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0112-1376

O. G. Kukush, DSc in Physics and Mathematics,
Professor of Department of Mathematical Analysis
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, Ukraine, Kyiv, Volodymyrska St., 60
E-mail: alexander_kukush@knu.ua
ORCID: 0000-0002-4143-8928

A. A. Melekestseva, Master’s student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, Ukraine, Kyiv, Volodymyrska St., 60
E-mail: homtom.alice.2016@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1437-5084

IF THERE WERE NO WAR: DEMOGRAPHIC INDICATORS FORECAST
FOR VYSHGORODSKY DISTRICT, KYIV OBLAST

Demographic processes have been disturbed on those Ukrainian territories which have undergone occupation as a result of Russian Federation’s war against Ukraine. However, in order

to rebuild such territories, local authorities need information on the prospects of demographic situation. Therefore, determining possible information sources and choosing models to forecast demographic indicators for local communities is relevant.

The purpose of this work is identifying possible information sources and choosing models to predict demographic indicators for local communities; forecasting of population numbers, birth rate and mortality via splines for Vyshgorodsky district, Kyiv oblast communities. Novelty: forecasting of demographic indicators for local communities via spline functions. It has been shown that retrospective demographic research at local communities level is possible, if the communities' contemporary borders correspond to the past administrative and territorial division. However, there are certain limitations regarding the indicators set. The analysis of 1979-2020 data on population numbers, birth rate and mortality for Ivankivsky and Polisky local communities has shown that the 1986-1988 data cannot be used for forecasting, since it varies considerably. This has been caused by the evacuation of residents from Chernobyl Exclusion Zone and administrative and territorial changes. The usage of spline functions in forecasting has shown that splines which have 5-7 knots are optimal. The most adequate forecasts of population numbers can be obtained via cubic splines, whereas the most trustworthy forecasts of birth rate and mortality – via linear continuous splines. It has been determined that the last years' trends in population numbers, birth rate and mortality would continue in Vyshgorodsky district, Kyiv oblast local communities during 2021-2024. Due to hostilities on the territory of the district, there is no true data on demographic situation, and actual data may turn out to be far from the forecasted because of families with children emigration and mortality growth. Further research to improve the methodology of demographic forecasting by taking into account accidents that cause unfavorable demographic consequences is necessary.

Keywords: demographic indicators, forecasting, splines, Vyshgorodsky district, Kyiv oblast communities.

Cite: Kolot, A. M., & Herasymenko, O. O. (2022). Do filosofii moralnoi ekonomiky: kontseptolohiia liudynotsentrychnosti (I chastyna) [To the Philosophy of Moral Economy: Conceptology of Anthropocentrism (Part I)]. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy, 3 (49), 65-88. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.065>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.065>

УДК 330.162

JEL Classification: O 100, P 400

А. М. КОЛОТ, д-р екон. наук, проф., проректор з науково-педагогічної роботи
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
03057, Україна, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1

E-mail: kolot@kneu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4393-9806

Scopus ID: 55338407700

О. О. ГЕРАСИМЕНКО, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
03022, Україна, м. Київ, вул. Васильківська, 90-а

E-mail: herasymenkomiid@knu.ua

ORCID: 0000-0002-1122-1189

Scopus ID: 57200444567

ДО ФІЛОСОФІЇ МОРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: КОНЦЕПТОЛОГІЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОСТІ (І частина)

У статті викладено авторське бачення філософської платформи розбудови моральної економіки як одного із фундаментальних засновків формування нової економічної теорії, здатної віддзеркалити тренди розвитку економіки та мережевого суспільства першої половини ХХІ століття.

Актуальність нового погляду на розбудову моральної економіки, в якій змінюються вектори, пріоритети, ієрархія суспільно значущих дій і суспільного поступу, зумовлена гострою науковою дискусією та полемікою щодо сутності і природи екосистеми в новій соціоекономічній реальності. Мета статті — сприяння фундаментальному переосмисленню феномену моральної економіки, передумов її становлення з акцентом на людиноорієнтований розвиток, посилення ролі позаекономічного, цінностей, культури, гідної праці, солідарності, що в перспективі має утвердити новий рівень

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

соціальної якості. Для аргументації концептології моральної економіки використано загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень — теоретичного узагальнення, індукції та дедуції, абстрактно-логічний, історичний, логічного обґрунтування, гіпотетичний.

Елементами новизни є теоретико-методологічні концепти щодо сутності, природи моральної економіки та докази, що підтверджують висунуту гіпотезу закономірності її розбудови як об'єктивної реакції суспільств, їх провідних соціальних сил на нову глобальну реальність, що має науково-технічні, соціально-економічні, демографічні та інституціональні передумови. Наведено трактування моральної економіки у найбільш загальному та розгорненому формулюванні на противагу «продуктовому» підходу. Запропонований концепт моральної економіки розкрито через його функції — методологічну, соціально-економічну та інституціональну; організаційно-управлінську; світоглядну. Виокремлено обставини та процеси, які стримують розвиток соціально-економічних відносин на засадах людиноцентризму і постають своєрідним «тормозом» на шляху розбудови нового типу економіки. Розкрито достеменно роль культури в економічній сфері в контексті взаємозв'язку культури, етики і моральної економіки. Висунуто гіпотезу, що об'єднувальною ланкою між економікою і культурою постає цінність. Цінності розглядаються як ресурс, мотив, джерело та екзистенційний засновок позитивної соціально-трудова динаміки. Висловлено припущення щодо паралелі між явищами і процесами, які породжують дефіцит гідної праці, з одного боку, та розбудовою економіки, що претендує на статус «некультурної», «неморальної», «нелюдиноцентричної». Аргументовано висловлену гіпотезу щодо односпрямованості принципів формування та функціонування моральної економіки і феномену ідентичності. Обґрунтовується теза, що моральна економіка пришвидшить своє становлення за використання потенціалу солідаризму.

Ключові слова: моральна економіка, культура економіки, цінності, людиноцентризм, людський розвиток, ідентичність, гідна праця, соціальна якість, солідаризм, соціоекономічна (не)нормальність.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Неупереджений аналіз розвитку глобального соціуму на початку 30-х років ХХІ ст. доводить, що у всіх сферах суспільного буття відбуваються багатовекторні, неоднозначні, суперечливі зміни. Нова соціоекономічна реальність, в якій нині опинилось людство чи не усього світу, стала симбіозом трьох мегазрушень, мегапотрясінь — інформаційно-цифрових трансформацій, санітарно-епідеміологічних обмежень, широкомасштабної воєнної агресії з боку ізвічного ворога України, які в ментальній моделі авторів постають як «великий вибух-1», «великий вибух-2» та «великий вибух-3» [1]. Кожен «великий вибух» спричинив неоднозначні наслідки для економічного зростання та соціальної якості в глобальних і національних координатах.

Неспроможність соціуму абсолютної більшості країн світу стати на шлях стійкого розвитку, досягти очікуваних показників соціальної якості, індикаторів гідної праці та гідного трудового життя змушувало багатьох науковців, у т.ч. авторів цієї статті приділяти підвищену увагу з'ясуванню причин дрейфу світового соціуму до людино(не)центризму та визначенню векторів подолання небажаних трендів у динаміці якості людського роз-

витку [2; 3]. Нашою принциповою позицією залишається та, що «соціум кінця XX — початку XXI ст. переживає хронічну хворобу, діагноз якої — неадекватність пріоритетів, спрямованість на розширення виробництва в будь-який спосіб і за будь-яку ціну, уповання на безмежне споживання; націленість на зростання, за якого немає розвитку. За світогляду економіцентризму панує примат економічного над соціальним, недооцінка, неусвідомлення достеменної ролі позаекономічного в нашому житті» [2].

Змушені констатувати, що розбудова моральної, етичної, соціалізованої економіки, в центрі якої перебуває нова людина — людина цифрової доби, що накопичила потужний людський капітал, створила паралельний з природою світ техніки, технологій, які за можливостями часто-густо перевищують людські; людина, що активно адаптується до викликів демографічного, цифрового, кліматичного, соціального, політико-економічного характеру, і яка може і повинна розраховувати на гідне трудове і позатрудове життя, суспільно прийнятну соціальну якість — усе це залишається глобальним завданням, з яким політикум, соціальні партнери, громадянське суспільство впоратися все ще не можуть і на початку третього десятиліття поточного століття. Більше того, за багатьма напрямками соціального, соціально-трудоного розвитку глобальний соціум має усе більше «провалів», а перманентні здобутки межують із поразками.

Маємо переконання, що серед причин, які стримують розбудову моральної, людиноцентричної економіки одне з основних місць посідає домінування застарілих, неадекватних умовам сьогодення науково-прикладних засад, концептів, що чинять значний вплив на вироблення та реалізацію соціально-економічної політики як у минулому, так і нині. Цілі пласти економічної теорії на повірку виявилися цілковито марними, безкорисними і такими, що врешті-решт дали поштовх до системних провалів у розвитку глобальної економіки.

Широкий спектр проблем, що породжують світоглядні обмеження, неадекватність мислення, ціннісні асиметрії, з одного боку, та обмеженість обсягу статті, з іншого, змушують авторів зосередитися тут лише на окремих, суто політико-економічних причинах несформованості у багатьох представників соціуму (якщо не більшості) сучасного економічного і соціального мислення та людиноорієнтованих ціннісних позицій.

Широко вживаним є вислів: «Як човен назвеш, так він і попливе». Справедливим є твердження: як людина розуміє сутність економічних і соціальних явищ і процесів, так і формується її світогляд, культура мислення, мотиваційні настанови, сама філософія життєдіяльності. Мислення в цілому і економічне зокрема, значною мірою формується під впливом економічної думки, яка є провідною, домінуючою в суспільстві, а також знань, концепцій, гіпотез, що їх продукують інші економічні течії. На догоду провідній економічній течії — мейнстріму, яка виявилася однією з неадекват-

них умовам і реальним драйверам економічного поступу, прикладним економічним наукам довелося поступитися широтою підходу, міждисциплінарністю, чутливістю до ролі культури, моралі, етики в життєдіяльності людини та розвитку економіки. Реальність є такою, що економічна наука і передусім її фундамент — економічна теорія — виявилися нездатними ані концептуалізувати природу глобальних змін у світі економіки та світі самих людей, ані описати домінанти, драйвери суспільного поступу, ані запропонувати «дорожню карту» стійкого, одновекторного економічного, соціального і суспільного розвитку.

Більшість (якщо не усі) провідних економічних теорій усе ще не спроможні з наукових позицій пояснити природу та причини людино(не)центричності, що її демонструє глобальна економіка, представлена національними економічними системами та їх регіональними об'єднаннями. Дійсно, провідні теоретичні течії та їх школи упродовж останніх десятиліть зазнають поразки на «полі» соціальної якості, людського розвитку, демонструють неготовність відповісти, здавалося б, на просте, зрозуміле чи не усім, правомірне запитання: «Чому людиноцентризм на практиці не постає незаперечною цінністю, а економічний, соціальний і суспільний поступ, як правило, мають різновекторні драйвери спрямувань?». Далеко не всі творці економічної думки здатні відповісти на запитання: «Чому культура, мораль, етика, образно кажучи, опинилися по одну сторону "барикад", а економіка та її інститути — по іншу?».

Реалії останніх десятиліть є такими, що низькі темпи економічного зростання, характерні для абсолютної більшості країн, уживаються зі ще нижчими темпами людського розвитку. Тому справедливим постає висновок, що глобальна економіка — це економіка низького економічного зростання без розвитку і, передусім, людського, соціального. Складається враження, що політикум, соціальні партнери, а з ними і глобальний соціум, призвичаїлись, змирилися з хронічними соціальними недугами, якими є зростання соціальної нерівності та вимушеної незайнятості у різноманітних формах, збереження дефіциту гідної праці, відсутність позитивної динаміки показників, що віддзеркалюють соціальну якість у самому широкому її розумінні. Реальністю сьогодення у глобальному вимірі залишається аномальне зростання соціальної нерівності, розгортання нестійкості, прекарності у сфері праці та зайнятості; відтворення значних масштабів явищ і процесів, які породжують соціальне відторгнення, бідність, у т. ч. серед працюючих, погіршення багатьох індикаторів, які є віддзеркаленням дефіциту гідної праці.

Економоцентризм або примат економічного над соціальним, нехтування принципів гідної праці, солідаризму; соціальне відчуження; зростання проявів соціальної нерівності; захід виробничої демократії; розбалансованість усієї системи соціально-трудова відносин — це і багато-багато

іншого є невтішними реаліями соціально-трудої сфери. Водночас це й свідчення того, що в сучасних економічних системах не виключенням, а скоріше правилом є брак культурних наративів, моралі, етики. Прикро про це писати та визнавати, що сучасна економіка у соціально-трудої, людському її вимірі — це економіка без культури; економіка, яка усе більше і усе частіше не сповідує загальноцивілізаційні цінності трудового життя, як і якості життя загалом.

Природа означеного має глибокі коріння, «за кадром» перебуває і політичне, і економічне, і морально-етичне, світоглядне, а тому дослідити увесь спектр проблем (не)розбудови економіки людиноцентричної, соціалізованої, морально-етичної у межах однієї розвідки — завдання невідоме. У пропонованій читачам статті викладено авторський концепт постановки та вирішення завдань соціально-трудої розвитку та досягнення суспільно значущої мети — відсутнього прирощення соціальної якості — на засадах культури економіки, солідаризму та ціннісно-орієнтованого суспільного поступу. Така постановка питання передбачає новий погляд на розбудову моральної економіки, в якій змінюються вектори, пріоритети, ієрархія суспільно значущих дій і суспільного поступу.

Пропоновану філософію моральної економіки автори розглядають в якості одних із фундаментальних засновків формування нової економічної теорії, здатної віддзеркалити тренди розвитку економіки та мережевого суспільства першої половини XXI ст. Означене матиме, на наше переконання, вагому теоретико-методологічну цінність з огляду на неспроможність сучасної економічної теорії пояснити просто про складне — природу людино(не)центризму, причини примату економічного над соціальним, відсутність стійкої позитивної динаміки людського розвитку, саму філософію економічного, соціального і суспільного розвитку у моральному, етичному, культурному вимірі.

Працюючи на випередження та прагнучи уникнути упереджених оцінок щодо назви та змісту статті, наголошуємо на тому, що у ній відсутнє моралізаторство, соціальний популізм, намагання сподобатися легкодумними гаслами і таке подібне. У пропонованій публікації насправді усе навпаки: заперечення домінуючих думок щодо формату та перспектив економічного і соціального поступу; заклик думати і діяти нетрадиційно; намагання переконати потенційних читачів у безперспективності суспільного розвитку без повномасштабного повернення культури в економічну діяльність; неприховане наполягання на тому, що суспільно очікувані економічні і соціальні результати не досягти без нового, людиноцентричного мислення, нового світогляду та нової економічної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як свідчить генезис наукової думки, дефініція «моральна економіка» введена до обігу англійським істориком-марксистом, засновником нової соціальної історії, прихильники

якої відстоювали ідеї цілісності соціогуманітарних наук як знань про людину в суспільстві, Е. П. Томпсоном (E. P. Thompson) (1971). Стрижневою ідеєю моральної економіки, покладеною в основу досліджень Е. П. Томпсона, можна вважати складний соціальний механізм пом'якшення соціальної нерівності та нейтралізації її конфліктного потенціалу в частині уявлень про господарські функції та взаємні зобов'язання членів суспільства й організацій [4].

Дальша концептуалізація моральної економіки закладена у працях американського дослідника Дж. Скота (J. Scott) (1977). На підставі досліджень сільських спільнот, які постійно перебували на межі голоду, Дж. Скот висунув гіпотезу щодо моральної економіки виживання, фокусом якої було заощадливе споживання та відмова від ризикового інвестування ресурсів. Квінтесенція його наукового доробку — інструменталізація моралі задля перерозподілу ресурсів [5].

У працях британського дослідника А. Сеєра (A. Sayer) (2004) моральна економіка трактується в контексті справедливості, рівності та добробуту [6]. Актуалізація моральної економіки в сучасному соціумі аргументована в дослідженнях К. Поланьї (K. Polanyi) (2002) [7], Н. Лумана (N. Luhmann) (1995) [8], Ю. Хабермаса (J. Habermas) (1989) [9], Г. Бекера (H. Becker) (1999) [10], Н. Гьотца (N. Götz) (2015) [11], Дж. Керрієра (J. Carrier) (2018) [12] під кутом дискусійних поглядів на мораль та зобов'язання в сучасній ринковій системі та громадянському суспільстві. У науковому доробку українських учених досліджується соціально-трудова проблема розглядається з різних точок зору, у різних ракурсах і представлена як етична, солідарна, соціальна економіка, які у нашому розумінні є дотичними до моральної економіки. Фундаментальні підвалини етичної економіки закладено в багатогранній науковій спадщині М. І. Туган-Барановського в контексті соціальних основ кооперації (M. Y. Tuhanyan-Baranovskiy) (1989) [13].

Акцентуємо увагу на тому, що у більшості публікацій, об'єктом дослідження яких є моральна економіка, остання розглядається у рамках «продуктового» підходу: ця економіка уособлюється з виробництвом продукції, що має важливе значення для задоволення особистих потреб соціуму — продукти харчування, інші товари широкого вжитку.

Через призму людиноцентричності, концепт якої покладено в основу авторської аргументації філософської платформи розбудови моральної економіки, вченими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України під керівництвом Е. М. Лібанової досліджується проблематика сталого людського розвитку (E. M. Libanova) [14]. Людиноцентризм як нова якість філософського розуміння людини, новий тип метасвіту, дотичний до вищих смислів буття особистості, перебуває у фокусі наукових досліджень В. Г. Кременя (V. H. Kremen') [15]. У наукових працях Г. А. Дмитренка знайшли відображення питання використання філософії людиноцентриз-

му як ідеології та національної ідеї розбудови України, формування громадянського суспільства в країні (Н. А. Dmytrenko) [16]. Постнекласичний людинорозмірний науковий формат світобачення розкрито у науковій праці О. Г. Задорожної (O. G. Zadorozhna), Г. В. Задорожного (G.V. Zadorozhny) [17].

Попри опрацювання різноманітних аспектів філософського розуміння екосистеми на різних етапах історичного розвитку глобального соціуму, сутність та природа моральної економіки залишаються предметом гострої наукової дискусії та полеміки й актуалізують потребу її переосмислення в новій соціоекономічній реальності в координатах людиноцентризму.

Новизна. Стаття містить теоретико-методологічні концепти щодо сутності, природи моральної економіки та докази, що підтверджують висунуту гіпотезу закономірності її розбудови як об'єктивної реакції суспільств, їх провідних соціальних сил на нову глобальну реальність, що має науково-технічні, соціально-економічні, демографічні та інституціональні передумови. При цьому розбудова економіки, здатної претендувати на статус моральної, розглядається і як стратегічний орієнтир досягнення одновекторного економічного та соціального поступу, і як реакція на суспільну вимогу розглядати людський ресурс як головну продуктивну силу та мету розвитку, і як чинник стійкого розвитку, і як умова досягнення суспільно прийнятної соціальної якості, і як самодостатня цінність людиноцентризму.

Виконане дослідження, його концепти, засновки — це, імовірно, «будівельний матеріал» для розбудови метатеорії, яка має закласти нові вектори, нові орієнтири, нові ціннісні настанови економічного, соціального, суспільного розвитку. Водночас виконане дослідження розглядаємо як привід та заклик до роздумів, появи у майбутньому нового, неординарного, дійсно значущого. Прагнули і продовжуємо прагнути не писати усе більше і більше про усе менше і менше, а користуватися міждисциплінарним підходом, повернути в економіку культуру, мораль, етику, загальнолюдські цінності.

Метою статті є сприяння фундаментальному переосмисленню сутності, природи моральної економіки, передумов її становлення з акцентом на посилення ролі позаекономічного, цінностей, культури, гідної праці, солідарності, що в перспективі має утвердити новий рівень соціальної якості.

Методи дослідження. Методологічною основою досягнення мети наукового дослідження є системний та міждисциплінарний підходи, які сприяли комплексному баченню філософської платформи моральної економіки. Для аргументації концептології моральної економіки використано загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень: теоретичного узагальнення, індукції та дедукції, абстрактно-логічний — у трактуванні моральної економіки у найбільш загальному та розгорненому формулюванні, розкритті функцій моральної економіки; історичний метод — при розгляді генези розвитку теорії моральної економіки; логічного обґрунтування — при виокремленні обставин та процесів, які стримують розвиток

соціально-економічних відносин на засадах людиноцентризму і постають своєрідним «тромбом» на шляху розбудови нового типу економіки; гіпотетичний — при висловленні припущень щодо цінностей як об'єднувальної ланки між економікою і культурою; щодо паралелі між явищами і процесами, які породжують дефіцит гідної праці, та розбудовою економіки, що претендує на статус «некультурної», «неморальної», «нелюдиноцентричної»; щодо односпрямованості принципів формування та функціонування моральної економіки і феномену ідентичності; щодо значення потенціалу солідаризму у становленні моральної економіки.

Виклад основного матеріалу. У розвиток попередніх досліджень, присвячених проблематиці соціального, соціально-трудоного розвитку, переміщення людини з узбіччя у центр економічного, соціального, суспільного поступу, висловимо гіпотези, наукові розвідки та аргументацію щодо розбудови моральної економіки за вирішення низки завдань наукового, теоретико-методологічного, соціокультурного, морально-етичного характеру.

Наголошуємо на тому, що кількісні та якісні параметри розвитку глобальної економіки є такими, що не підлягають під класичні пояснення, а їх динаміка — це демонстрація скоріше «провалів» усталених механізмів та інструментів вироблення і реалізації економічної політики, як і «провалів» економічної теорії, котра не має одновекторності розвитку з навколишніми світами і передусім, зі світом економіки та світом самих людей.

Одним із «здобутків» домінуючих економічних засновків, які априорі не можуть закласти основи сучасного економічного мислення, є спотворене уявлення щодо ролі, місця, місії позаекономічного у забезпеченні стійкого розвитку, а отже, й світоглядні провали у розумінні мети суспільно організованого виробництва, місця людини у координатах суспільного поступу.

Висловимо припущення, а то й переконання, що відсутність у більшості економічних теорій неоліберального спрямування посилянь на внесок Адама Сміта у розробку теоретичних засад щодо ролі морально-етичного в економічній діяльності та досягненні її результатів, на його наполягання зважати не лише на матеріальні інтереси та дію «невидимої руки» — не випадковість. Таке замовчування є скоріше свідомим, аніж через необізнаність з морально-етичною складовою теоретичних надбань велетня економічної теорії, з огляду на ідеологічну зашореність неолібералів та нехтування ними неекономічного, духовного, культурного в якості чинника економічного розвитку.

Як справедливо зазначає Б. Шварц, «... Адам Сміт розумів, що турбота про власні інтереси — далеко не єдина характеристика людської природи. Перед “Добробутом націй” Сміт видав книжку під назвою “Теорія моральних почуттів”, у якій він стверджує, що певна міра природної співчутливості іншим людям слугувала б тим потрібним обмежувальним механізмом,

який регулював би нашу поведінку, якби ми дістали можливість вільно “обмінювати одну річ на іншу”. Смітове твердження, чомусь забуте сучасниками, полягало в тому, що ефективні ринкові операції негативно впливали на риси характеру, які виникли внаслідок неринкових соціальних взаємодій» [18, с. 103—104].

Буде справедливим твердження, що сучасна економічна теорія не приділяє уваги ключовій категорії суспільного буття — цінностям життя в цілому і трудового зокрема. Втім ця проблематика розглядається як додаток до чогось основного, фундаментального, що має пріоритетне значення для розвитку економіки та суспільства. «Залишковий» підхід до висвітлення природи, самої філософії позаекономічного, і передусім, морально-духовного, ціннісного є незаперечним фактом, інакше як пояснити, що фундаментальні дослідження означеного в координатах нової (цифрової) економіки і мережевого суспільства, практично не представлені на шпальтах економічних видань за деяким виключенням.

Відповісти на запитання: «Чому усе пішло не так у царині і глобальної, і національної економік?» стає усе важче і автори намагаються дати відповідь на це глобальне запитання саме у рамках виконаного дослідження. Відповідь може з’явитися на «полі» міждисциплінарних досліджень, за відмови від більшості постулатів нинішньої провідної економічної думки, появи метатеорії, а саме теорії поза заскорузливих схем, ментальних моделей, які є віддзеркаленням світу економіки і світу самих людей, що залишилися у далекому минулому.

Відслідковуючи тренди наукової думки споріднених шкіл соціологічного, філософського, політологічного спрямування і беззаперечно будучи глибоко «зануреними» у царину економічних досліджень та з урахуванням результатів попередніх досліджень у сфері нової економіки та мережевого суспільства, сформулюємо власний концепт моральної економіки.

Концепт моральної економіки: методологічна основа, функції, орієнтири розвитку

Наголошуємо на тому, що пропонована концептологія моральної економіки відповідає авторському баченню взаємозв’язку, взаємодії соціального та економічного у широкому контексті зазначених явищ і процесів, підпорядкування соціальних і економічних інститутів.

Усвідомлення цієї діалектики широкими верствами населення і політикумом, науковою спільнотою, соціальними партнерами відбувається вкрай повільно й не має єдиного вектора. Однією з основних причин такого стану речей є домінування уявлень, суджень, переконань, за яких соціальне буття є виключно похідним від економічного, а отже, має ознаки вторинності.

Наполягали і продовжуємо наполягати на необхідності оновленого розуміння взаємозв’язку та взаємозумовленості соціального й економічного. Дійсно, соціальний та економічний аспекти суспільного поступу тісно

переплетені. Підтверджуємо незмінність наших попередніх тверджень, а саме: перш ніж розподіляти створені блага та задовольняти різноманітні потреби, необхідно виробляти, і це — аксіома. Водночас це аж ніяк не заперечує першочергової значущості соціального розвитку. Синтез соціального й економічного аспектів суспільного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі людини в суспільному виробництві, а саме як фактора й мети виробництва, досягненню якої й покликана слугувати економіка. Економічному розвитку завжди притаманні соціальні наслідки, тобто він соціальний за природою. Інша річ — у який спосіб розподіляються результати економічної діяльності, чи досягається оптимізація інтересів суб'єктів суспільного виробництва, чи домінують у соціально-трудої сфері процеси соціалізації або, навпаки, десоціалізації.

Економічною наукою доведено й підтверджено практикою, що економічний і соціальний прогрес та розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація виявляється передусім у соціально-трудої сфері й стосується інтересів абсолютної більшості економічно активного населення. У контексті проблематики, що розглядається, принципово важливою є відповідь на запитання: заради кого й заради чого організовується виробництво, здійснюється економічна діяльність і досягається економічне зростання? Дійсно, чи може бути соціальна компонента другорядною за умов, коли магістральним напрямком прогресу цивілізації стає розбудова нової економіки, де знання та інновації на 60 % і більше мають наповнювати вартість кінцевого продукту? Чи можна й надалі керуватися традиційними уявленнями про взаємозв'язок економічного і соціального розвитку, які сформувалися в епоху індустріалізму, а реальністю сьогодення є разючі зміни у структурі активів суб'єктів господарювання на користь нематеріальних, і лєвова частка останніх припадає на людський капітал, що формується здебільш у соціальній сфері?

Викладений вище загальний конструкт взаємозв'язку, взаємообумовленості, особливого межування економічного і соціального в «тканині» суспільного розвитку отримав наукову аргументацію в попередніх публікаціях.

Наголошуємо й на тому, що отримані наукові результати у цій царині тісно корелюють з авторською концептологією людини працюючої як провідного ресурсу та мети суспільного поступу, що врешті-решт сприяло появі концепції «людини соціально-економічної та відповідальної» [3, с. 72].

Раніше ми наголошували на тому, що в більшості існуючих теоретичних конструкцій людина постає як особа суто «економізована», в інших — суто «соціалізована», або «засоціалізована», перевантажена соціальними характеристиками, вимогами й пріоритетами. При цьому залишається поза увагою те, що йдеться про ту саму людину, в якій поєднані, перепле-

тені біологічні, економічні, соціальні, духовні засади. Вважаємо, що наявні моделі людини — *homo economicus* та *homo sociologicus* — недостатні для пояснення складного світу особистості, її мотивів, інтересів (переваг), яка є і фактором, і ресурсом, і метою економічного розвитку. За першої моделі маємо примат економічних явищ і дій за явного нехтування соціальними взаємодіями, соціальною компонентою особистості. За другої моделі маємо так само «роздвоєного» індивіда, але з точністю до навпаки. Більш виправданим, реалістичним має бути не одновимірний, роздвоєний, а компліментарний образ людини.

Ще раз привертаємо увагу потенційних читачів до логіки наукового пошуку заявленого дослідження, на виході якого — сучасна філософія моральної економіки та концептологія людиноцентричності. Йдеться про ланцюг наукових дискурсів: діалектики економічного і соціального поступу, позбавленої вторинності соціального; нового конструкту людини, що охоплює три іпостасі людини (економічну, соціальну і соціально-відповідальну), і які в сукупності постають в якості наукової аргументації необхідності розбудови економіки, котра не стільки за назвою, а головню за суттю має набути ознак моральності, етичності, культури.

Моральна економіка у найбільш загальному, дещо спрощеному формулюванні охоплює техніко-технологічні, організаційно-інституціональні характеристики, що є змістовим уособленням нової економіки [3], та політ-економічну, культурну, ціннісну орієнтацію системи господарювання, яка має людиноцентричну спрямованість. У більш розгорненому формулюванні та за ментальної моделі, якої дотримуються автори публікації, моральна економіка — це симбіоз, діалектичне поєднання нової економічної системи (вона водночас і цифрова, й інноваційна, й інформаційна) з системою поза-економічною, морально-духовною, ціннісною, яка задає параметри людинократії, солідарності, згуртованості, соціальної відповідальності, примату соціального над економічним, спрямованість на гідну працю та соціальну якість у самому широкому її розумінні.

Маємо констатувати, що у багатьох визначеннях, в яких науковці прагнуть розкрити сутність сучасної економіки (економік), широко представлений уже згадуваний «продуктовий підхід» щодо визначення основних, відмітних характеристик тієї чи іншої економічної системи. Принагідно зауважимо, що такий підхід недоречно використовується і в інших визначеннях сучасної економіки. Так, наприклад, у багатьох визначеннях цифрової економіки стверджується, що це економіка, яка продукує інформаційні, комунікаційні, цифрові товари та послуги. Нашою принциповою позицією, що знайшла системне наукове опрацювання у попередніх публікаціях, є та, що цифрова економіка — це економіка насичення новітніми цифровими, комунікаційними, мережевими технологіями, проникнення «цифри» в найширшому її сенсі в усі «пори», сегменти економічної, суспільної діяль-

ності. Важливо наголосити на тому, що, на відміну від класичної інформатизації, цей феномен не обмежується застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій як таких, а передбачає цифрову трансформацію компаній, її бізнес-процесів на основі Інтернету і нових, проривних цифрових технологій. Подібний, обмежений, на наш погляд, «продуктовий» підхід часто-густо зустрічаємо й у визначеннях моральної економіки. Автори сповідують іншу, більш широку, системну, людиноцентричну філософію моральної економіки. Йдеться про філософію сучасного господарства, у якому на передньому плані перебувають не тонни, метри, кілометри, конкретні товари та споживні вартості, ланцюги поставок тощо, а людина і соціальна якість. Отже, автори не є прибічниками «продуктового» підходу до характеристики моральної економіки, який переважає в термінології. Такий підхід з акцентом на продукування економікою продукції та послуг широкого вжитку, гуманітарного профілю може поставати, але лише в якості окремої характеристики, складової більш широкого розуміння економічної діяльності людиноцентричного спрямування.

У розвиток зазначеного акцентуємо увагу й на наступній принциповій позиції авторів. Розбудова моральної економіки як детермінанта наступних десятиліть — це повернення культури в економіку, це проникнення ціннісної, етичної компонент в усі складові економічного і соціального буття. Рис. 1 унаочнює авторське бачення філософської платформи моральної економіки, базис якої — людиноцентризм, а рамкова умова становлення — культура економіки.

Як теоретичну, методологічну основу моральної економіки можна розглядати нову економічну теорію праці, зайнятості, людини цифрової доби, концептуальні засади якої представлені авторами у фундаментальному дослідженні «Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку» [3]. Ми свідомі, що опрацювання завершеної, культурно-ціннісної, людиноцентричної теорії моральної економіки — це «домашнє завдання» на найближчу перспективу для соціально-відповідальних науковців, які мають репрезентувати наукові школи філософського, економічного, демографічного, політологічного, соціального, соціально-трудоного спрямування.

«На виході» системних інноваційно орієнтованих, проривних досліджень у цій царині має постати метатеорія моральної економіки як теоретико-методологічний, прикладний базис метахарактеру, тобто бути поза дотеперішніх, напівмертвих засновків, концептів, що не мають нічого спільного з достеменними життєвими та трудовими цінностями, соціальною якістю, людиноцентризмом у самому широкому його розумінні. Для авторів статті незаперечним імперативом, тригером економічного, соціального і суспільного розвитку було і залишається відстоювання наступного: «... нинішня філософія праці, ставлення до праці, ціннісні настанови господарсько-трудоної діяльності формувалися протягом кількох останніх

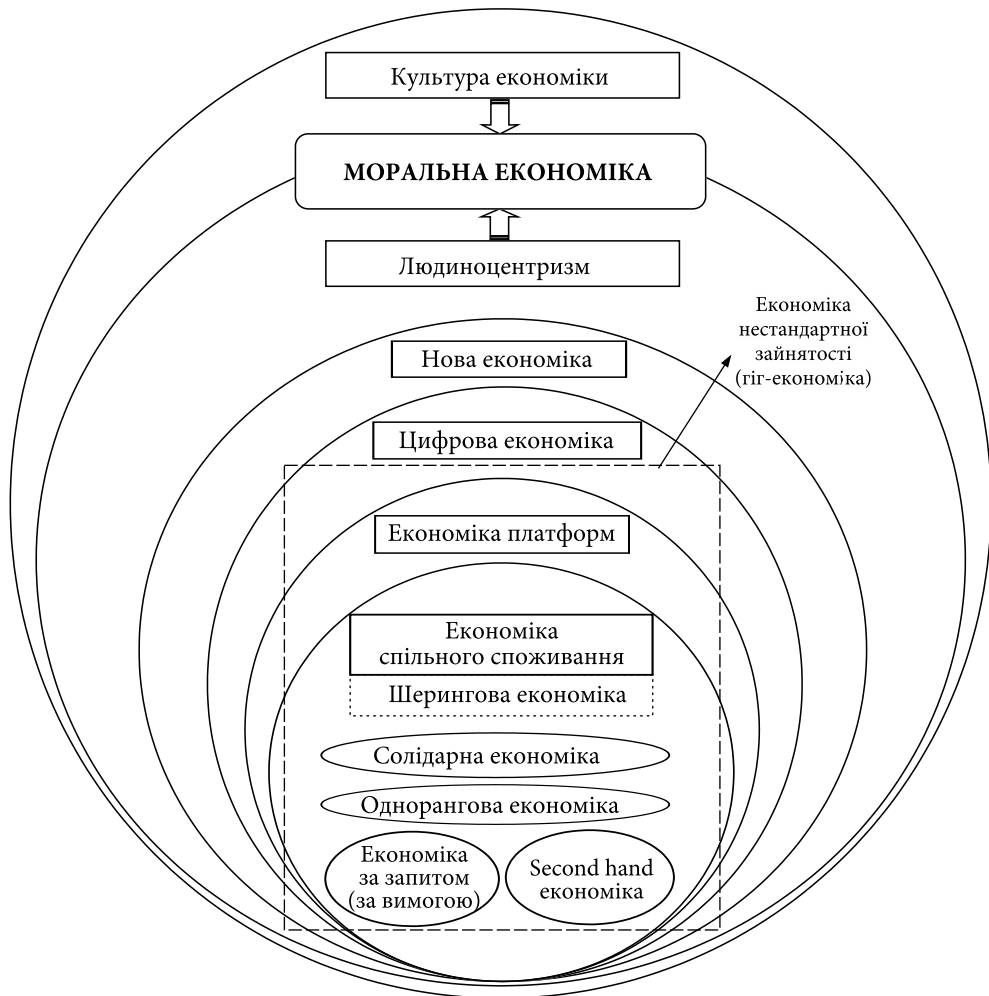

Рис. 1. Схема філософської платформи моральної економіки
Джерело: складено авторами.

століть. І, безумовно, членам суспільства в наш час не обов'язково орієнтуватися на настанови, постулати, започатковані в минулому, або розглядати їх як обов'язкові норми життєдіяльності. Натомість члени суспільства, соціум загалом мають прагнути досягнення прогресу в розвитку своїх можливостей, реалізації зростаючих потреб, формуванні та досягненні цінностей життя в цілому і трудового зокрема» [19, с. 53].

Доречно згадати, що за колишніми ідеологічними, політико-економічними засновками, які продовжують своє «життя» і в новому тисячолітті, пошук нового, більш справедливого та соціалізованого економічного та суспільного устрою був сфокусований на розв'язання класових й подо-

лання антагоністичних протиріч, розроблення механізмів та інструментів утвердження колективізму. Але такий пошук є скоріше за все відлунням колишніх класових, партійних ідеологем. Економічна історія і суспільствознавство розвиваються природним шляхом, параметри якого задаються структурою, ієрархією, рівнем розвитку рушійних сил, котрі визначають динаміку і спрямованість економічного та суспільного буття.

Праця здебільш фізична і капітал здебільш матеріальний, фінансовий були фундаментом розбудови економіки індустріальної доби. Нині фундаментом економічного поступу постає інноваційна, творча праця та інтелектуальний капітал. Економічний устрій, який зароджується і розвивається паралельно з індустріальною економікою, стає, образно кажучи, «вагітним» від інноваційної праці та інтелектуального капіталу. Врешті-решт на світ Божий має з'явитися моральна економіка з новою структурою, новою ієрархією, новою якістю рушійних сил економічного, соціального і суспільного поступу. Не випадково проблематика інноваційної праці та інтелектуального капіталу, які справляють вирішальний вплив на утвердження у глобальному вимірі моральної, етичної, людиноорієнтованої економіки, вже тривалий час упродовж багатьох останніх років перебувала у колі пріоритетних наукових інтересів авторів цієї публікації.

Попри те, що нинішня економічна система у глобальному вимірі далека від критеріїв та індикаторів моральної економіки, все ж усе більше маємо прояв чинників, обставин внутрішнього і зовнішнього характеру (стосовно окремих країн), які актуалізують необхідність розбудови економіки людиноцентризму та суспільства людинократії.

Як випливає з результатів проведених досліджень, перелік означених вище чинників за концептом, що його відстоюють автори, є таким:

- втрата стійкості економічного розвитку, що зумовлює необхідність пошуку нових опор і задіяння нових інструментів, механізмів забезпечення позитивної економічної динаміки;
- посилення конкуренції за ресурси, насамперед за найбільш цінні, інноваційні, креативні та продуктивні — людські, та ті, що мають морально-етичний, духовний, позаекономічний характер;
- загострення соціальних, етнокультурних, екологічних проблем, які межують з катаклізмами регіонального, національного і наднаціонального масштабів;
- поглиблення асиметрії економічного та соціального розвитку, яка дедалі більше загрожує економічній і соціальній безпеці, унеможлиблює досягнення прийнятної соціальної якості;
- нелінійний, втім усталений тренд до розвитку процесів демократизації суспільного устрою, обмеження масштабів державного впливу на економічний і соціальний поступ, інтенсивний розвиток громадянського суспільства, зростання ролі громадян у формуванні та реалізації соціально-

економічної політики, що узгоджується з економікою «окультурненою», людиноцентричною;

- поява нових сфер, видів економічної діяльності, де формальні інститути та норми усе більше демонструють нездатність урегулювати економічні, соціальні, суспільні відносини і водночас зростає роль позаекономічного, морально-духовного;

- необхідність реформування політичної й економічної системи на усіх рівнях аж до наднаціонального, що може бути здійснено за нової структури та ієрархії чинників економічного і суспільного поступу, серед яких позаекономічні, культурні, ціннісні посідають провідне місце.

Вище нами рельєфно подані мегапричини, мегатренди, що актуалізують розбудову людиноцентричної моральної економіки. Водночас наголошуємо на тому, що умови сьогодення продукують відтворення колишніх і появу нових обставин і процесів, які стримують розвиток економічних відносин на засадах людиноцентризму і постають своєрідним «тромбом» на шляху розбудови нового типу економіки.

Серед останніх виокремимо такі:

- неадекватне розуміння діалектики економічного й соціального розвитку, взаємозв'язку та взаємообумовленості економічного і позаекономічного;

- перебування упродовж багатьох десятиліть на «олімпі» економічних течій, які справляли і продовжують справляти визначальний вплив на економічну політику, так званого мейнстріму з його «невидимою рукою», «людиною економічною», «методологічним індивідуалізмом», приматом економічного над соціальним, першістю базису і вторинністю надбудови, які в сукупності зумовлювали усі останні десятиліття перманентне зростання без розвитку; які сприяли поширенню аномальної, неприродної соціальної нерівності; унеможливили досягнення суспільно прийнятної соціальної якості та індикаторів гідної праці; зумовили стан, коли масові прояви десоціалізації відносин у сфері праці стали не винятком, а правилом;

- послаблення морально-етичних, соціокультурних настанов соціальної діяльності багатьох суб'єктів економічної діяльності та членів суспільства загалом;

- формування індивідуальних суспільств, ерозія «культур солідарності», превалювання в суспільній життєдіяльності концепції «людини економічної» над концепціями «людини соціальної»;

- неадекватне потребам сьогодення наукове забезпечення розбудови моральної економіки на засадах людиноцентризму.

Формування нового, людиноцентричного суспільного устрою маємо розглядати в якості чи не основного завдання політикуму, соціальних партнерів, суспільств загалом, орієнтованих на стійкий розвиток та високу соціальну якість. Річард Флорида, відомий дослідник проблем креативності,

звертає увагу на те, що утвердження нового, людиноцентричного устрою відбуватиметься повільно, оскільки потребує глибоких змін у суспільній культурі, морально-духовних цінностях соціуму. Утвердження нового суспільного ладу «вимагатиме нових інституцій, нового суспільного договору, нового способу життя. Ми мусимо переключити нашу увагу з придбання нерухомості, купівлі нових автовок, споживання енергії й інших грубих матеріальних цінностей до нових мірил, що відобразатимуть спільне й стале процвітання, яке покращує людський добробут, дає щастя людині й відновлює сенс і мету її життя. Ми маємо переключити нашу увагу від способу життя, що оспівує споживацтво, в якому ми формуємо свої ідентичності через брендові характеристики товарів, які ми споживаємо, до такого способу, який додав би нам змогу розвивати наші таланти й розкривати нашу індивідуальність, реалізовувати наші справжні “я” через роботу й інші види діяльності. Наша Креативна економіка, що активно розгортається, потребує активного розвитку Креативного суспільства, яке є справедливішим, рівнішим, стійкішим і заможнішим. Від цього залежить наше майбутнє» [20].

Саме на таких позиціях перебувають і автори цієї статті, підтвердженням чому є результати попередніх публікацій та оприлюднених гіпотез, засновків, концептів. Запропоновані теоретичні засновки, що дають уявлення про сутність, природу та передумови розбудови моральної економіки в сукупності з іншими обґрунтованими концептами покликані виконувати низку функцій, у т. ч. методологічну, соціально-економічну, організаційно-управлінську, світоглядну. *Методологічна функція* запропонованого концепту моральної економіки полягає у:

- визначенні концептуальних та змістовних засад моральної економіки;
- розкритті принципів новачій та особливостей моральної економіки;
- розробленні методичних засад комплексного дослідження наслідків розбудови моральної економіки з позиції динаміки показників людського розвитку та соціальної якості.

Соціально-економічна функція концепту, який повинен отримати завершену редакцію, має полягати в обґрунтуванні основних векторів науково-прикладних перетворень, що спрямовані на досягнення основних цілей людиноцентризму.

Організаційно-управлінська функція теоретико-прикладного концепту, що розглядається, полягає у:

- формуванні прикладних засад і технологій досягнення цілей людиноцентризму;
- визначенні інститутів та інструментів, що мають бути задіяні у розробленні «дорожньої карти» ціннісної трансформації економічної діяльності;
- визначенні ролі і місця сторін та суб'єктів, покликаних реалізувати ціннісну, морально-етичну соціально-економічну політику.

Світоглядна функція започаткованого тренду ціннісних трансформацій полягає у тому, що основні положення та загальна філософія мають сприяти формуванню нової економічної і соціальної культури, сучасного людиноцентричного мислення, оновленому розумінню взаємозв'язку та взаємозумовленості соціального і економічного поступу, формуванню соціально-відповідальної, ціннісної діяльності, сфокусованої на людський розвиток та досягнення суспільно визнаних стандартів соціальної якості.

До пошуку нового обр'ю формату економічного і суспільного устрою

Наголошуємо на тому, що обр'ю, про який йдеться, все ще залишається значною мірою прихованим, теоретично й методологічно слабо опрацьованим, непоясненим широкому загалу з наукових позицій. І все ж певні ознаки, підтвердження того, що процес «пішов», є, вони — надбання окремих наукових проєктів, публікацій, політико-економічних документів, що прийняті на національних рівнях. Свій посильний внесок у розбудову нових і економіки і суспільства прагнуть зробити й автори цієї чергової публікації.

Визнаємо, що в останній час, на жаль, не так часто стаємо свідками виходу у світ піонерного фундаментального дослідження, появи «свіжого повітря» у приміщенні економічних задумів. Для нас такою знаковою подією стало ознайомлення з піонерною роботою Андерса Індсета «Квантова економіка» [21], де дослідник послідовно та переконливо відстоює ідею неокапіталізму, в якому мають поєднатися відповідальність, солідарність, етичність, мораль, свідомість та особливе місце належатиме позаекономічному. У неокапіталізмі, на переконання Андерса Індсета, на заміну ресурсної ренти, ренти права мають прийти ренти відносин, репутації, взаємовідносин, вражень.

Маємо підкреслити, що наше бачення устрою нових — і економіки, і суспільства — певною мірою корелює з засновками, які пропагує та відстоює автор. Нагадаємо потенційному читачеві, що однією з наших гіпотез, яка отримує послідовне підтвердження та визнання і має безпосереднє відношення до зміни драйверів економічного і суспільного поступу, є така: нової інтерпретації потребує більшість категорій, понять, стосовно яких формується уявлення про нову економіку і мережеве суспільство. Наполягали і продовжуємо наполягати на тому, що глобальному соціуму бракує розуміння природи, самої філософії функціонування економічного і позаекономічного у сучасну, цифрову добу. *Нове розуміння* маємо вкласти навіть у такі поняття: економіка, робота, професії, держава.

Андерс Індсет у виданні «Квантова економіка» постійно наголошує на тому, що якщо ми хочемо зрозуміти суспільство, нам доведеться переосмислити економіку. У згаданій монографії чи не кожний її засновок спонукає до роздумів *іншого* розуміння самої філософії постіндустріального, неокапіталістичного розвитку. «Закони традиційної економіки, — зазначає автор, — вже не діють, як і закони нової. Утопічні прогнози 1980-х та

1990-х років не справдилися. 2019-й, можливо, запам'ятається як найкращий рік в історії людства. Події початку 2020-го пришвидшили ті процеси, які вже були наготові, що кардинально змінили наше життя» [21, с. 9]. Заклик до переосмислення економіки, зміни її ціннісних орієнтацій є й авторською позицією, і провідним драйвером виконаного дослідження.

Деталізуючи першопричини «вихолощення» моральної етики, культури з економіки кінця ХХ — початку ХХІ ст., наголошуємо на теоретико-методологічних «провалах» економічної думки й у цій царині. Попри, здавалося б, потужний розвиток економічної науки, появу нових і нових економічних течій, гіпотез, моделей, проєктів привид *homo economicus* продовжує справляти вплив на економічне мислення, економічну культуру, світогляд чи не лівової частки глобального соціуму. *Homo economicus* усе ще перебуває на передньому плані теоретичних конструкцій, ментальних моделей, де людина продовжує розглядатись як аморальна особа, яка постійно керується здебільш матеріальними інтересами, максимізуючи власні зиски. Неупереджений аналіз переконує в тому, що світова наукова думка ніяк не може вийти із зачарованого кола економцентризму, людино(не)центричності, примарних цінностей [3]. Наукові спільноти і кожний представник наявних наукових шкіл, зокрема, є причасниками десятків, якщо не сотень теоретичних, політико-економічних спрямувань. На запитання: «Скільки нині у світі економічних теорій?» можна незабаром відповідати так: «Приблизно стільки, як і представників згаданих шкіл». Але чи додає це цунамі економічних (не)теорій вирішенню усе гостріших та нагальних проблем, з якими на практиці стикається усе більше представників глобального соціуму? На жаль, ні!

З догматичними твердженнями, науково оформленими та поданими у красивій упаковці, сентенціями, коріння яких приховане в теоріях «класної дошки», на кшталт — «позаекономічне має значення», «морально-духовне в економіці — це важливо», як і більш глобальними — «щастя не у ВВП», безліччю інших, «глибоких» як за змістом, так і звучанням суджень, соціально-відповідальна наукова спільнота має розпрощатися, здійснити теоретичний героїзм — відкинути напівмертве (як кажуть у народі, пустопорожнє), та стати до повноцінного виконання своєї суспільної місії — неупередженого аналізу стану економічного, соціального, суспільного буття, підготовки науково виважених концептів, новітніх гіпотез, інваріантних, нетрадиційних передбачень. Означене вище має стати основою опрацювання «дорожньої карти» розбудови солідарної, моральної економіки, фундаментальними засадами якої має стати не прибутковість, рівновага, ринкова «ніша», економічні зиски¹, а реальні, людиноцентричні пере-

¹ Це і багато-багато іншого має бути, але не в якості засад, а інструментів, механізмів досягнення цінностей гідного життя.

творення, за яких проголошені цінності реалізуються і відображаються у показниках, що демонструють гідність, справедливість, добробут та поширюються на абсолютну більшість членів соціуму.

Останні чотири десятиліття, які можна назвати ерою заката якщо й не «золотих» попередніх десятиліть у плані соціалізації глобального суспільного поступу, то відносно вдалих для людського розвитку, подолання аномальних асиметрій на ниві економічного і соціального поступу. Нинішня ера — ера людино(не)центричності — продовжує стрімку ходу і в третьому десятилітті XXI ст. Змін на краще в абсолютній більшості країн світу у царині соціальної якості не спостерігається [3]. Які прогнози на майбутнє щодо людинократії, відчутних зрушень в досягненні соціальної якості? Чи маємо покладатися на те, що методом спроб і помилок, поступового «прозріння» врешті-решт станеться глобальне просочування багатства згори донизу? Чи є реальні механізми, інструменти, що здатні подолати людино(не)центричний розвиток у глобальному вимірі? А можливо, людству на роду написано (чи приречено) жити в умовах неприродної нерівності, несправедливості, розплати за відомо-невідомі гріхи? Чи реально запропонувати бодай загальний, суспільно виважений, реальний сценарій або вектори розбудови моральної, солідарної, «людської» економіки і такого ж «людського» суспільства?

Переконані, що десь там глибоко в душі, у свідомості чи не кожної думуючої людини зароджуються, «жевріють» ці або приблизно такі ж запитання. Один із парадоксів глобального масштабу є таким. Щодо запитань чи не найбільшої ваги і значущості, питання — як прожити гідно, виконати Богом призначену місію, — соціум на загал і кожна людина окремо ставиться легковажно, начебто сором'язливо, напіввідсторонено, натякаючи, що є великі світу цього, є філософи, є церква, є так звані еліти, яким належить відповідати на глобальні, світоглядні, філософські запитання.

Наша позиція стосовно постановки та відповіді на ці і філософські, і життєво, критично важливі запитання є такою. Нездатність чи небажання відповісти на означені і сотні подібних запитань, що їх демонструє значна частка дорослого, свідомого населення, ми пояснюємо «збоями» у світоглядному модусі, несформованістю морально-етичного, культурного потенціалу, який апріорі не зміг (через відсутність необхідних передумов) трансформуватися у стійкі позиції, світоглядні переконання, ціннісні настанови.

Отже, на порядку денному розбудова нової парадигми і політичного, і економічного, і соціального, і ціннісного світопорядку, пошуку та реалізації глобального суспільного договору, нової платформи економічного і соціального розвитку, на якій має утвердитися інший, постіндустріальний світогляд, інша людиноцентрична культура суспільного буття; людинократія у самому широкому її розумінні. Означене вище — це глобальне ме-

газавдання, до вирішення якого світова спільнота буде рухатись, за нашою оцінкою, не один десяток років. Але цей рух маємо започаткувати і він повинен мати незворотний характер.

Фрагментарність, антиномія, заскорузлість, штучна, неприродна моноспрямованість наукових опусів заповнили науковий дослідницький простір, який часто-густо не дотягує до статусу ані наукового, ані дослідницького. Постійні заклики до науковців, представників наукового корпусу з боку споживачів наукових послуг стати на шлях міждисциплінарних наукових досліджень, обмежити малопродуктивні публікації, в яких не можна побачити ані нових тенденцій, ані природи, філософії змін, ані домінуючих драйверів розвитку, ані наукових опор, засновків розбудови «дорожньої карти» практичних дій, залишаються здебільшого не почутими.

Подібно тому, як глобальна політика, а слідом за нею і політичні рішення на національному, регіональних рівнях виявилися якщо й не хибними, то такими, що не здатні закласти основи суспільного миру, стійкої, неконфліктної життєдіяльності на усіх рівнях глобального соціуму, так і в царині економічної науки спостерігаємо стан напівврозпаду — економічних теорій безліч, а упорядкованої, адекватної умовам перших десятиліть XXI ст., що ускладнились коронавірусними реаліями та військовою агресією країни-ізгоя, яка руйнує і своє майбутнє, і загрожує світопорядку на усій земній кулі, на жаль, немає.

Резюме до I частини статті

Чергове дослідження авторів є логічним продовженням попередніх публікацій, в яких послідовно відстоюється необхідність зміни домінуючих векторів економічного, соціального, суспільного поступу, наповнення останнього цінностями людиноцентризму, соціальної якості. Культура, мораль, етика мають перебувати в епіцентрі нової економіки і мережевого суспільства, а повернення позаекономічного в лоно суспільно організованої діяльності слід розглядати як природний процес.

Реалізація означеного мегазавдання потребує, поміж іншого, зміни теоретичного, філософського розуміння дійсності. Не виключаємо, що саму економіку та її соціально-трудова сферу вже в найближчій перспективі маємо розглядати як уособлення зовсім інших парадигм і відповідних відносин [3]. Лейтмотивом статті є прагнення довести, що майбутнє суспільного поступу — за розбудовою моральної економіки, за поверненням культури, достеменних цінностей у сферу економічної діяльності. Основною платформою, полігоном апробації нових ідей у царині економічного і соціального поступу була і залишається економічна теорія, яка на сучасному етапі потребує кардинальних змін, існує необхідність перебудови самої філософії економічних знань. Задля опанування новітньої філософії економічного, суспільного буття маємо взяти на озброєння міждисциплінарний підхід, відмовитися від архаїчних схем, моделей, інструментів, що

сформувалися в економічній науці за умов дотеперішньої неморальної економіки, яка за більшістю параметрів є повною протилежністю тій реальності, що інтенсивно формується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колот А. М., Герасименко О. О. Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 59—76.
2. Колот А., Герасименко О. Цінності трудового життя та гідна праця: філософія взаємодії і розвитку. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 1—2. С. 3—13.
3. Колот А. М., Герасименко О. О. Праця ХХІ: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2021. 488 с.
4. Thompson E. P. The Moral Economy of the English Crowd in the XVIII Century. *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*. New York, 1971. P. 185—258.
5. Scott J. Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven, 1977.
6. Sayer A. Moral Economy. Lancaster University, June 2004.
7. Полянський К. Велика трансформація: політичні та економічні істини нашого часу. / Пер. з англ. А. Васильєва та А. Шурбелева. СПб.: Алетейя, 2002. 320 с.
8. Luhmann N. Social Systems. Ch. 6. Stanford University Press, 1995.
9. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Boston, 1989.
10. Becker H. S. Moral Entrepreneurs: The Creation and Enforcement of Deviant Categories. *Social Deviance: Readings in Theory and Research*. Prentice Hall; Upper Saddle River, 1999.
11. Götz N. Moral economy: its conceptual history and analytical prospects. *Journal of Global Ethics*. 2015. № 11:2. P. 147—162.
12. Carrier J. G. Moral economy: What's in a name. *Anthropological Theory*. 2018. № 18(1). P. 18—35.
13. Туган-Барановський М. І. Соціальні основи кооперації. Москва: Економіка, 1989. 501 с.
14. Лібанова Е. М. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: нац. доп. / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, О. М. Алімов, О. М. Балакірева, І. К. Бистряков; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи, Ін-т економіки та прогнозування, Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку. Умань: Сочінський, 2012. 382 с.
15. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: монографія. АПН України. Київ: Пед. думка, 2010. 520 с.
16. Дмитренко Г. А. Новий управлінський курс для України: умови формування та технології здійснення. НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Київ: ДКС Центр, 2012. 170 с.
17. Задорожна О. Г., Задорожний Г. В. Постнекласична економічна наука: Лекції. Харків: Видавництво «ВННОСТ», 2022. 205 с.
18. Шварц Б. Чому ми працюємо./ Пер. з англ. Н. Гоїн. Харків: Віват, 2018. 128 с.
19. Колот А. М., Данюк В. М., Герасименко О. О. та ін. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізм забезпечення: монографія. / за наук. ред. А. М. Колота. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2017. 500 с.
20. Флорида Р. Номо креативус. Як новий клас завойовує світ. / Пер. з англ. М. Яковлев. Київ: Наш формат, 2018. 432 с.
21. Індсет А. Квантова економіка. Київ: ArtHuss. 2021. 256 с.
22. Бегельсдейк Ш., Маселанд Р. Культура в економічній науці: історія, методологічні роздуми та області практичного застосування в сучасності. /

- Пер. с англ. Н. В. Автономовой; науч. ред. В. С. Автономов. СПб.: Изд-во Института Гайдара; Изд-во «Международные отношения»; Факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2016. 464 с.
23. Колот А., Герасименко О. Довіра як інститут у дзеркалі нових можливостей, викликів та імперативів соціально-економічного розвитку. *Social and Labour Relations: Theory and Practice*. 2018. Vol. 8, Iss. 2. P. 8—26.
 24. Casson M. Cultural Determinants of Economic Performance. *Journal of Comparative Economics*. 1993. № 17. P. 418—442.
 25. Тросби Д. Экономика и культура. / Пер. с англ. И. Кушнаревой. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва: ИД Высшей школы экономики, 2013. 256 с.
 26. Маццукато М. Ценность всех вещей. Создание и изъятие в мировой экономике. Пер. с англ. под. науч. ред. Н. Афанасова, А. Павлова. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва: ИД Высшей школы экономики, 2021. 408 с.
 27. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш формат, 2020. 192 с.
 28. Lippman W. Public Opinion. Wading River, Long Island, 1921. 250 p. URL: <http://image.sciencenet.cn/olddata/kexue.com.cn/upload/blog/file/2010/11/20101113143833504463.pdf> (дата звернення: 23.06.2021).
 29. Thomas W. I., Thomas D. S. The Methodology of Behavior Study. Ch. 13. *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York, Alfred A. Knopf, 1928. P. 553—576. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Thomas/Thomas_1928_13.html (дата звернення: 28.06.2021).
 30. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії. / Пер. з англ. Т. Монтян. Київ: Наш час, 2012. 399 с.

REFERENCES

1. Kolot, A. M., & Herasymenko O. O. (2022). Novel formats of labor activity organization: nature, challenges, development trajectories. *Economy of Ukraine*, 5, 59-76 [in Ukrainian].
2. Kolot, A., & Herasymenko, O. (2016). Values of working life and decent work: the philosophy of cooperation and development. *Ukraine: aspects of work*, 1-2, 3-13 [in Ukrainian].
3. Kolot, A. M., & Herasymenko O. O. (2021). Work XXI: philosophy of changes, challenges, vectors of development. Kyiv: KNEU named after Vadym Hetman [in Ukrainian].
4. Thompson, E. P. (1971). The Moral Economy of the English Crowd in the XVIII Century. *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*. New York, 185-258.
5. Scott, J. (1977). Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven.
6. Sayer, A. (2004). Moral Economy. Lancaster University, Lancaster.
7. Polanyi, K. (2002). The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. (A. Vasil'eva & A. Shurbeleva, Transl.). St. Petersburg: Aletejja [in Russian].
8. Luhmann, N. (1995). Social Systems. Stanford University Press, Chapter 6.
9. Habermas, J. (1989). The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Boston.
10. Becker, H. S. (1999). Moral Entrepreneurs: The Creation and Enforcement of Deviant Categories. *Social Deviance: Readings in Theory and Research*. (H. N. Pontell, Ed.). Prentice Hall; Upper Saddle River.
11. Götz, Norbert (2015). Moral economy: its conceptual history and analytical prospects. *Journal of Global Ethics*, 11:2, 147-162.
12. Carrier, J. G. (2018). Moral economy: What's in a name. *Anthropological Theory*, 18(1), 18-35.
13. Tugan-Baranovskij, M. I. (1989). Social foundations of cooperation. Moscow: Jekonomika [in Russian].

14. Libanova, E. M. (2012). Sustainable human development: ensuring justice. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, Institute of Economics and Forecasting, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development. Uman: Sochinsky, 2012. 382 p. [in Ukrainian].
15. Kremen, V. H. (2010). The philosophy of human-centredness in educational space strategies. Kyiv: Ped. dumka [in Ukrainian].
16. Dmytrenko, H. A. (2012). A new management course for Ukraine: conditions of formation and technologies of implementation. NAES of Ukraine, University of Educational Management. Kyiv: DKS Center [in Ukrainian].
17. Zadorozhna, O. G. & Zadorozhny, G. V. (2022). Post-classical economic science: Lectures. Kharkiv: Publishing House "VNNOST" [in Ukrainian].
18. Schwartz, B. (2018). Why we work. (N. Hoin, Transl.). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
19. Kolot, A. M., Daniuk, V. M., Herasymenko, O. O. et al. (2017). Decent work: imperatives, Ukrainian realities, implementation mechanisms. Kyiv: Vadim Hetman Kyiv National Economic University [in Ukrainian].
20. Florida, Richard (2018). Homo creativus. How a new class is conquering the world. (Maksym Yakovliev, Transl.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
21. Indset, Anders (2021). The Quantum Economy. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian].
22. Beugelsdijk, S. & Maseland, R. (2016). Culture in Economics: History, Methodological Reflections and Contemporary Applications. (N. V. Avtonomova, Transl., V. S. Avtonomov, Ed.). St. Petersburg: Publishing House of the Gaidar Institute; Publishing House "International relations"; Faculty of Liberal Arts and Sciences of St. Petersburg State University [in Russian].
23. Kolot, A. M. & Herasymenko, O. O. (2018). Trust as an institute in the mirror of new challenges, imperatives and possibilities of socio-economic development. *Social and Labour Relations: Theory and Practice*, 2, 8-26 [in Ukrainian].
24. Casson, M. (1993). Cultural Determinants of Economic Performance. *Journal of Comparative Economics*, 17, 418-442.
25. Throsby, D. (2013). Economics and culture (I. Kushnareva, Transl.). Moscow: Publishing house of the Higher School of Economics [in Russian].
26. Mazzukato, Mariana (2021). The Value of Everything. Making and Taking in the Global Economy. (N. Afanasov, A. Pavlov, Transl.). Moscow: Publishing house of the Higher School of Economics [in Russian].
27. Fukuyama, Francis (2020). Identity: the demand for dignity and the politics of resentment [in Ukrainian].
28. Lippman, W. (1921). Public Opinion. Wading River, Long Island. 250 p. <http://image.sciencenet.cn/olddata/kexue.com.cn/upload/blog/file/2010/11/20101113143833504463.pdf>
29. Thomas, W. I., & Thomas, D. S. (1928). Chapter 13. The Methodology of Behavior Study. *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York, Alfred A. Knopf, 553-576. https://brocku.ca/MeadProject/Thomas/Thomas_1928_13.html
30. Ostrom, E. (2012). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. (T. Montian, Transl.). Kyiv: Our time [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.07.2022.

A. Kolot, Dr.Sc. (Economics), Professor,
Vice Rector in Charge of Research and Academic Affairs
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
03057, Ukraine, Kyiv, Peremohy Ave, 54/1
E-mail: kolot@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4393-9806
Scopus ID: 55338407700

O. Herasymenko, PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Innovation and Investment Management
Taras Shevchenko National University of Kyiv
03022, Ukraine, Kyiv, Vasylykivska Str., 90A
E-mail: herasymenkomiid@knu.ua
ORCID: 0000-0002-1122-1189
Scopus ID: 57200444567

TO THE PHILOSOPHY OF MORAL ECONOMY:
CONCEPTOLOGY OF ANTHROPOCENTRISM (Part I)

The article presents authors' vision of the philosophical platform for building a moral economy as one of the fundamental foundations of the formation of a new economic theory capable of reflecting development trends of the economy and the network society of the first half of the 21st century.

The relevance of a new perspective on moral economy development, in which the vectors, priorities, and hierarchy of socially significant actions and social progress as a whole are changing, is determined by the heated scientific debate and polemic regarding the essence and nature of ecosystem in the new socioeconomic reality. The purpose of the article is to promote a fundamental rethinking of moral economy phenomenon, prerequisites for its formation with an emphasis on people-oriented development, strengthening the role of values, culture, decent work, solidarity, which should establish a new level of social quality in the future. To argue the concept of moral economy, general scientific and special methods of scientific research have been used - theoretical generalization, induction and deduction, logical justification, abstract-logical, historical, hypothetical methods. The elements of novelty are theoretical and methodological concepts regarding the essence and nature of moral economy and evidence confirming the proposed hypothesis of its necessary development as an objective reaction of societies and their leading social forces to the new global reality, which has scientific-technical, socio-economic, demographic and institutional prerequisites. Moral economy's interpretation in the most general and detailed formulation, as opposed to the "product" approach, is given. The proposed concept of moral economy is revealed through its functions - methodological, socio-economic and institutional; organizational and managerial; worldview. Circumstances and processes that restrain socio-economic relations development on the basis of anthropocentrism and become a kind of "thrombus" on the way to building a new type of economy are singled out.

The true role of culture in the economic sphere in the context of the relationship between culture, ethics and moral economy is revealed. The hypothesis that the unifying link between economy and culture is value is put forward. Values are considered as a resource, motive, source and existential foundation of positive social and labor dynamics. Assumptions are made regarding the parallel between phenomena and processes that generate a shortage of decent work, on the one hand, and development of the economy, which claims the status of "uncultured", "immoral", "non-human-centered", on the other. The expressed hypothesis regarding unidirectionality of the principles of formation and functioning of moral economy and phenomenon of identity is argued. A thesis that the formation of moral economy will accelerate under condition of using the potential of solidarity is substantiated.

Keywords: moral economy, culture of economy, values, anthropocentrism, human development, identity, decent work, social quality, solidarity, socioeconomic (ab)normality.

Cite: Makarova, O. V., & Dutka, D. I. (2022). Volunteer Movement in Germany (Current Aspects). *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 89-101. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.089>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.089>

УДК 304.2

JEL Classification: D64

O. V. MAKAROVA, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy Director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8463-0314
Scopus ID: 57224606797

D. I. DUTKA, Volunteer,
Munich, 80636, Leonrodstrasse 55d
E-mail: diana.dutka@gmail.com

VOLUNTEER MOVEMENT IN GERMANY (CURRENT ASPECTS)

This article covers the topics of volunteer movement, its social essence and significance in the modern world, as well as the shifts in its concept as a response to global social and cultural changes in the 21st century. This study is conducted using historical data and current experience of the volunteer movement in Germany. The goal of this article is to define the organisational specifics and nature of modern volunteering, based on the present-day reality and its most significant global challenges, as well as to summarise the latest experiences of volunteer movement in Germany associated with the forced mass migration of Ukrainian refugees.

The results of the study made it possible to outline some guidelines for the non-governmental organisations that provide social support to vulnerable populations, in particular, people who have been exposed to a trauma caused by life-threatening events. To achieve the goal, such research methods as analysis and synthesis, generalisation, comparison, logical analysis method, survey, content analysis were used. Special attention has been paid to the support provided to refugees fleeing from countries where hostilities are taking place (on the example of refugees from Ukraine). The article uses data from special monitoring surveys of Ukrainian refugees conducted by the Institute for Economic Research (Germany), as well as the author's own experience of volunteer work in Munich. In addition, as an illustration to the topic, the results of a

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

small online survey of Ukrainian refugees are presented. The participants of the survey were women who were forced to leave Ukraine for Germany due to hostilities and received support from volunteers — the owners of local hotel businesses. The source of data on the number and composition of volunteers in Germany is a survey that has been carried out every 5 years since 1999. The 2019 study covered 27.7 thousand people aged 14 years and older. Based on the data, it was possible to draw conclusions regarding the advantages and disadvantages of the modern volunteering movement in Germany, as well as provide practical guidelines, which are primarily aimed at improving the effectiveness of volunteer work. In particular, the authors have identified the main features of modern transformations of volunteering. These transformations are characterized by transition from associative, unstructured forms to well-organized and highly specialized ones. The changes also affected the motivational characteristics of volunteers — the transition from altruism to pragmatism. One of the conclusions of the study is the identification of conflicting assessments of such changes: along with an increase in the effectiveness of volunteer work, its complication and excessive bureaucratization are observed. As a result, a negative attitude towards such work may be formed. The conclusions of this article can be useful for increasing the effectiveness of volunteer organizations in other countries, as well as scaling up experience through greater specialization, increasing the professional level of volunteers, and expanding activities.

Keywords: *volunteering, social movements, social support, refugees, private initiatives, local communities, global challenges.*

Introduction. Volunteering as a social phenomenon has become widespread in the modern world. The theoretical basis for its study is the concept of social capital, since this activity is directly related to the quality of social relations in society. Volunteer movements are not only growing in scale and becoming more popular, but there is also a significant transformation in the very nature of volunteering. The study of these transformations, as well as the assessment of their social significance, is an urgent scientific task, both theoretical and applied. The experience of volunteering in Germany is useful for such an assessment, and can be applied in other countries, including Ukraine.

Statement of the problem and relevance. In the literature the phenomenon of volunteering is most often considered from a practical point of view including issues in work management, technologies used for organisation, methods and work experience. Despite a significant number of publications on this topic, it remains extremely relevant today. Firstly, this can be explained by the constant emergence of new social challenges that do not have merely local impact anymore and now have turned into problems of a global nature. These challenges need to be addressed not only by governments but also by civil society. Secondly, in Ukraine information about the activities of volunteers lacks transparency and reliability. These issues are mainly covered only in the web publications which are very fragmented. Therefore, the lack of necessary information limits the possibilities for further improvement and development in the field of volunteering.

Other examples of significant global challenges can be COVID-19 pandemic, strong spikes of uncontrolled migration, huge flows of refugees and forced migrants, as well as the environmental degradation. The emergence of new

challenges requires a response from both governments and society. Non-governmental and volunteer organisations are among the first ones to respond to them, as they, as a rule, represent the most socially active and compassionate part of society. In addition, they have significant experience on how to support injured people or people facing difficult circumstances. Such organisations face new multidirectional tasks that require more advanced technologies in management and tools used for organisation. The situation currently experienced in Ukraine makes this a topic of particular interest. Since February 24th, 2022, millions of people have been forced to flee their homes due to life-threatening conditions. They, in a matter of days, became refugees who lost their homes, property, jobs, usual lifestyle, and were also subjected to psychological shock.

Recent research and publications. Volunteering is an interdisciplinary phenomenon. Its nature can be considered from a psychological point of view, from the point of view of economics and sociology [1, 2, 3, 4]. Also, a significant number of recent works study the transformation of the nature of volunteering as a response to global socio-cultural changes [5]. The current state of volunteering in Germany in practice is reflected in the data of special surveys, which are conducted at the initiative of the Ministry of Family and Youth [6].

In the works of Ukrainian researchers, volunteering issues are often considered as part of the social capital studies [7], as well as an independent subject of study [8, 9].

The novelty of the study lies in identifying new aspects of work of volunteer organisations, namely, the youth volunteer organisations of Germany, the church, and private entrepreneurs and evaluating their experience in providing support to Ukrainian refugees. The article uses data from special surveys conducted by the Institute for Economic Research (Germany), the author's own volunteer experience in helping Ukrainian refugees in Munich which included responding to the Ukrainian Greek Catholic Church initiative in the first days of the war, and then joining the initiative of local entrepreneurs. With the help of the questionnaire developed by the authors, it was possible to identify the affected group of population (mainly young women with children) who were forced to leave Ukraine for Germany. Their future plans and needs have been determined, and their intentions were assessed according to the various respondent's characteristics. The purpose of the article is to determine the organisational specifics and nature of the modern volunteer movement, based on the present-day realities and the most significant global challenges, as well as to summarise the latest experience of volunteer work in Germany associated with the mass forced migration of Ukrainian refugees.

Research methods: analysis and synthesis, generalisation, comparison, logical analysis method, content analysis.

Main material. Volunteering as a means of social service is traceable to ancient times. In human society, there have always been people who worked

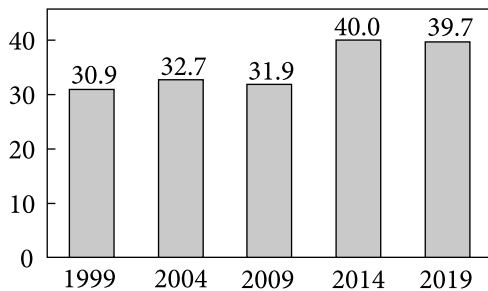

Fig. 1. Proportion of volunteers in a time comparison 1999–2019, %, Germany
Source: [6].

for the benefit of others with the view to achieve self-fulfillment, self-improvement, connection and communication with other people. The word “volunteer” is of French origin, and it means – aspiration, desire. Initially (in the 17th and 18th centuries) the word volunteer in France and England was used to refer to people who joined the army by their will (those not liable for military duty). Over time, it acquired a more general, social meaning, and at the beginning of the 20th century, to volunteer meant to work for other people’s benefit.

Organised volunteering appeared in Germany about 200 years ago. Helping those in need has always been part of the Christian tradition, and in 1788 the Hamburg merchant Kaspar Vogt organised the first official welfare service with two hundred volunteers who helped the poor throughout the year. After the Second World War, the volunteer movement began to develop and charity took on new forms. The joint work of private initiatives and state institutions has become one of the foundations of the modern welfare state [10].

Deep global socio-cultural transformations of the 20th century reflected the changing nature of volunteering. This manifested itself both in institutional changes and in the mentality of the volunteers. Developing from unorganised and associative forms, volunteering acquired more and more pronounced features of formal, structured and specialised organisations. As for mental changes, there has been a transition from purely altruistic motives of volunteering to motives rather related to the volunteer’s own benefits: gaining experience, organisational and communication skills, creating a positive image in the society, etc. Volunteer movement in Germany is a good example for this.

In modern Germany, social work is very common. The data on the number and composition of volunteers was taken from the largest representative survey conducted every five years since 1999. According to the survey (covering 27,700 people aged 14 and over) [6], about 40 % of the country’s population is engaged in some kind of volunteer or social activity. Compared to 1999, engagement has increased by almost 10 points (Fig. 1).

The most common area of volunteer activity is physical education and sports. It involves about 14 % of the total number of volunteers. About 8-9 % are involved in social sphere, work with children, culture; 7 % — in the religious sphere and 6 % in the entertainment sector (Fig. 2).

It should be noted that by 2019 the gender proportion of volunteers had almost equalized with 39.2 % women and 40.2 % men, whereas in 1999 the

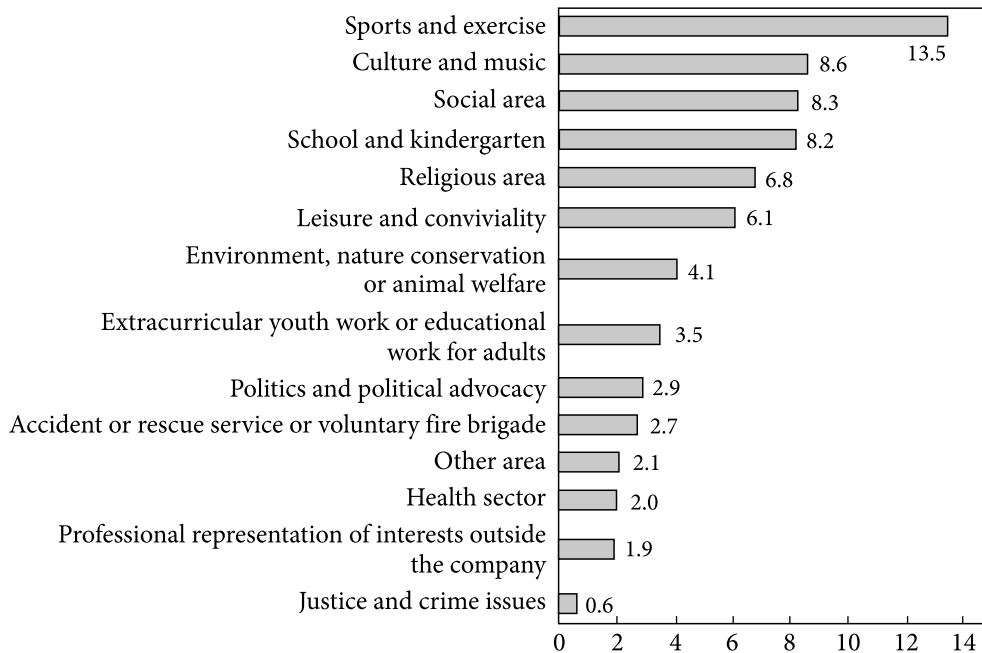

Fig. 2. Proportion of volunteers in fourteen areas in 2019, %, Germany
 Source: FWS 2019, gewichtet, eigene Berechnungen (DZA). Basis: alle Befragten (n=27.762). Mehrfachnennungen möglich.

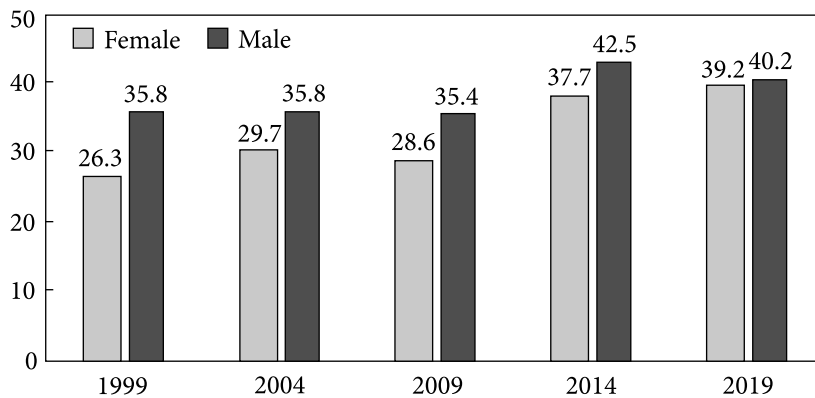

Fig. 3. Proportion of volunteers, by gender, in a time comparison 1999-2019, %, Germany
 Source: [6].

figure for men was almost 10 points higher (Fig. 3), indicating a greater involvement of women in volunteering.

In terms of age representation, there has been a marked increase in the involvement of people over 65 in volunteering, from 18 % in 1999 to 31.2 % in 2019 (Fig. 4).

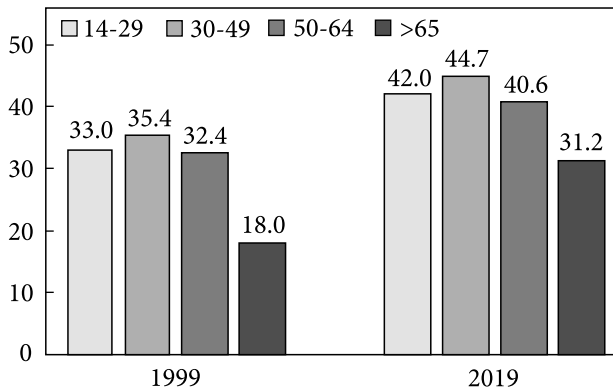

Fig. 4. Proportion of volunteers by four age groups (1999, 2019), % Germany
Source: [6].

The main law regulating volunteering of the youth and including the main volunteer programs is the «Law on Promoting Youth Volunteering». The «Federal Volunteer Service Act» regulates volunteer activity. As for the institutional machinery that ensures a functioning of social community of volunteers in Germany, there is a developed network of federal ministries, federal agencies and network organisations that oversee numerous projects, initiatives and events. In addition, in Germany the public sphere is divided into federal and regional levels. At the federal level, the main responsibility for volunteering lies on the Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth (*BMFSFJ*). The Ministry is responsible for a significant number of programs and ongoing initiatives aimed at strengthening the volunteer movement in civil society. Moreover, the ministry coordinates the efforts of the government in promoting volunteerism and in providing an adequate legal and regulatory framework and infrastructure. In addition to the *BMFSFJ*, almost every Federal Ministry of Germany has its own programs aimed at supporting and developing volunteering [11].

The German Federal Ministry of the Interior reported as of April 12, 2022 that the Federal Police had recorded a total of 335,578 Ukrainian refugees since February 24, 2022 — mostly women, children and the elderly. At the same time, they suggest that the real number of refugees is higher, since there are no fixed controls at the borders, and people with Ukrainian passports are allowed to stay in the EU for 90 days without a visa. The total number of Ukrainian refugees in Germany in the future may be twice as high.

According to the calculations of the Institute for Economic Research, at least 12 % of all refugees in the EU will seek to get to Germany. Institute's experts suggest that if the total number of Ukrainian refugees in the EU reaches five million, then about 600,000 of them will arrive in Germany. According to a systematic survey of refugees from Ukraine, commissioned by the Federal Ministry of the Interior, the majority of them are women (84 %), of whom just over half fled with their children. From 17 % of the refugees who arrived alone, most are elderly people. The average age of refugees is 38.2 years. Almost all of them, 92 %, were employed in Ukraine.

About two-thirds of the refugees arrived in Germany from Poland. 82 % of those surveyed said only Germany was a possible destination. Other mentioned possible destinations were Poland, Switzerland, Italy, the Czech Republic and the Netherlands.

Most of them ended up in Berlin — namely 14 %. Five percent of respondents stay in Munich, 3 % in Hamburg. In total, more than 500 different places were named, but almost half of the respondents are currently located in one of the major German cities with a population of more than 500,000 people. According to the survey, they mainly hope to find social contacts and employment opportunities there; 42 % want to stay at their current place of residence, 32 % expect to return to Ukraine in the near future, 19 % have no plans yet; 24 %, almost a quarter of the people currently live with friends, 22 % live in a private apartment and 19 % with relatives. Collective housing and hotels were also mentioned as places to stay.

As for school age children, 58,225 of them are enrolled in German schools. Most of all in Bavaria — more than 12,000, in North Rhine-Westphalia — more than 8,700 and in Baden-Württemberg — more than 8,400 people.

The Bavarian cities of Munich, Nuremberg, Regensburg, where a significant part of the new refugees settled, found themselves at the forefront of the support for Ukrainian refugees. The charitable society Tafel, which has its branches in all 25 administrative districts of the capital of Bavaria, has been actively involved in helping refugees from the first days. The Munich branch of the all-German association Landsmannschaft der Deutschen aus Russland, led by Maria Schefner, provides advisory and material support to refugees.

The European Janusz Korczak Academy, which is distinguished by the high professionalism of its staff — teachers, social workers and professionals working with children, has focused its assistance on Ukrainian refugee children of different ages. This is the essence of the new Kinderkamp Schalom Ukraine project. The participants of this project believe that their work should be done as efficiently as possible, without rushing to do everything at once, but focusing on what can be done professionally and at their best. Only then the provided help can reach the maximum effect. While counsellors are working with children, Academy employees talk with their parents, provide them with verified and up-to-date information; engage them to find ways to be useful to each other and to the common cause. The Jewish Agency for Israel, the Jewish Sports Club Maccabi, the Jewish Community of Munich and Upper Bavaria, the Consulate General of Ukraine in Munich are participating in the Schalom Ukraine project, says Olga Kotlitskaya (Janusz Korczak's YouthBridge project manager at the Munich Academy, editor-in-chief of the magazine «Bei uns in Bayern»).

Two groups of Ukrainian children were engaged in lessons in the new premises of the Academy on the day of the interview: 7-9 and 10-13 years old. The

younger children had lessons in German and art. The peculiarity of the pedagogical method was that teachers invited several German-speaking children to join the group of younger children. According to counsellors, direct communication brings positive results. Surely, special attention goes to the safety of children. The head of the Academy, Dr. Stanislav Skibinsky mentions its particular importance: if these children, for example, get lost while on a break between classes, they will not be able to ask for help in German.

JunOst and the cultural and educational platform Abracadabra München organised educational courses for children of Ukrainian refugees. 16 groups of children aged 4 to 18 have already been formed; more than 60 teachers and volunteers work with them. There are also private initiatives – for example, the female gymnasium Teresia Gerhardinger invites girls 15–17 years old from families of Ukrainian refugees to take classes in the so-called transitional class (Überbrückungsklasse) as preparation for entering a German gymnasium. Private interpreters also offer their services to refugees free of charge.

To avoid the abuse of the provided assistance, refugees have their passport data registered and are notified that this assistance is provided to a family no more than once a week. Special attention of this group of volunteers focuses on helping the seriously ill – people suffering from cancer, diabetes and similar diseases. If necessary, Ukrainian refugees have the right to receive medical assistance before receiving insurance at the general practitioners and pediatricians, emergency services (if others are closed in the area of residence), pharmacies, ambulance services and emergency departments of Munich hospitals.

Food for Ukrainian refugees is also distributed by the Red Cross and Caritas. Private interpreters offer their services to refugees free of charge. As the initiative of the Greek Catholic Church in Munich, the organisation «Munich Helps Ukraine» was created. It supports people from Ukraine with necessary goods and money. From the very first days of the war, more than a thousand volunteers and an incredible number of donors from the Ministry of Health responded to the initiative. Volunteers were sorting and packing goods brought by local citizens (mostly medicine and food) from early morning until late in the evening from the first days of war. Apart from the vans organized directly by the church, there have been a number of private carriers who offered their help in picking up goods and transporting them to the Polish-Ukrainian border. On their return, they brought refugees from the border back to Munich. In addition, volunteers visited temporary shelters for refugees located, for example, on school premises. They brought them warm food and spent time with them as «psychologists», talking and comforting them. Many of the refugees came shocked, frightened and simply needed a conversation and some information (Diana Dutka).

Social initiatives of business have also become widespread. For example, hotel owners give refugees rooms in their hotels for free. Refugees are kept at

the expense of entrepreneur's own funds and at the expense of donations from the local population. For example, in one of these hotels currently there are 28 women aged 20 to 60 and 23 children. In addition to accommodation, refugees are provided with food, assistance in registration, search of kindergartens and schools for children, German courses. Residents live according to the principle of «community» and organise cooking and cleaning common rooms themselves, also they take turns bringing children to and from schools and kindergartens. Cocoon Hotels project manager Suzanne Grill believes this is a better opportunity for traumatised people than mass accommodation.

A short online survey was conducted among 30 women who received support in the local communities from the private hotel industry. According to its results, the average age of women is 33.5 years, two thirds of the respondents are married and have children. Almost all of them got the opportunity to live free of charge in a private hotel or in a host family.

As for other kinds of help, refugees mentioned significant informational support and assistance in learning the language and more than half received food. 19 of 30 respondents gave the highest rating to the support provided: «I am very grateful, I didn't even expect that the help would be so significant. Everything suits me well». Other 8 responded that they received everything they needed, but they understood that this was only a temporary solution to the problems. It should be noted that most of the interviewed women give the impression of being quite independent and active people, the vast majority of them said that (for various reasons) they do not receive help from their relatives who remained in Ukraine (mostly because they are not in a position to help, yet 5 women noted that they did not need such help). Most of the respondents have a complete higher education, some have an incomplete higher education; also before moving most of the women were employed.

Regarding the nearest future plans, they mainly mentioned learning the German language, and more than half — finding a job, which indirectly may indicate an intention to adapt in the local society. Among the most pressing problems in most cases was the challenge of finding permanent housing.

It is significant that when asked about the biggest problems, no one mentioned their negative emotions: psychological problems, a sense of confusion, which also indicates sufficient confidence and already established plans, at least for the closest future. Almost everyone associates the possibility of going back to Ukraine with the end of the war and presumed acceptable living and working conditions.

Currently, the project manager, along with her team of like-minded people, is fighting so that the refugees can stay in hotels for some more time. Now they are experiencing certain difficulties in obtaining compensation from the state, at least for accommodation.

Social Department spokesperson Hedvig Thomalla says the administration is aware of hoteliers' private initiatives to accommodate refugees from Ukraine.

Therefore, the social administration proposes a voluntary agreement to the local council for such cases. The city must reimburse the cost of the hotel for the period from the start of the war to the 7th of April, in accordance with the Law on Benefits for Asylum Seekers. However, according to her, the decree should not be valid after April 7, «since it will lead to exorbitant costs for the local budget».

Hotel owners are, however, sure that the hotel is not a permanent solution. «Our goal is to give women jobs and permanent housing so that they can lead an independent life» (S. Grill).

German volunteers, who regularly help various groups of the German population, believe that the main problem is an overly developed structure of these institutions which are constantly becoming more complex because of the bureaucratic paperwork, control and implementation of new legislation. Legislation over the past five years has made it so difficult to give and receive care that sometimes special education or the help of a qualified professional are necessary to understand the laws.

The state does not always solve problems that are relevant to society, and ordinary citizens have to make decisions on their own, participate in unpaid, but important work for society. Among these areas — work in volunteer fire brigades, help in restoring order during public events and many other jobs.

Volunteers in Berlin help count the number of homeless people in the city. Such an initiative can help to realistically assess the problem and understand how many resources are needed to help people who are in a difficult life situation.

As a rule, in Germany, volunteers are offered to conclude a contract for a year — known as «social year». Despite the fact that this type of service is considered voluntary, on average a volunteer works from 3 to 40 hours a week, but receives only 300-400 euros per month for pocket money. But at the same time, they are provided with medical insurance, food and work clothes, and housing.

On Election Day, hundreds of thousands of volunteers engage in distributing ballots, checking voter names on the voter lists, and counting votes after the polls close. In Germany, the entire process is open to the public.

In general, while assessing positively the social significance of volunteering in today's world, one has to mention some of the «risks» or costs of the phenomenon. Critics of volunteering, for example, argue that there is a danger of using volunteer labour to replace low-paid entry-level positions for young people who are just starting their careers. And this threatens to reduce social mobility, because only people who can afford to live without a wage will be able to gain work experience. Some governments have warned that long-term volunteering is a form of exploitation used by charities to bypass some laws, such as the minimum wage law. Many employers also set up so-called voluntary appraisals, requiring candidates to have significant volunteering experience, whether it is relevant to the position they are applying for or not.

There are also concerns that insufficient qualifications of volunteers can make their services ineffective or even harmful, especially when it comes to working with children or people who need professional care. As Daniela Papi (volunteer researcher) says: «We need to focus on learning first, not just encouraging participation. We can encourage young people to move from serving to learning how to serve. It sounds like a small difference, but it can have a significant impact on our future» [12].

Conclusions and prospects for further research. The study determines the social role and significance of the volunteer movement, which have become especially relevant under the influence of huge challenges of a global nature and scale.

The main characteristics of the transformation of the nature of volunteering were identified. It acquired a more organised form, greater specialisation and professionalism, which undoubtedly had a positive impact on the effectiveness of volunteering. However, experts also note some downsides: excessive bureaucracy and complexity of the legal framework; serious problems of interaction with the authorities; certain abuses of volunteer work, bordering on labour rights violations; risks associated with the low professional level of the services provided by volunteers.

Particularly acute in the modern world are the issues of mass forced migration, social protection of refugees and internally displaced persons. A summary of the historical and modern experience of the volunteer movement in Germany makes it possible to outline recommendations on the use of proven mechanisms and methods of work, as well as the expansion of the provided activities and their specialisation.

In general, the experience of Germany can be useful in a changing, multi-variant society that is abandoning standard patterns of behaviour, *inter alia*, in volunteer work. The need to find new ways to solve urgent social problems becomes especially acute in times of distress. In particular, since the outbreak of hostilities in Ukraine, hundreds of thousands of people have found themselves vulnerable and experiencing life-threatening events and in dire need of assistance. To effectively realise the potential of the volunteer movement, first of all, it is necessary to establish a clear organisational scheme that provides information exchange, the use of modern means of communication, and the involvement of the proper specialists depending on the specific type of activity.

Conducting an impact assessment, including assessing possible problems of abuse of volunteer labour or the recruitment of non-professionals for work that clearly requires some qualifications, is necessary as well.

Experts point out that volunteer labour is usually beneficial to the state, as it relieves the budget from the load of providing some type of service. Unfortunately, there is no available data on the real cost of services, although hypothetically it can be calculated based on the amount of time spent by volunteers on their activities and the average wage rates for similar paid services.

REFERENCES

1. Hustinx, L., Handy, F., & Cnaan, R. (2010). Volunteering. In: Taylor R. (Eds.). Third sector research, 73-89. New York: Springer.
2. Handy, F., Cnaan, R. A., Brudney, J. L., Ascoli, U., Meijs L. C. M. P., & Ranade, S. (2000). Public perception of «Who is a volunteer»: An examination of the net-cost approach from a cross-cultural perspective. *Voluntas*, 11 (1), 45–65.
3. Wuthnow, R. (1998). *Loose Connections: Joining Together in America's Fragmented Communities*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
4. Musick, M. A., & Wilson, J. (2008). *Volunteers: A Social Profile*. Bloomington, IN, Indiana University Press.
5. Hustinx, L. (2010). Institutionally individualized volunteering: Towards a late modern re-construction. *Journal of Civil Society*. Vol. 6, 2, 165-179. <https://doi.org/10.1080/17448689.2010.506381>
6. Simonson, J., Kelle, N., Kausmann, C., Karnick, N., Arriagada, C., Hagen, C., Hameister, N., Huxhold, O., & Tesch-Römer, C. (2021). *Freiwilliges Engagement in Deutschland Zentrale Ergebnisse des Fünften Deutschen Freiwilligensurveys (FWS 2019)*. <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/176836/7dffa0b4816c6c652fec8b9eff5450b6/frewilliges-engagement-in-deutschland-fuenfter-freiwilligensurvey-data.pdf>
7. Protsenko, O. (2017). Volunteering as a factor in the formation of social capital of the individual. *Bulletin of VN Karazin KhNU. Series «Sociological research of modern society: methodology, theory, methods»*, 38, 61-67 [in Ukrainian].
8. Tokhtareva, I. M. (2014). Volunteer movement in Ukraine: ways to develop civil society as a sphere of social relations. *Theory and practice of public administration and local government*, 2, 156-161 [in Ukrainian].
9. Yurchenko, I. V. (2004). Formation and development of the volunteer movement in Ukraine. *Problems of development of sociological theory. Social processes in Ukraine: scientific reports and reports of the IV All-Ukrainian Sociological Conference, May 21, 2004*, 526-529. Sociological Association of Ukraine, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
10. Information portal Germania-online (2022). <https://germania-online.diplo.de/ru-dz-ru/gesellschaft/neuerordner/freiwilligerdienst/1923400>
11. Study on Volunteering in the European Union. Country Report. Germany (2009).
12. Papi, D. "Viewpoint: Is Gap Year Volunteering a Bad Thing?" BBC News. 1 May 2013. <http://www.bbc.com/news/magazine-22294205>

Стаття надійшла до редакції журналу 19.05.2022.

О. В. Макарова, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук,
старш. наук. співроб., заст. директора з наукової роботи
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8463-0314
Scopus ID: 57224606797

Д. І. Дутка, волонтер
Мюнхен, 80636, Leonrodstrasse 55d
Diana Dutka
E-mail: diana.dutka@gmail.com

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У НІМЕЧЧИНІ (СУЧАСНІ АСПЕКТИ)

У статті розглянуто питання волонтерського руху, його соціальної сутності та значення у сучасному світі. Також проаналізована трансформація цього поняття, що від-

бувається як відповідь на глобальні соціально-культурні зміни ХХ століття. Дослідження проведено на матеріалах історичного та сучасного досвіду волонтерського руху у Німеччині. Метою статті є визначення організаційної специфіки та природи сучасного волонтерського руху, що відповідає нинішнім реаліям та найсуттєвішим викликам глобального характеру. А також — узагальнення найновітнішого досвіду волонтерської роботи у Німеччині, пов'язаного із масовою вимушеною міграцією українських біженців.

Результати дослідження дали можливість сформулювати деякі рекомендації для їх можливого використання у практиці роботи громадських організацій, що надають соціальну підтримку вразливим групам населення, особливо тим, хто піддається шоківому впливу, пов'язаному з небезпекою для життя та здоров'я. Для досягнення мети використані такі методи дослідження: аналіз та синтез, узагальнення, порівняння, метод логічного аналізу, швидке онлайн опитування групи українських жінок — вимушених переселенок, що отримали підтримку з боку готельного бізнесу у м. Мюнхені. Джерелом даних про кількість та склад волонтерів у Німеччині є велике репрезентативне обстеження, що проводиться один раз на 5 років, починаючи з 1999 року. Дослідження 2019 р. охопило 27,7 тис. осіб віком від 14 років і старше. На основі доступних публікацій здійснено короткий огляд історії виникнення та розвитку волонтерського руху у Німеччині, виявлені основні риси трансформації його природи, що відбулись під впливом глобальних соціокультурних змін ХХ століття. Вони характеризуються переходом від асоціативних, неструктурованих форм до добре організованих, спеціалізованих інституціональних форм. Виявлено також зміни мотиваційних характеристик волонтерів — від суто альтруїстичних до доволі прагматичних, як-от прагнення набути певного досвіду або покращити свій імідж у суспільстві. Одним із висновків цього дослідження є виявлення певних протиріч в оцінці таких змін: поряд із підвищенням ефективності волонтерської роботи, спостерігається її ускладнення та надлишкова бюрократизованість, що негативно впливає на ставлення до такої діяльності. Крім того, наявні ознаки зловживання роботою волонтерів, особливо щодо довготермінового волонтерства, яку експерти оцінюють як певну форму експлуатації, що використовується благодійними організаціями для уникнення виконання деяких законів, наприклад, закону про мінімальну заробітну плату.

Особливу увагу приділено дослідженню досвіду підтримки біженців з країн, де відбуваються воєнні дії (на прикладі біженців з України). У статті використано дані спеціальних моніторингових досліджень українських біженців, що проводяться Інститутом економічних досліджень (Німеччина), а також власний досвід автора щодо здійснення волонтерської роботи у Мюнхені. Крім того, в якості ілюстрації подані результати короткого онлайн-опитування групи жінок (30 осіб), які були вимушені поїхати з України до Німеччини внаслідок воєнних дій і зараз отримують допомогу від місцевих спільнот, зокрема завдяки приватним ініціативам готельного бізнесу. Опитування було проведено у період з 25 квітня по 1 травня 2022 р. На основі викладеного сформульовані деякі висновки щодо використання кращого досвіду волонтерської роботи, що можуть підвищити ефективність роботи організацій, а також запропоновані нові можливості його масштабування (за рахунок більшої спеціалізації, підвищення професійного рівня, розширення видів діяльності).

Ключові слова: волонтерство, громадські рухи, біженці, соціальна підтримка, приватні ініціативи, місцеві спільноти, глобальні виклики.

Cite: Zvonar, V. P., Dyakonenko, O. I., & Sova, O. Yu. (2022). Zakonomirnosti formuvannia sotsialnoho kapitalu v Ukraini: teoretychni zasady i mizhnarodnyi kontekst [Regularities of Social Capital Formation in Ukraine: Theoretical Framework and International Context]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 102-122. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.102>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.102>

УДК 311.2:330.3

JEL Classification: O35

В. П. ЗВОНАР, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., проф. каф. управління Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
04212, Україна, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, 5 поверх
E-mail: v.zvonar@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1300-4791
Scopus ID: 57221620755

О. І. ДЯКОНЕНКО, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4645-7471

О. Ю. СОВА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: sovy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6386-6432

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Актуальність статті зумовлена необхідністю поглиблення теоретичних знань про основи формування соціального капіталу, а також постійною потребою у компаративних міжнародних дослідженнях процесів капіталізації соціальної взаємодії.

Метою статті є теоретичний пошук у напрямі з'ясування базових закономірностей формування соціального капіталу як основоположних засад трансформації соціальної взаємодії в економічно значущий ресурс. Наукова новизна полягає в обгрун-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

туванні функціонування базових елементів соціального капіталу у розрізі виявлених закономірностей, а також у визначенні особливостей ресурсної трансформації соціальних зв'язків. Методологія дослідження включає два аспекти: теоретичний, мета якого ґносеологічно окреслити характерні взаємозв'язки між явищами та соціальними процесами, що впливають на формування соціального капіталу; аналітичний, за яким здійснено оцінку прояву виявлених закономірностей формування соціального капіталу в Україні та низці країн світу. Результати дослідження: встановлено основні закономірності (емпатія, ризик-рефлексивність, міграційний імпакт, норм-кореспондентність), які визначають функціонування ключових елементів соціального капіталу, детермінують особливості трансформації та конвертації його окремих форм. Обґрунтовано інформативні економічні індикатори, що відображають тенденції прояву закономірностей формування соціального капіталу. Представлено результати аналітичної оцінки реалізованості зазначених закономірностей в Україні порівняно з іншими країнами. Виявлено, що емпатія як взаємозв'язок між раціональністю та соціальністю людської взаємодії становить міцний фундамент для розвитку соціального капіталу та має найбільш яскраві і позитивні прояви у вітчизняному соціумі, коли економічні агенти з готовністю та зважено відгукуються на потреби своїх візаві у соціальних відносинах. Розкрито особливості диференціації форм соціального капіталу за напрямом внутрішніх зв'язків усередині соціальних мереж та за ознакою однорідності (цільності) соціальних мереж. Обґрунтовано детермінованість варіативності форм соціального капіталу різним сприйняттям ризиків суб'єктом соціальної взаємодії. Водночас встановлено низьку толерантність вітчизняних економічних агентів до ризику. Це визначає їх преференції щодо участі у соціальних мережах вертикального і закритого типу. Виявлено взаємозв'язок міграційних процесів (мобільності) та соціальної довіри, що проявляється у загалом неоднозначному впливові на функціонування мереж довіри як імміграції в Україну, так і еміграції з неї. Це свідчить про можливість та резерви управління цим впливом з метою нарощування соціального капіталу в країні. Конкретизовано об'єктивний взаємозв'язок довіри до соціальних норм (ступеня їх суспільного визнання й прийняття) та продуктивності соціального капіталу. Визначено, що в умовах України критично низький рівень довіри у суспільстві до соціальних норм і нормотворчих інститутів сприяє розвиткові корупційних та інших деструктивних соціальних мереж.

Ключові слова: соціальний капітал, закономірності формування, соціальна мережа, порівняння.

Постановка проблеми. В умовах сталого нарощування потенціалу соціального капіталу в Україні актуалізується потреба в обґрунтуванні закономірностей його розвитку з метою ефективного використання капіталу на різних ієрархічних рівнях управління. Повномасштабне вторгнення на територію України російських військ змушує задіяти всі можливі засоби боротьби, одним з яких є система соціальних зв'язків українського суспільства — значущий ресурс інформаційної економіки. Соціальний капітал, що функціонує на засадах соціальної відповідальності і солідарності, згуртованості та взаємодопомоги, є потужним засобом боротьби в умовах війни. Визначення закономірностей розвитку соціального капіталу дасть можливість обґрунтувати особливості його використання в сучасних умовах.

Актуальність дослідження. Соціальний капітал — ресурс, капіталізація якого дає можливість отримати вигоди шляхом його конвертації в інші види капіталу та мінімізації трансакційних витрат. Мультиплікативний ефект від зростання соціального капіталу та вдосконалення мережевої взаємодії має продуктивний вплив на всі сфери життєдіяльності індивіда (зайнятість, освіту, безпеку тощо), особливо за нерозвинутих інституцій в країні.

Українське суспільство має унікальні підґрунтя для розвитку соціального капіталу. Тут здавна практикувався соціальний нетворкінг — установлення та підтримання корисних соціальних контактів на засадах довіри та взаємодопомоги (толока — колективне виконання робіт; супруга — об'єднання робочої худоби й реманенту для виконання сільськогосподарських робіт; позикова каса громади — фонд, що формувався за рахунок продажу деревини, внесків членів громади тощо).

Водночас соціальний капітал здатен чинити і негативний вплив, який може простежуватись у фрагментації ринку, зниженні продуктивності та гнучкості, надмірних витратах на підтримку зв'язків, перевантаженості зв'язками тощо. Соціально-економічні реалії в Україні свідчать і про актуалізацію негативних аспектів розвитку соціального капіталу, зокрема в частині поширення корупції, nepotизму, тіньової економіки.

Виявлення та аналіз прояву закономірностей формування соціального капіталу дасть можливість мінімізувати його деструктивний тиск та посилити конструктивний вплив, що є особливо актуальним в умовах економічних та інституційних потрясінь, спричинених військовою агресією з боку РФ. Масштаби та наслідки агресії активізували появу нових тенденцій формування соціального капіталу та трансформували наявні, що актуалізує потребу у науковому осмисленні цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального капіталу є пріоритетом для світової науки. Звертаючись до робіт відомих учених, варто відмітити вагомість досліджень П. Бурд'є (P. Bourdieu), Т. Заяць (T. Zayats), Дж. Коулмана (J. Coleman), Дж. Філда (J. Field), М. Грановеттера (M. Granovetter), Р. Путнама (R. Putnam), М. Гарджуіло (M. Gargiulo), Й. Луо (Y. Luo) та інших. Зокрема, Т. Заяць (T. Zayats) було обґрунтовано залежність розвитку соціального капіталу від рівня доходів населення [1], М. Гарджуіло (M. Gargiulo) досліджено згуртованість мереж, структурні діри та адаптацію соціального капіталу [2], Дж. Коулман (J. Coleman) ґрунтовно дослідив поняття соціального капіталу, його форми та умови формування, а Й. Луо (Y. Luo) — поняття «*guanxi*» як винятково східну рису соціального капіталу.

Попри напрацювання значної кількості теоретичних і практичних пропозицій щодо розвитку соціального капіталу у фаховій літературі бракує висвітлення основ цього процесу. Адже традиційно дослідники фо-

кусуються на ситуативних проблемах реалізації соціального капіталу у різних країнах і за різних обставин. Питання ж первинних важелів впливу на соціальну капіталізацію, підходи щодо їх структуризації залишаються не до кінця з'ясованими. Привертає увагу і недостатність сфокусованого міжкраїнного аналізу передумов такої капіталізації.

Мета дослідження — обґрунтувати специфіку прояву закономірностей формування соціального капіталу із залученням аналізу їх маніфестації в низці країн.

Наукова новизна. Виявлено основні закономірності формування соціального капіталу як основоположні засади капіталізації соціальної взаємодії; обґрунтовано функціонування базових елементів соціального капіталу, а також особливості трансформації соціальних зв'язків в економічно значущі ресурси та конвертації його окремих форм у розрізі виявлених закономірностей.

Матеріали і методи. У роботі використано діалектичний метод, системний підхід, прийоми абстрагування й узагальнення, порівняльний підхід. Робота охоплює два аспекти. Перший аспект — теоретичний, де ціллю було окреслити закономірності формування соціального капіталу. Інформаційною базою дослідження слугували праці авторитетних науковців та експертів. Другий аспект — аналітичний, метою якого стало оцінювання прояву окреслених закономірностей. Цю частину дослідження виконано на матеріалах і даних міжнародних аналітичних агенцій. Там, де це технічно можливо, цифровий матеріал для аналізу стосувався 2020 р. Більш глибокий ретроспективний аналіз у межах цієї статті видається недоцільним через глобальний вплив пандемії *Covid-19*, який змінив багато соціальних і економічних тенденцій саме у 2020 р.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Виокремлюємо чотири основні закономірності, які торкаються функціонування базових основ соціального капіталу як економічного феномену (економічної поведінки, соціальних норм, соціальних мереж, соціальної довіри), а також визначають особливості трансформації та конвертації його окремих форм.

Спостерігаючи першу закономірність, акцентуємо на тому, що економічні агенти, вступаючи в складну систему соціальних відносин у ході здійснення ринкових трансакцій, мають тенденцію постійно оцінювати обставини, порівнювати й аранжувати навколишні предмети та їх стани. Зрозуміло, що найбільшого значення учасники трансакцій надають оцінюванню позицій і настроїв своїх візаві. Процеси цього оцінювання є особливо важливими у формуванні соціального капіталу, що відтворюється як груповий ресурс спільності та взаємної корисності, потребує тривалої залученості і налаштованості на взаємодію зацікавлених агентів. Для них оцінювання реалізується як *емпатія* — осмислене прагнення і вміння зрозуміти інтереси та наміри візаві.

Часто емпатію тлумачать як раціонально зважену без надмірного емоційного забарвлення реакцію суб'єкта, протиставляючи цю реакцію симпатії — прагненню досягнути почуття візаві на основі чуттєвої прихильності. Треба погодитись, що для учасника економічних процесів симпатія дійсно недоречна, бо обмежує комунікацію вузьким колом знайомих суб'єктів. Проте зазначимо, що раціональність емпатії не може однозначно протиставлятися емоціям. Емоції, інтегровані з раціональним освоєнням дійсності, — чуттєве тло, на якому проявляється (складається) господарський досвід. Необхідним є осмислення емоції суб'єктом, раціональне оцінювання ним ситуації прояву цієї емоції. У такій інтерпретації *емпатія* постає закономірністю формування соціального капіталу, вказуючи на взаємозв'язок між раціональністю та соціальністю економічної поведінки, необхідний для капіталізації соціальної взаємодії.

Нетривіальним завданням є підбір інформативних економічних показників для аналізу тенденцій прояву емпатії економічними агентами в Україні. На нашу думку, одним із них може слугувати Світовий індекс благодійності (*World Giving Index, WGI*) — комбінований індикатор, що розраховується аналітиками міжнародної організації *Charities Aid Foundation* для понад 150 країн світу. Цей індикатор відображає відсоток людей, які практикують благодійність за трьома аспектами:

- 1) допомагають нужденним незнайомим особам безпосередньо;
- 2) здійснюють грошові пожертви;
- 3) беруть участь у волонтерській діяльності (інвестують час).

WGI розраховується щорічно як середня арифметична цих часток.

Аналізуючи результати України за цим індексом за 2020 р., необхідно визнати, що вперше за роки підрахунку нашої країні вдалося увійти до когорти 20 країн-лідерів (рис. 1). У попередні роки ця позиція видавалася недосяжною: так, у 2018 р. Україна посіла далеке від лідерства 101 місце.

Примітно, що в 2020 р. у світі, охопленому пандемією коронавірусу, більшість країн з розвинутою економікою та з високою культурою пожертвувань і взаємодопомоги продемонстрували драматичне зниження благодійної активності. Серед них — Велика Британія, США, Канада, Німеччина. Безумовно, це пояснюється карантинними обмеженнями, які звузили можливості для пожертвувань. До кризи благодійності призвела, зокрема, заборона велелюдних публічних заходів і, відповідно, спонсорської діяльності. Далася взнаки також ізоляція літніх людей, котрі в докарантинний період часто ставали волонтерами у справі благодійності.

Тим часом Україна продемонструвала високі показники завдяки кільком факторам. По-перше, карантинні заходи було запроваджено пізніше ніж в європейських країнах і вони були не такими суворими. По-друге, волонтерський рух, який активізувався у 2014 р., за кілька років сформувався в потужну розгалужену мережу. І саме волонтерські організації та

Рис. 1. Індекс благодійності та його складові (топ-20 країн-лідерів, включаючи Україну), 2020 р.

Джерело: побудовано за даними [3].

окремі активісти під час пандемії долучалися до вирішення багатьох соціальних проблем, зумовлених карантинними обставинами. Особливо це стосувалося допомоги лікарям і пацієнтам. Українські благодійники часто вирішували загальнодержавні завдання, які в розвинених країнах забезпечувалися державним коштом, — безкоштовне тестування, медикаменти, адресна фінансова допомога тощо.

З лютого 2022 р. інститут благодійництва в Україні характеризується потужним сплеском розвитку — зростанням масштабів і якості благодійної діяльності. Основними рисами сучасного благодійництва в країні є нарощування професіоналізму, налагодження партнерських відносин на рівні горизонтальних і вертикальних зв'язків, активне формування і використання соціальних зв'язків, активізація інтеграції громадськості у сферу благодійництва і волонтерства, згуртованість та висока вмотивованість спільноти у боротьбі проти ворога. В країні триває процес трансформації інституту благодійництва у скоординовану діяльність, що регулюється організаційно-правовими інструментами, але ще й досі характеризується обмеженістю організаційних та фінансових методів стимулювання та незначною підтримкою з боку держави.

Виявляючи другу закономірність формування соціального капіталу, необхідно мати на увазі особливості диференціації його форм. Пригадаймо, що за напрямом внутрішніх зв'язків усередині соціальних мереж існує горизонтальний та вертикальний соціальний капітал. Перший відноситься до соціальних мереж різноманітних добровільних асоціацій і характеризується рівністю статусу та влади залучених суб'єктів. Такий капітал фор-

мується, наприклад, у сусідських громадах, кооперативах тощо. Другий об'єднує суб'єктів в асиметричні відносини ієрархії та залежності (наприклад, армійські колективи).

Також треба мати на увазі поділ соціального капіталу за ознакою однорідності (щільності) соціальних мереж на зв'язуючий та об'єднуючий. Умови для формування першого утворюються у малих соціальних групах осіб, споріднених за певними ознаками. Ці особи поділяють спільну ідентичність. Натомість за об'єднуючої форми соціального капіталу зв'язки утворюються між неоднорідними групами і мережами (між особами з різною ідентичністю), формується взаємність, не обумовлена фактом спорідненості. Часто зв'язуючий та об'єднуючий соціальний капітал називають відповідно закритим і відкритим.

Диференціація форм соціального капіталу детермінована закономірністю, яку умовно можна визначити як *ризик-рефлексивність*. Вона пов'язана з неоднаковим сприйняттям ризику економічними агентами в різних соціальних групах та відображає об'єктивний взаємозв'язок між осмисленням ризиків агентами та їхніми перевагами щодо тих чи інших соціальних груп.

Ризики завжди означають невизначеність в економічній взаємодії. Очевидно, що члени горизонтальних мереж характеризуються індиферентністю до ризику або позитивним ставленням до нього. Адже в горизонтальних взаємодіях, де учасники наділені більш-менш однаковим статусом та обсягом влади, невизначеність та пов'язані з нею виклики актуалізуються для кожного. Ніхто не володіє ні повноваженнями, ані ресурсами для захисту інших членів спільноти від ризиків; ніхто не може уникнути ризикового впливу, і власне не прагне цього.

Водночас у вертикальних мережах ставлення до ризиків є іншим для різних агентів. Суб'єкти, які надають перевагу діяльності з більшим ризиком, отримують додаткові ресурси та владу, а також ієрархічно вищий статус. Відповідно, ризикофоби, що уникають ризику, підпорядковують свою діяльність особам з вищим соціальним статусом в обмін на певні гарантії неризикового збагачення і загалом більш «спокійної» діяльності.

На основі ризик-рефлексивності відбувається і диференціація між об'єднуючим (відкритим) та зв'язуючим (закритим) соціальним капіталом. Суб'єкти з індиферентним або позитивним ставленням до ризиків є носіями об'єднуючого капіталу, характерним для відкритих негетерогенних та відносно масштабних спільнот. Адже негетерогенність і масштабність спільноти є за визначенням вагомим фактором зростання інтенсивності та різноманітності ризиків. Тим часом противники ризику найімовірніше інтегруються в закритих спільнотах та послуговуються зв'язуючим соціальним капіталом. Тут ризики відносно невеликі та прогнозовані з огляду на однорідність та компактність груп. Отже, ризик-рефлексивність як

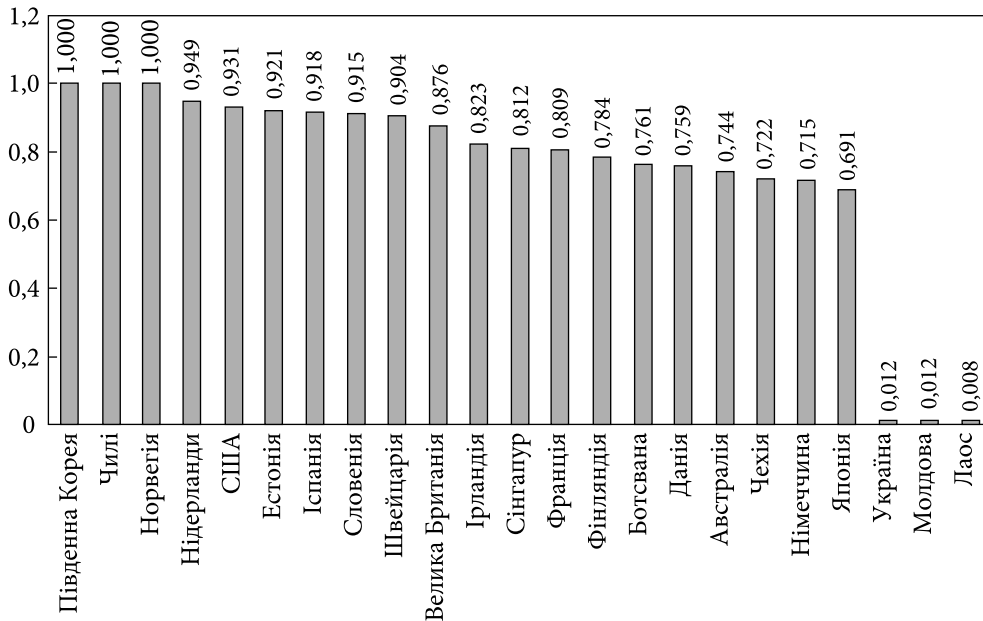

Рис. 2. Готовність населення до підприємницького ризику в окремих країнах світу та Україні, 2019 р.

Джерело: побудовано за даними [4].

закономірність формування соціального капіталу визначає варіативність його форм.

Для аналізу тенденцій прояву в Україні закономірності, пов'язаної з ризик-рефлексивністю, використаємо дані іншого міжнародного дослідження — Глобального індексу підприємництва (*GEI*) від Міжнародного інституту підприємництва та розвитку (Інститут *GEDI*) із США. Індекс містить низку індикаторів для оцінювання бізнес-екосистем 136 країн та територій. Серед показників, що беруться до уваги в розрахунку Індексу, міститься оцінка прийняття ризику населенням досліджуваних країн. Оцінка ранжується від 0 до 1, де 1 означає найвищу готовність до ризику та відсутність страху перед ймовірними невдачами у здійсненні підприємницької діяльності.

На рис. 2 відображено підсумки 2019 р. для двадцяти найбільш успішних за цим індикатором країн у порівнянні з українським результатом. Можна зробити однозначний висновок про те, що населення нашої держави неприхильно ставиться до підприємницького ризику: Україна посідає передостаннє — 135-те — місце у світі (разом з Молдовою) з мізерним результатом 0,01, випереджаючи лише Лаос. Примітно, що навіть такі країни колишнього соцтабору, як Чехія та Естонія, значно перевершують український показник. Треба також відзначити, що прийняття ризику

українським населенням погіршується в останні роки: ще у 2016 р. зазначений індикатор для нашої країни становив 0,04.

Отже, з проаналізованих даних випливає висновок, що економічні агенти в Україні схильні формувати соціальні мережі вертикального і закритого типу більше ніж мережі горизонтального та відкритого соціального капіталу.

Ця теза підтверджується, зокрема, спостереженнями зі «Світового опитування щодо цінностей» (*World Values Survey*) — глобального проекту, започаткованого в 1981 р., який став одним із найбільш широко використовуваних та авторитетних міжнародних досліджень, охопив майже 120 країн (близько 95 % населення світу). Україна приєдналася до Світового опитування щодо цінностей у 1999 р. (четвертий раунд) та брала участь у п'ятому (2006), шостому (2011) та сьомому (2020) раундах. Відповідно до результатів останнього сьомого раунду 2020 р., українці мають тенденцію будувати довірчі відносини більшою мірою з людьми найближчого та відносно близького оточення (зв'язуючий або закритий соціальний капітал). Найбільше вони довіряють своїм сім'ям (97,1 %), сусідам (76,7) та тим людям, яких вони особисто знають (74,8 %). Високі показники довіри до сім'ї та сусідів (найближче оточення) залишились майже незмінними (98,7 % та 77,8 % відповідно) порівняно з результатами попереднього раунду 2011 р., тоді як частка тих, хто висловив довіру до знайомих (відносно близьке оточення), значно зменшилася порівняно з 2011 р. (85,6 %) [5]. До слова, рівень довіри до відносно близького оточення в більшості країн Європи виявився набагато вищим ніж в Україні: у Німеччині він становить 93,8 %, у Греції — 82,6%. Це означає, що навіть у мережах зв'язуючого соціального капіталу українці тяжіють до більш закритих та більш вузьких товариств. Більше того, за результатами спостереження лише кожна друга людина в Україні схильна довіряти людям іншої національності та релігії (49,6 % та 48,4 %), тобто виходити за межі своїх закритих мереж. Українці мають украй низький рівень довіри до людей, з якими зустрічаються вперше (27,1 %), і він незначно змінився порівняно з 2011 р. (27,4 %). Окремі дані з цього дослідження щодо довіри до знайомих і незнайомих осіб у різних країнах наведено на рис. 3.

Однак останні події засвідчили високу готовність до ризику і відсутність страху перед можливими невдачами суб'єктів волонтерської діяльності в Україні. Волонтери країни формують соціальні мережі горизонтального і відкритого соціального капіталу, характеризуються переважно однаковим статусом та обсягом влади і надвисокими ризиками діяльності в умовах війни. Бажання бути корисними у боротьбі проти ворога та допомозі українським воїнам, ВПО, малозабезпеченим категоріям громадян тощо сприяють трансформації соціального капіталу в інструмент боротьби на засадах партнерської співпраці, соціальної відповідальності,

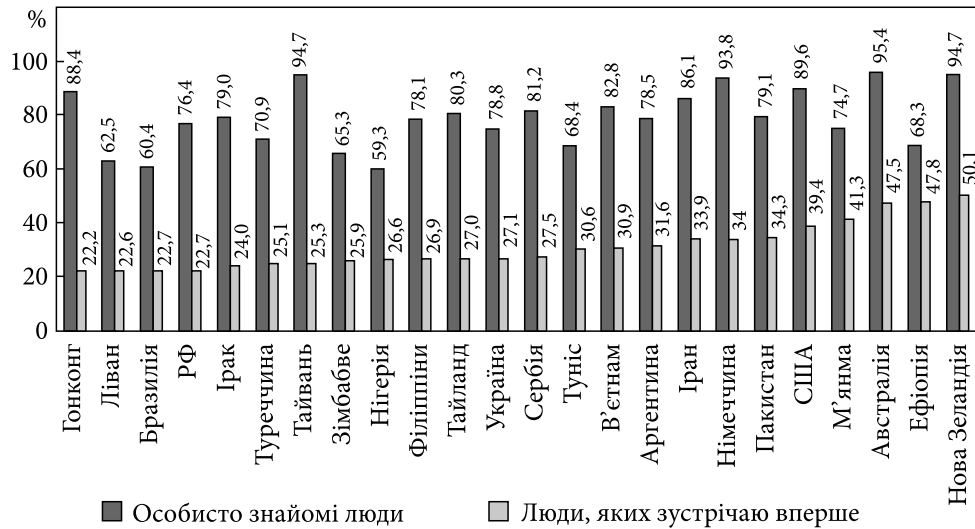

Рис. 3. Довіра до знайомих та незнайомих осіб в окремих країнах світу та в Україні, 2020 р., % респондентів
Джерело: побудовано за даними [6].

громадської активності та довіри. Варто зазначити, що більшість населення позитивно ставиться до благодійних організацій і бере активну участь у їхніх проектах, хоча й з певною недовірою, головним чином через низьку звітність діяльності. Саме тому довіра населення до благодійних фондів є значно нижчою порівняно з довірою до конкретних публічних осіб благодійної сфери.

Третя виявлена закономірність формування соціального капіталу відображає сталий взаємозв'язок міграційних процесів (мобільності) та соціальної довіри. Цю закономірність умовно можна визначити як *міграційний імпакт*. Міграція позиціонується як ключовий прояв процесу глобалізації у сучасному світі та має об'єктивну природу [7]. Тому її вплив на соціальну капіталізацію є неминучим.

Традиційні соціоекономічні дослідження рідко розглядають міграцію в контексті проблематики соціальної довіри. У науковій літературі можна віднайти аналітичні викладки про те, що міграція суттєво послаблює довіру у приймаючих громадах [8]. Знані науковці активно висловлюються про те, що особи, які мешкають чи працюють тривалий час в інших країнах, демонструють (принаймні в короткостроковій перспективі) невисоку довіру до громади свого проживання та місцевої влади, загалом маючи низький рівень громадської і політичної активності [9]. Емігруючи до чужих країн, люди з одного боку поступово втрачають зв'язок з громадами та суспільствами свого походження, а з іншого — послаблюють загальну соціальну згуртованість у громадах-реципієнтах, змінюючи соці-

альну структуру в останніх, привносячи дисбаланс та соціальну напругу. Це, безумовно, має негативний вплив на розвиток соціального капіталу. Потрібні час та зусилля з боку мігрантів і власне приймаючих спільнот (особливо владних інститутів) щодо інтеграції мігрантів та формування нової адаптивної якості соціального капіталу.

Окремі дослідження ґрунтовно висвітлюють взаємозв'язок між довірою до влади у суспільствах-донорах та еміграційними настановами. Відповідно до логіки цього взаємозв'язку, що більшою стає недовіра до влади у конкретному соціуму, то стрімкіше зростає бажання виїхати за його межі [10, с. 164].

Водночас у науковій літературі можна віднайти аргументовані докази на користь того, що теза про негативний вплив міграційних процесів на формування та підтримування соціального капіталу є дещо перебільшеною. Спільне дослідження канадських та бельгійських учених на основі аналізу понад 20 індикаторів, які можна вважати характеристиками культурного різноманіття та багатонаціональності у країнах Європи, у 2009 р. засвідчило низьку кореляцію між ступенем етнічного розмаїття та рівнем довіри в суспільстві [11].

Розвинемо цю думку, зазначивши, що різноманіття (етнічне, соціальне, релігійне тощо), у т.ч. зумовлене міграцією (інтеграцією мігрантів), є фактором як зростання відчуженості, так і потенційним стимулом до розвитку відкритого (об'єднуючого) соціального капіталу, який солідаризує людей з різною ідентичністю у негомогенні спільноти. Тому за правильних управлінських дій та зважених владних рішень у приймаючих суспільствах міграцію можна поставити на службу становленню соціального капіталу, конструктивній трансформації закритої його форми у відкриту, яка об'єднує суб'єктів, доволі різних за низкою демографічних, соціальних та інших ознак.

Так само, за ефективного менеджменту суспільства-донори потенційно здатні не втрачати соціальний капітал разом із мігрантами, котрі роблять вибір на користь інших держав чи спільнот. Мігранти можуть слугувати своєрідним містком між спільнотами свого походження та спільнотами, куди вони мігрують. У такий спосіб вибудовуватиметься відкритий соціальний капітал на міжгруповому (міждержавному, міжнаціональному рівні).

З цих міркувань ми підтримуємо позицію дослідників, які переконують у тому, що вплив міграційних тенденцій на соціальний капітал та довіру треба вивчати за багатьма аспектами, зокрема за формами та рівнями самого капіталу, за причинами та типами міграції (трудова, освітня, постійна, сезонна, легальна та нелегальна тощо), за соціально-економічними особливостями спільнот-донорів та спільнот-реципієнтів [12]. Наприклад, освітня, туристична, короткочасна трудова та легальна міграція, міграція

між самодостатніми в соціально-економічному сенсі спільнотами може сприяти формуванню соціального капіталу, розширенню меж професійної, ділової та міжперсональної комунікації, зміцненню довіри через зближення та знайомство між представниками різних суспільних груп. На противагу цьому тривала і / або нелегальна міграція, міграція, зумовлена політичними, військовими чинниками, «міграція виживання», а тим паче постійна міграція із свідомим розривом зв'язків зі спільнотою походження найімовірніше спричинюватимуть деформацію соціального капіталу — його обмеженість малими закритими (але нерідко ситуативними) спільнотами, утвореними експромтом з метою реалізації міграційних цілей (цілей виживання). Високою є ймовірність тотальної ерозії соціального капіталу у приймаючих спільнотах і спільнотах-донорах. Згадаймо приклади зруйнованих родин українських трудових мігрантів, які залишили свої громади у пошуках додаткового заробітку і не мали змоги підтримувати сталі контакти з родичами та друзями. На думку спадають також численні гетто в державах розвинутого Заходу для біженців та мігрантів з країн третього світу, які не змогли інтегруватись у нові умови та нове суспільство. Нерідко у приймаючих суспільствах розвивається ірраціональна фобія щодо таких гетто та їх поселенців: тут про соціальний капітал говорити взагалі не доводиться.

Отже, важливо розуміти взаємозв'язок міграційних впливів та контексту капіталізації соціальних відносин і скеровувати ці впливи у конструктивному напрямі. Як закономірність формування соціального капіталу, цей взаємозв'язок може проявлятися по-різному та потребує уваги управлінців на різних рівнях функціонування економіки.

Аналізуючи тенденції соціальних настроїв щодо мобільності населення в Україні, провідні вчені зазначають, що за ставленням до міграції суспільство вже тривалий час є поділеним фактично навпіл. Приблизно половина українців (переважно люди старшого віку із вкоріненими соціальними та майновими зв'язками у своєму поселенні) декларують, що ніколи не залишать своє місце проживання. Інша половина висловлюється про бажання виїхати, проте за кордон мають намір поїхати лише близько чверті опитаних. На загал, серед прихильників міграції невизначене бажання змінити місце проживання домінує над фактичними планами про переїзд [13].

Інші дослідники, розмірковуючи про зв'язок довіри та міграції в українських реаліях, стверджують, що сучасний розвиток міграційних процесів у країні негативно впливає на соціальний капітал, нарощуючи атомізацію в суспільстві та мінімізуючи стимули соціальної активності. Очевидним є те, що Україна володіє значним потенціалом для формування міцних мереж соціального капіталу, використовуючи міграцію. Це стосується як *імміграційних тенденцій* та ставлення українців до осіб, що приїждять в Україну, так і процесів *еміграції* за межі України.

Для аналізу імміграційних впливів на довіру в українському соціумі варто вдатися до результатів уже згаданого «Світового опитування щодо цінностей» (сьомого раунду 2020 р.). Отримані дані наводять на дещо амбівалентні висновки. З одного боку, всього лише 13 % українців позитивно оцінюють феномен іммігрантів в Україну. У більшості ж інших країн респонденти вважають, що іммігранти мають позитивний вплив на соціальний та економічний розвиток їхніх громад (Албанія — 62,3 %, Велика Британія — 49,3, Іспанія — 46,6, Вірменія — 44,7 %). Під час опитування респондентів запитували думку про політику уряду щодо людей, які приїжджають в Україну для працевлаштування. Понад 40 % наших співвітчизників вважають, що необхідно суворо обмежувати кількість іноземних громадян, які приїжджають. Більше половини опитаних українців погоджуються із твердженням, що імміграція збільшує безробіття та призводить до соціальних конфліктів — 54,2 % та 51,5 % відповідно. Натомість велика частина українців схильна також думати, що в результаті імміграції заповнюються важливі вакансії, зміцнюється культурне різноманіття і надається притулок політичним біженцям, які переслідуються в інших місцях — про це заявили 48,2 %, 48,4 і 46,7 % відповідно.

У контексті еміграції та аналізу її проявів щодо українського суспільства необхідно розуміти, що вона уособлює радикалізацію питання про остаточний розрив зв'язку індивіда з Батьківщиною, а тому найбільш явно відображає стан суспільної довіри. Під час вибору поведінкових стратегій еміграція сприймається як «крайня опція», коли має місце повне вичерпання можливостей співжиття індивідів у своїй країні. Мотиви до еміграції можуть бути різними, але значною мірою вони виявляються каталізованими саме дефіцитом довіри у суспільстві. Саме тому еміграцію, особливо еміграцію найбільш активного населення, ми трактуємо як лакмусовий папірець стосовно стану розвитку соціального капіталу в Україні.

За нашим спостереженням, результати аналізу еміграційних настанов в Україні видаються такими ж неоднозначними, як і у випадку ставлення до іммігрантів. Індикатор для оцінки цих настанов міститься серед складових Індексу неспроможності, що з 2005 р. розраховується експертами міжнародної громадської організації «*The Fund for Peace*» для більшості країн світу. Країни, охоплені цим індексом, оцінюються за 12 критеріями, які слугують низовими індикаторами для його побудови. За підсумками дослідження формується бальна оцінка для кожного критерію за шкалою від 0 (найвища спроможність і низькі ризики та загрози) до 10 (найменша спроможність і високі ризики та загрози). Серед низових індикаторів увагу привертає індикатор «Еміграція та “втеча” інтелекту»: він оцінює обсяги еміграції професіоналів, «середнього класу» та економічно активного населення, а також процеси репатріації та тенденції зростання діаспор. Що ближчим є значення цього індикатора до нуля, то

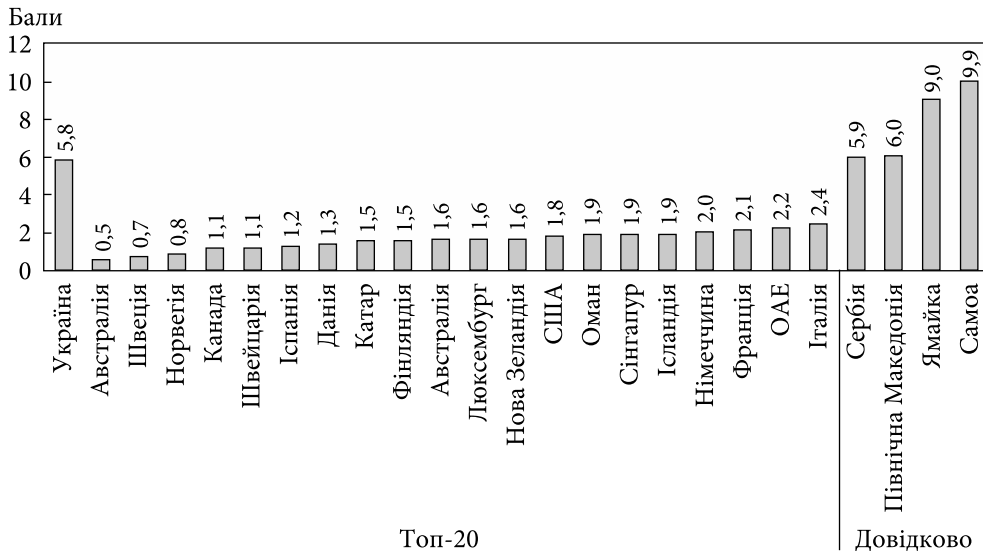

Рис. 4. Субіндикатор «Еміграція та «втеча» інтелекту» Індексу неспроможності в окремих країнах світу та в Україні, 2020 р., балів
Джерело: побудовано за даними [14].

кращою для країни є ситуація стосовно еміграції представників середнього класу.

На рис. 4 відображено результати України за обраним показником за підсумками 2020 р. у порівнянні з результатами топ-20 країн, які найменше страждають від феномену «втечі інтелекту» та розриву зв'язків зі своїми економічно самодостатніми і соціально зрілими громадянами. На основі представлених даних можна однозначно стверджувати про значну налаштованість вітчизняного середнього класу на еміграцію. Так, позиція Італії як найменш успішної у топ-20 країн є вдвічі кращою за позицію України. З іншого боку, в спектрі від 0 до 10 український результат (5,8) знаходиться ближче до середнього значення, що свідчить про поміркованість у питанні еміграції.

Необхідно додати, що аналізований показник для України у проміжку 2006—2017 рр. мав тенденцію до невпинного покращення (з драматичних 7,5 балів до результату у 4,9 балів, тобто до середнього значення за 10-бальною шкалою). Але вже у 2018 р. він зафіксував суттєве погіршення до 5,2 балів, що триває досі. На цій основі можна стверджувати, що міграційні процеси загалом негативно відбиваються на функціонуванні та сталості соціальної довіри в Україні. Проте потенціал конструктивного впливу міграції на соціальний капітал існує і проявляється стосовно імміграції в країну і щодо еміграції з неї. Адже ставлення українців до іммігрантів має фактично однаковою мірою і позитивну, і негативну тональність. А щодо

еміграційних настанов Україна займає середні значення в міжнародних рейтингах за шкалою від 0 до 10 балів.

Четверту важливу закономірність формування соціального капіталу ми пов'язуємо із дієздатністю соціальних норм як одного з наріжних елементів цього капіталу. Цю закономірність можна визначити як *норм-ко-респондентність* соціального капіталу. Вона відображає об'єктивний взаємозв'язок довіри до соціальних норм (ступеня їх суспільного визнання та прийняття) та продуктивності соціального капіталу.

Відомо, що продуктивний соціальний капітал має за мету створення різноманітних економічних благ для задоволення потреб індивідів та спільнот. Важливо, що індивідуальні та соціальні потреби не протиставляються — задоволення одних не є підставою для ігнорування інших. Загальний добробут у суспільстві є передумовою індивідуального благополуччя і навпаки: добробут кожного окремого індивіда розглядається як запорука сталого функціонування соціуму. Непродуктивний же соціальний капітал формується тоді, коли міжіндивідуальна згуртованість та соціальні зв'язки використовуються для задоволення егоїстичних потреб окремих осіб і груп на загальносуспільну шкоду. Такий капітал перешкоджає розвитку суспільства і становить небезпеку для його цілісності.

Ескалація непродуктивного капіталу великою мірою опосередкована недоліками в формальній системі соціальних норм. Неefективні і недієві норми не користуються довірою агентів, що взаємодіють. У кращому випадку такі норми просто ігноруються — як, скажімо, непоодинокі фрагменти із вітчизняного законодавства, що хронічно не виконуються (наприклад, вимоги щодо оплати праці українських науковців).

У гіршому випадку — норми із декларативних вимог перетворюються на реальні бар'єри, для подолання яких власне згуртовуються агенти. Дотримання закону перетворюється у слабкість, а заклик до законності викликає іронію. Так виникають та усталюються корупційні практики та тіньові відносини, а соціальні зв'язки та їх учасники вибудовують непродуктивний для суспільства соціальний капітал. Спонтанно постають нові норми і правила, альтернативні попереднім — недієвим та обструктивним. Проте вони, як правило, обслуговують ситуативні інтереси тих агентів, які залучені у позалегальну чи напівлегальну взаємодію. Для суспільства ж нові норми залишаються такими само шкідливими і неefективними, як ті, які вони замінюють, стимулюючи ще більшу недовіру до нормативної системи та її інституцій. Все це означає, що довіра до наявної системи норм і правил є запорукою соціальної довіри у сенсі продуктивності соціальних мереж та її значення для життєдіяльності суспільства.

Довіра до норм засвідчує наявність у міжсуб'єктних відносинах обґрунтованого очікування еfективної здатності правил і регуляцій орга-

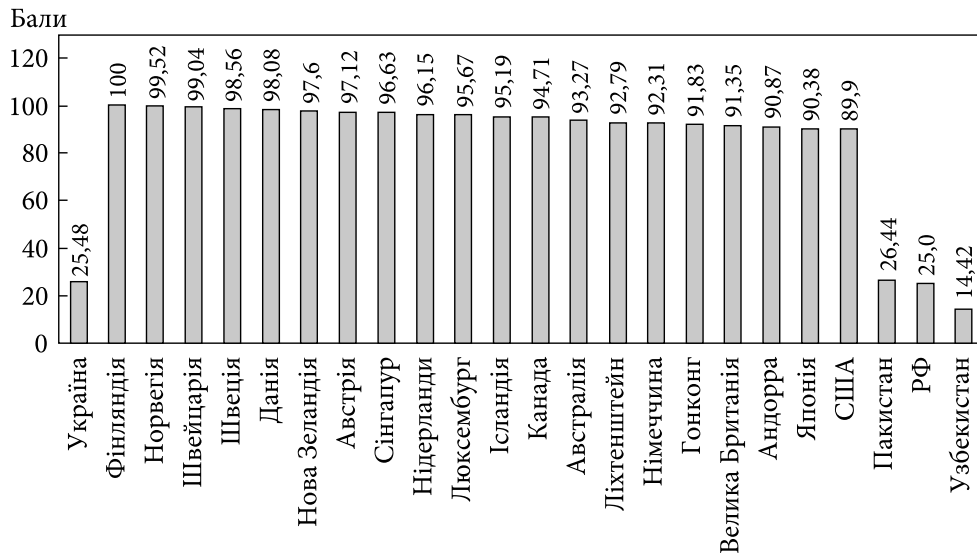

Рис. 5. Елемент «Верховенство закону» системи *Worldwide Governance Indicators* в окремих країнах світу та в Україні, 2019 р., бали
Джерело: побудовано за даними [15].

нізувати та забезпечувати взаємодію. Така довіра актуалізується для кожного виду норм в їх ієрархії: і для загальних — вищого рівня (наприклад, законів), і для локальних — нижчого рівня (наприклад, цивільних угод). Довіра також однаково важлива для формальних і неформальних норм. Важливо, щоб між загальними і локальними, а також між формальними й неформальними нормами не було взаємної суперечності. У цьому контексті довіра до загальних і формальних норм має пріоритетне значення порівняно з довірою до локальних і неформальних норм. Загальні норми втілюють всеохоплюючий консенсус, який уможливує і скеровує функціонування різноманітності локальних норм. Останні лише деталізують загальні норми, наближаючи їх до умов конкретної трансакції. Зі свого боку, неформальні норми, які довели свою ефективність та отримали загальну довіру, з часом теж формалізуються (записуються, проникають у формальні норми).

Для оцінювання довіри до соціальних норм в українському суспільстві пропонуємо використовувати індикатор верховенства закону з групи показників *Worldwide Governance Indicators* від Світового банку. Ця група включає оцінки правових факторів економічного зростання для більшості країн світу. Індикатор верховенства закону ілюструє експертне і громадське сприйняття законодавчих актів (упевненість у їх адекватності), а також ситуацію з дотриманням законів у суспільстві. Країни проранжовано за шкалою від 0 до 100 балів, де 100 — найкраща позиція. Рис. 5 містить

значення цього показника 20-ти найуспішніших за ним країн світу у порівнянні з результатами України в 2019 р.

Як свідчать дані рис. 5, суспільна довіра до норм в Україні є вкрай низькою. Наша країна знаходиться фактично «на дні» рейтингової таблиці — разом з найвідсталішими у соціально-економічному аспекті країнами. Значимо, що результат України був практично таким же провальним і в попередні роки (24,04 бали у 2018 р., 25,00 — у 2017 р., 24,52 — у 2016 р.).

Зважаючи на такі підсумки стосовно дієвості соціальних норм, доволі очікуваними та зрозумілими видаються результати України ще в одному міжнародному дослідженні, — рейтингуванні країн за Індексом сприйняття корупції від глобальної дослідницької коаліції «*Transparency International*». Україна завершила 2020 р. із показником у 33 бали із можливих 100 (рейтингування передбачає, що максимальна оцінка означає найбільші успіхи у боротьбі з корупцією). Тобто за сприйняттям корупції наша країна також перебуває близько до фактичного «дна» рейтингу [16] (117 місце серед 180 країн). Треба віддати належне, що в останні роки Індекс сприйняття корупції у вітчизняному суспільстві має тенденцію покращуватися. Так, ще у 2016 р. українські результати оцінювалися у 30 балів (130 місце), а в 2014 — 26 (142 місце).

Зазначене засвідчує, що норм-кореспондентність як закономірність здійснення соціальної капіталізації в Україні залишається реалізованою у спосіб, що не сприяє продуктивності цієї капіталізації. Суспільне визнання та прийняття соціальних норм перебуває на критично низькому рівні, а соціальний капітал набуває деструктивних ознак, як у випадку з корупційними діями.

Висновки. Нами виявлено основні закономірності формування соціального капіталу, які по-різному проявляються в Україні. *Емпатія* як перша закономірність, що означає взаємозв'язок між раціональністю та соціальністю людської взаємодії, має найбільш яскраві та позитивні прояви у вітчизняному соціумі. Економічні агенти з готовністю та зважено відгукуються на потреби своїх візаві у соціальних відносинах. Таку реалізованість емпатії в нашій країні треба сприймати як міцний фундамент для розвитку соціального капіталу.

Характер прояву другої закономірності — *ризик-рефлексивності*, що вказує на взаємозв'язок між сприйняттям ризиків та суб'єктивними перевагами щодо соціальних груп, в Україні змушує економічних агентів робити вибір на користь соціальних мереж вертикального і закритого типу, де ризики мінімальні / відсутні.

Третя закономірність, що демонструє взаємозв'язок міграції та соціальної довіри (*міграційний імпакт*), в Україні проявляється неоднозначно. З одного боку, інтенсифікація міграційних процесів шкодить утвердженню соціальної довіри. З іншого — маємо свідчення на користь потенціалу

конструктивного впливу мобільності населення на соціальний капітал. Цей потенціал актуалізується щодо імміграції в країну і еміграції за її межі. Очевидно, є потреба у правильних та системних управлінських діях для активізації ймовірних позитивних ефектів міграційних тенденцій стосовно розвитку соціального капіталу в Україні.

Четверта закономірність, визначена нами як *норм-кореспондентність*, що фіксує взаємозв'язок довіри до соціальних норм та продуктивності соціального капіталу, в нашій країні реалізується у напрямі зміцнення саме непродуктивної його форми. Адже вітчизняна громадськість та експерти не готові визнавати та приймати наявні соціальні норми як ефективні та необхідні.

Виявлені та проаналізовані закономірності формування соціального капіталу дають підстави стверджувати, що в сучасних умовах економічних та інституційних потрясінь, спричинених військовою агресією РФ, триває радикальна трансформація системи взаємодій українського громадянського суспільства. В умовах війни соціальний капітал постає ефективним засобом боротьби на засадах соціальної відповідальності і солідарності, активного формування і використання соціальних зв'язків, згуртованості та високої вмотивованості спільноти у боротьбі проти ворога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування: кол. монографія / С. І. Бандур, Л. Г. Богуш, Т. А. Заяць та ін. Київ, 2010. 210 с.
2. Gargiulo M., Benassi M. Trapped in your own net? Network cohesion, structural holes, and the adaptation of social capital. *Organization Science*. 2000. № 11 (2). P. 183—196.
3. CAF Publications. URL: <https://www.cafonline.org/about-us/publications> (дата звернення: 01.07.2022).
4. Global Entrepreneurship Index. URL: <https://thegedi.org/global-entrepreneurship-and-development-index/> (дата звернення: 01.07.2022).
5. Ukraine in World Values Survey 2020. Resume of the Analytical Report / NGO Ukrainian Centre for European Policy. Kyiv, 2020. URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_ENG_WEB.pdf (дата звернення: 01.07.2022).
6. World Values Survey Wave 7 (2017-2020) Results in % by country. Study # WVS-2017v1.6.2. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> (дата звернення: 01.07. 2022).
7. Лібанова Е. М. Про основні положення Національної доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 19 грудня 2018 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 2. С. 36—43.
8. Alonso J. A. International Migration and Development: A review in light of the crisis. *UN Committee for Development Policy Background Paper*. 2011. No. 11(E). URL: http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2011_11e.pdf (дата звернення: 01.07. 2022).
9. Putnam Robert D. E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*. 2007.

- Vol. 30. Iss. 2. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x> (дата звернення: 01.07.2022).
10. Звонар В. П. Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії: монографія. / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 288 с.
 11. Hooghe M., Reeskens T. Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe: A Cross-National Multilevel Study. *Comparative Political Studies*. 2009. № 42. P. 198—223.
 12. Степанова О. В. Накопичення соціального капіталу в системі інтеграції мігрантів. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_46 (дата звернення: 01.07.2022).
 13. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь. / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
 14. Fragile States Index Data / The Fund for Peace. URL: <https://fragilestatesindex.org/excel/> (дата звернення: 01.07.2022).
 15. Worldwide Governance Indicators Dataset. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xlsx> (дата звернення: 01.07. 2022).
 16. Corruption Perceptions Index. Results table. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr> (дата звернення: 01.07.2022).

REFERENCES

1. Bandur, S. I., Bohush, L. H., Zaiats, T. A., Diakonenko, O. I., Kutsenko, V. I., & Tsymbal, O. I. (2010). Social capital of Ukraine: theoretical and methodological foundations of formation. Kyiv [in Ukrainian].
2. Gargiulo, M., & Benassi, M. (2000). Trapped in your own net? Network cohesion, structural holes, and the adaptation of social capital. *Organization Science*, 11(2), 183–196.
3. CAF publications (2022). https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf
4. Global entrepreneurship index (2022). https://theledi.org/wp-content/uploads/2021/02/2019_GEI-2019_final_v2.pdf
5. Ukraine in World Values Survey 2020. Resume of the Analytical Report (2020). http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf
6. World values survey wave 7 (2017-2020) (Study # WVS-2017v1.6.2.) (2022). <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
7. Libanova, E. M. (2019). On the main provisions of the National Report “Ukrainian society: the migration dimension” (transcript of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on December 19, 2018). *Vysnuk of the NAS of Ukraine*, 2, 36-43 [in Ukrainian].
8. Alonso, J. A. (2011). International Migration and Development: A review in light of the crisis. UN Committee for Development Policy Background Paper. http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2011_11e.pdf
9. Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 2(30). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>
10. Zvonar, V. (2018). Social Responsibility as a Socioeconomic Phenomenon: Theory and Actualities in Ukraine. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
11. Hooghe, M., & Reeskens, T. (2009). Ethnic diversity and generalized trust in Europe: A cross-national multilevel study. *Comparative Political Studies*, 42, 198-223.

12. Stepanova, O. V. (2012). Accumulation of social capital in the system of integration of migrants. *Effective economy*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_46 [in Ukrainian].
13. Aksónova, S. Yu., Antoniuk, V. P., Banchuk, O. A., Hladun, O. M., Hnatiuk, T. O., & Yarosh, O. M. (2018). Ukrainian society: the migration dimension. Kyiv [in Ukrainian].
14. Fragile states index data (The Fund for Peace) (2021). <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2021/05/fsi-2021.xlsx/>
15. Worldwide governance indicators dataset (2022). <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xlsx>
16. Corruption Perceptions Index. Results table (2022). <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr>

Стаття надійшла до редакції журналу 06.07.2022.

V. P. Zvonar, Dr. Sc. (Economics), Professor
Borys Grinchenko Kyiv University
04212, Ukraine, Kyiv, Marshall Tymoshenko Ave., 13-B
E-mail: v.zvonar@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1300-4791
Scopus ID: 57221620755

O. I. Dyakonenko, PhD (Economics), Senior Research Fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Blvd., 60
E-mail: oksana.dyakonenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4645-7471

O. Yu. Sova, PhD (Economics), Senior Research Fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Blvd., 60
E-mail: sovy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6386-6432

REGULARITIES OF SOCIAL CAPITAL FORMATION IN UKRAINE: THEORETICAL FRAMEWORK AND INTERNATIONAL CONTEXT

In the paper, the regularities of the formation of social capital as a component of the problem of capitalization of social interaction have been studied. The methodological approach of the research includes two aspects: theoretical, the purpose of which is to substantiate the theoretical structure of the regularities of the formation of social capital; analytical, according to which the manifestation of the revealed regularities in Ukraine and other countries has been assessed.

Four main regularities have been considered (empathy, risk reflectivity, migration impact, norm correspondence), which determine the functioning of the essential elements of social capital, as well as the features of transformation and conversion of its forms. The selection of proper economic indicators that reflect trends in the manifestation of social capital formation has been performed. The results of analytical assessment of the actualization of the specified regularities in Ukraine compared to other countries have been presented. The research revealed that empathy, as a relationship between rationality and sociality of human interaction, constitutes a solid foundation for the development of social capital and has the most vivid and positive manifestations in Ukrainian society when economic agents

readily and carefully respond to the needs of their counterparts in social relations. The paper demonstrates the features of the differentiation of forms of social capital according to the direction of internal connections within social networks and the homogeneity (density) of social networks. The determinism of the variability of the forms of social capital is substantiated by the different perceptions of risks by the agents of social interaction. The low tolerance of Ukrainian economic agents to risk has been registered. This determines their preferences regarding participation in vertical and closed social networks. The relationship between migration (mobility) and social trust is revealed. It is argued that the relationship manifests itself in the generally ambiguous impact of immigration to Ukraine and emigration from Ukraine on the functioning of trust networks. This testifies to the possibilities and reserves of managing such an impact to increase social capital in the country. The objective relationship between trust in social norms (the degree of their social recognition and acceptance) and the productivity of social capital is specified. It has been observed that in Ukraine, a critically low level of trust in social norms and norm-setting institutions contributes to the development of corruption and destructive social networks.

Keywords: social capital, regularities of formation, structure, social network, comparison.

Cite: Reut, A. G., & Kohatko, Yu. L. (2022). Zhytlova problema v Ukraini na tli viiny 2022 roku [Housing Problem in Ukraine on the Background of War 2022]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 123-144. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>

УДК 365.2(477)

JEL Classification: R21

А. Г. РЕУТ, канд. екон. наук,

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Reut_A@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9623-9248

Ю. Л. КОГАТЬКО, канд. геогр. наук, старш. наук. співроб.,

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: kogatko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3392-9783

ЖИТЛОВА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ НА ТЛІ ВІЙНИ 2022 року

Метою статті є визначення найбільш прийнятних для України антикризових дій та рішень у житловій сфері під час військового конфлікту, а також оцінка можливості їх застосування як фундаменту при формуванні державної житлової політики у повоєнній роки. Актуальність здійснення моніторингу впливу війни на ситуацію в житловій сфері та дослідження наявного міжнародного досвіду та унікальних для України практик щодо забезпечення населення житлом у кризових умовах не викликає сумнівів через втрату житла сотнями тисяч українців. У ході дослідження використано методи якісного, порівняльного аналізу, статистичний і розрахунковий методи.

Здійснено огляд найуспішніших міжнародних практик вирішення житлової проблеми в кризових ситуаціях та проаналізовано можливість їх застосування в Україні в умовах війни. Досліджено масштаби втрат житлового фонду та інфраструктури, насамперед в регіонах, де відбувалися активні бойові дії. Визначено основні шляхи забезпечення доступу до тимчасового та постійного житла для населення, яке зазнало майнових втрат внаслідок війни. Проаналізовано спроможність держави залежно від обраного шляху вирішити житлове питання для вимушено переміщених осіб та для

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

населення, житло якого було зруйновано. Виявлено, що найбільш вірогідним підходом до забезпечення населення тимчасовим житлом є застосування технологій швидкого будівництва, зокрема модульних будиночків. На основі моделювання оцінено спроможність населення із регіонів, де велися / тривають бойові дії, до самостійного забезпечення доступу до житла за рахунок оренди або купівлі нерухомості в більш безпечних регіонах. Виявлено, що в переважній більшості населення має змогу вирішити житлове питання за допомогою недовготривалої оренди, але подальше продовження війни суттєво знизить їх спроможність. Також встановлено, що внаслідок війни для українців знизилася доступність купівлі житла. Отже, здебільшого населення України, незалежно від регіону проживання, не в змозі самостійно вирішити житлове питання без підтримки держави.

Ключові слова: зруйноване житло, забезпечення житлом, доступність житла, вимушено переміщені особи, кризове та тимчасове житло, модульне будівництво, оренда, купівля житла, постійне житло, швидке будівництво, житлова політика.

Постановка проблеми, актуальність. Право на житло є одним із основних конституційних прав громадян, бо потреба в житлі — одна із базових потреб людини, особливо в період військових дій. Ще до початку війни питання забезпечення житлом в Україні було надзвичайно гострою соціальною проблемою. За оцінками науковців, у довоєнний період від 8 до 63 % українських домогосподарств (залежно від критерію) потребували покращення житлових умов [1], [2]. У 2021 р. в країні нараховувалося майже 45,6 тис. житлових будинків у ветхому та понад 17 тис. — у аварійному стані (загальна площа ветхих житлових будинків — понад 3,3 млн м², а загальна площа аварійного житла — понад 1,1 млн м²), в яких проживало 54,8 тис. та 11,7 тис. осіб відповідно [3]. До війни держава, зосередившись на пошуку механізмів із забезпечення населення фінансово доступним і соціальним житлом, а також на формуванні вимог до покращення комфортності / якості сучасних житлових приміщень, практично переклала вирішення житлового питання на населення. Державна служба статистики України повідомляла, що на початок 2015 р. на обліку для поліпшення житлових умов у країні перебували 657 тис. сімей, і лише 0,5 % з них у тому ж році змогли одержати житло (з 2015 р. Державне статистичне спостереження за формою № 4 житлофонд (річна) «Квартирна черга та надання житлових приміщень» було скасовано). А в 2021 р. тільки у великих містах України на черзі все ще перебували майже 249 тис. осіб [4]. Про низьку спроможність держави вирішувати житлові питання свідчать дані лише однієї Миколаївської міської ради, де на початок 2022 р. нараховувалося понад 6,2 тис. офіційних заяв від населення про потребу у поліпшенні житлових умов, при цьому заявку № 1 було подано 01.03.1973 року [5].

За три місяці¹ активних воєнних дій цілком очікувано, що ситуація катастрофічно погіршилася і продовжує загострюватися щодня. Так, ста-

¹ До травня 2022 р.

ном на 14 квітня 2022 р. через єдиний портал державних послуг «Дія» надійшло майже 68 тис. заявок від населення про знищення чи пошкодження майна (загальна площа збитків на понад 5,3 млн м²), тобто без житла залишилося більш ніж 219,6 тис. людей [6]. Загалом житлова проблема постала щонайменше перед 12,6 млн українців, з них 7,7 млн були змушені переселитися в більш безпечні регіони країни, решта — взагалі виїхати за кордон. Серед багатьох нагальних проблем, з якими зіткнулися вимушені переселенці, кожен п'ятий зазначив, що має потребу у житлі [7, 8].

Виходячи з викладеного вище, **актуальність** здійснення моніторингу впливу війни на ситуацію в житловій сфері та дослідження наявного міжнародного досвіду та унікальних для України практик щодо забезпечення населення житлом у кризових умовах не викликає сумнівів. У статті поставлено такі **завдання**:

- оцінити масштаби втрат житлового фонду в Україні, насамперед у регіонах, що перебували в зоні активних бойових дій;
- визначити найпоширеніші світові практики щодо забезпечення доступу населення до житла в кризових ситуаціях, зокрема щодо розміщення вимушено переміщених осіб;
- надати прогностичні оцінки спроможності держави забезпечити соціальним житлом населення, що зазнало майнових втрат (саме житлових приміщень) від військових дій;
- оцінити спроможність населення із регіонів, де відбувалася активна військова фаза, самостійно вирішити житлове питання, передусім шляхом оренди житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені та дослідники з інших країн чимало зробили для дослідження особливостей житла і житлових умов. Однак більшість їхніх праць присвячена дослідженню кількісних характеристик соціальної інфраструктури і житлових умов зокрема. Так, роботи В. М. Новікова (V. M. Novikov) — науково-аналітичні дослідження, в т.ч. на міжрегіональному та регіональному рівнях, у сфері функціонування та фінансування установ освіти, охорони здоров'я, культури, рекреації та туризму, житлово-комунального господарства [9]. Житло в ієрархії потреб людства описано в працях С. В. Полякової (S. V. Poliakova) [10]. В. С. Шишкін (V. S. Shyshkin) значну частину свого наукового доробку присвятив сучасному стану житла і житлових умов в Україні [11]. Що стосується іноземних вчених, то питання забезпечення житлом переселенців найбільш вивчається в Європейському Союзі через напливи мігрантів в останнє десятиліття. Так, S. Dotsey (С. Дотсі) і A. Lumley-Sapanski (А. Лумлі-Сапанські) досліджували вплив соціальних допомог на забезпечення житлом біженців в Італії [12]. S. Brorström (С. Брорстром), A. Diedrich (А. Дідріх) аналізували забезпечення житлом мігрантів у Швеції [13]. Adam Francesca (А. Франческа), Stefanie Föbker (С. Фобкер), Daniela Imani

(Д. Імані), Carmella Pfaffenbach (К. Пфаффенбах), Günther Weiss (Г. Вейс) і Claus-C. Wiegandt (К. Вігандт) вивчали проблему інтеграції біженців на місцевий ринок житла в Німеччині [14]. В Канаді Mohammad Bakhash (М. Бахаш), Rima Tarraf (Р. Таррах), Eman Arnout (Е. Арноут), Cindy Brown (С. Браун), Sarah Benbow (С. Бенбоу), Sagida Elnihum (С. Ельніхум) досліджували питання нестабільності у зв'язку з відсутністю житла в сирійських біженців [15]. Дана стаття є першою спробою науково обґрунтованого оцінювання масштабів втрат житла, забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також оцінки можливості українських сімей самостійно вирішити житлову проблему.

Метою статті є визначення найбільш прийнятних для України антикризових дій та рішень у житловій сфері під час військового конфлікту, а також оцінка можливості їх застосування як фундаменту при формуванні державної житлової політики у повоєнні роки. **Новизна** дослідження полягає у оцінці витрат держави на забезпечення доступу до житла населення з числа ВПО, а також у моделюванні питомої ваги домогосподарств, спроможних самостійно вирішити житлове питання.

Методологія. Для дослідження потреби у забезпеченні житлом вимушених переселенців в Україні застосовано спеціальні і загальнонаукові методи. Для попереднього вивчення проблеми використано монографічний метод і бібліометрію, контент-аналіз. У ході дослідження визначення найбільш прийнятних для України антикризових дій та рішень у житловій сфері під час військового конфлікту — методи якісного, порівняльного аналізу, статистичний і розрахунковий методи. Для оцінки витрат держави на забезпечення доступу до житла населення з числа ВПО, а також в моделюванні питомої ваги домогосподарств, спроможних самостійно вирішити житлове питання, використано розрахунковий метод і моделювання.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні позбавила багатомільйонну частину населення доступу до такої базової потреби як житло. За даними з різних джерел, зокрема Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та громадської організації *Ukrainian Legal Advisory Group*, лише за місяць боїв в Україні було втрачено близько 4 тис. житлових будинків, з них 651 — повністю (оцінки є попередніми, узагальненими та здебільшого непрямыми, що пов'язано із відсутністю відкритих даних щодо зруйнованих об'єктів, відсутність можливості у громадян та влади оперативно фіксувати заподіяну шкоду; оцінки не стосуються окупованих територій, а також, як зазначає ДСНС, не проводяться там, де оцінка рівня руйнувань загрожує життю фахівців) [16] (рис.1). За спільними оцінками Мінекономіки та Київської школи економіки (KSE), втрати житлового фонду становлять понад 32,2 тис. м² [17]. А за оцінками *Forbes* вартість зруйнованих та пошкоджених житлових будинків тільки впродовж першого місяця війни становила понад \$20 млрд [18].

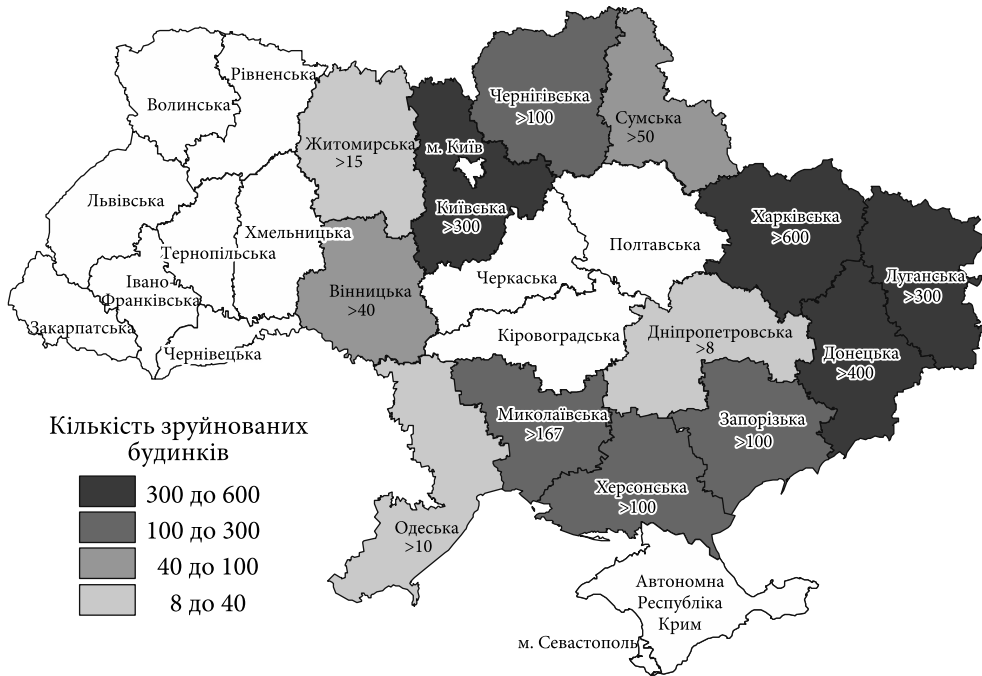

Рис. 1. Втрати житлових будинків по регіонах України станом на 22.03.2022 р.
Джерело: Держприкордонслужба України.

Звісно, що в регіонах, на території яких велись бойові дії, та які досі піддаються бомбардуванню, втрати житлового фонду є найбільшими і до закінчення війни (принаймні активної її фази) будуть тільки зростати. Лише в Харкові, за повідомленнями міського голови, за місяць війни зруйновано 972 будівлі, а за два — 1929 будинків [19, 20]. Питання кількості сімей, що фактично залишилися без житла, наразі є відкритим (рис. 2).

Сьогодні в Україні попри продовження війни вже ведуться активні роботи над відновленням інфраструктури, в першу чергу щодо забезпечення доступу населення до житла. Основними векторами вирішення житлового питання для ВПО та осіб, що втратили житло через бойові дії, є: самостійний та допомога держави (в т.ч. завдяки міжнародним допомогам від волонтерських, будівельних та ін. організацій, меценатів, пожертви тощо). На обох рівнях існують підходи, що дають змогу вирішити житлове питання тимчасово або остаточно (табл. 1).

Окреслимо очевидні речі: термінове забезпечення доступу до тимчасового житла має місце в період термінової евакуації великої кількості людей із місць проведення бойових дій та прилеглих територій до найбільш безпечних регіонів. У міжнародній практиці традиційним підходом, який би поєднував оперативність реагування і масштабність проблеми, є

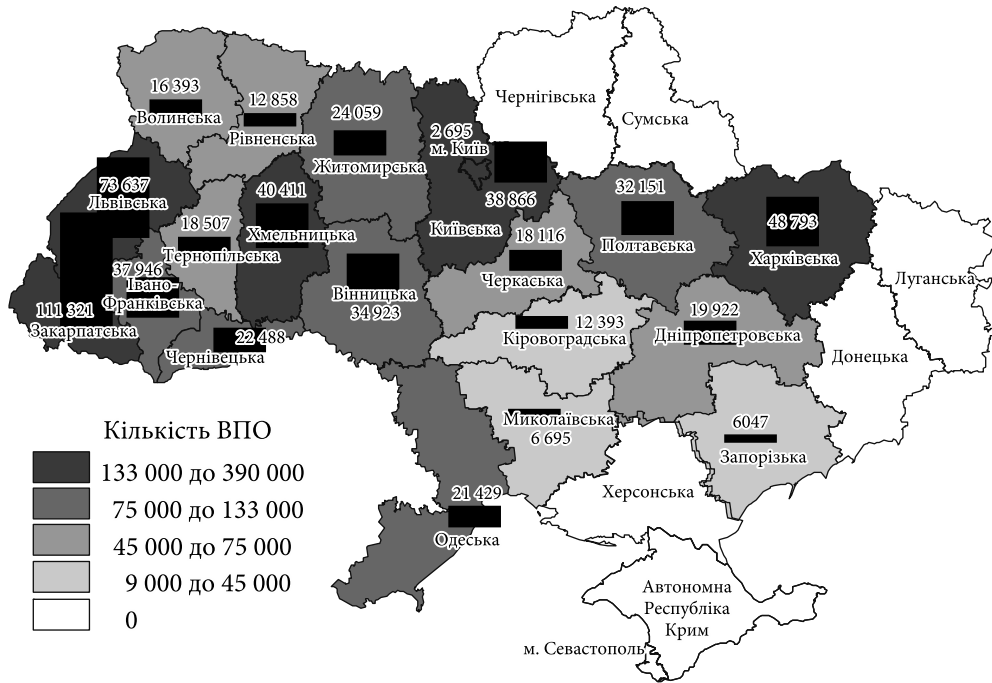

Рис. 2. Оцінки кількості ВПО та їх загальної потреби в житлі по регіонах України станом на 28.04.2022 р.

Джерело: <https://t.me/kyivoda/3503>

Таблиця 1. Основні шляхи вирішення проблеми доступу населення до житла, Україна, квітень 2022 року

Рівень вирішення житлового питання	Забезпечення тимчасовим (кризовим) житлом	Забезпечення постійним житлом
Держава	<ul style="list-style-type: none"> • пристосування приміщень нежитлового фонду (спортивні зали в школах, дитячих садках, гуртожитках тощо) • заохочення населення / громад у регіонах-донатах надавати ВПО житлові приміщення (відшкодування витрат житло-комунальних послуг та ін.) • модульні містечка 	<ul style="list-style-type: none"> • реконструкція нежитлових приміщень у житлові; • викуп у забудовників непроданих квартир; • зведення житла (в т.ч. багатопверхівок) з використанням технологій швидкого будівництва (зокрема модульного / каркасного)
Самостійно	<ul style="list-style-type: none"> • безоплатне проживання у родичів / знайомих тощо • оренда 	<ul style="list-style-type: none"> • будівництво (відбудова) • купівля

Джерело: розроблено співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України.

приспосовання / переобладнання для проживання значної кількості людей будь-яких приміщень (навіть із мінімальним набором зручностей). Це можуть бути нежитлові приміщення закладів культури, освіти, соціального обслуговування тощо. Такий варіант є не тільки самим швидким рішенням проблеми, але й найменш витратним для держави, оскільки здебільшого використовують наявні ресурси (ліжка, ковдри, меблі, побутові приміщення) та вдаються до допомоги волонтерів у їх створенні, облаштуванні, підтримці в належному стані. В Україні така практика застосована до десятків тисяч осіб з числа вимушених переселенців, зокрема в Ужгороді на початок березня в школах та спортивних об'єктах поселилося близько 5 тис. осіб [21].

Іншою доволі поширеною міжнародною практикою є *грошове захоплення населення та керівництва територіальних громад до надання житлових приміщень для тимчасового проживання переселенцям*, що також дає змогу державі швидко відреагувати на нагальну проблему та збільшити кількість житлових пропозицій / варіантів. Так, в Україні в березні 2022 р. була запроваджена програма «Прихисток», що працює як комунікаційний майданчик між тими, хто потребує допомоги, і тими, хто готовий її надати, в т.ч. з Європи та інших країн світу. Програма передбачає для власників житла з території України, котрі безоплатно надали прихисток ВПО, часткову компенсацію на комунальні послуги у розмірі 14,77 грн на особу на добу. На жаль, відсутня узагальнена інформація стосовно кількості осіб, що фактично отримали доступ до житла за допомогою даної платформи, а також стосовно кількості запропонованих житлових приміщень.

У ЗМІ зустрічається поодинокі інформація на сайтах різних територіальних громад щодо діяльності цієї ініціативи. Так, у Львівській області у квітні власники понад 600 житлових приміщень надали прихисток близько 2200 ВПО, відповідно, вони потребуватимуть компенсації за ЖКП у розмірі 189,7 тис. грн. Крім того, 30 територіальних громад області, які безкоштовно прийняли ВПО, подалися, щоб отримати компенсації у місцеві бюджети на оплату комунальних послуг [22]. За даними з різних джерел, з початку війни сайтом «Прихисток» скористалося близько 1,5 млн осіб і було запропоновано 50 тис. ліжок, а станом на 7 червня 2022 р. на платформі було розміщено пропозиції з різних регіонів країни, які можуть задовольнити потребу в житлі ще для понад 33,6 тис. осіб [23]. Серед інших сайтів, платформ та чат-ботів у різних соціальних мережах пошуком та розміщенням пропозиції житла для ВПО як на території України, так і за кордоном займаються громадські організації «Центр спільних дій», *SafeHomeUA*, *ukrainetakeshelter.com* та інші.

Однак певним «мінусом» даної практики є фінансове навантаження на державний бюджет та економіку країни, які суттєво страждають під час війни. Так, на реалізацію соціальної програми «Прихисток» із резерв-

ного фонду державного бюджету обласним військовим адміністраціям тільки в квітні місяці уряд виділив понад 2,7 млн грн, що в середньому може компенсувати місячне проживання для 6 тис. ВПО. Нагадаємо, що держава також заохочує до участі у вирішенні питання із доступом до кризового житла керівництво громад. Тож навіть попри те, що не всі, хто втікає від війни, будуть звертатися за допомогою до держави (але очікуючи максимальну кількість звернень), щомісячне навантаження на бюджет у ході реалізації цієї практики може становити 2 млрд грн або 1,01 % від запланованих до війни загальних доходів державного бюджету на 2022 р. (1 593 495 680,8 тис. грн) [24].

Серед поширених міжнародних практик із забезпечення населенню доступу до житла належить *зведення тимчасових містечок*, що потребує не тільки більших витрат часу (з урахуванням доставки / виготовлення), а часто й коштів, особливо якщо це не польові (військові) намети, а мобільні будинки із мінімальним набором зручностей. Наразі Україна має певний досвід застосування даної практики ще з часів аварії на Чорнобильській атомній електростанції та нещодавній — під час антитерористичної операції на Донбасі в 2014 р. Якщо говорити про строки зведення подібних споруд, то не враховуючи витрати часу на транспортування до певного місця, в середньому за добу можна розгорнути ціле модульне містечко, як наприклад, у Львові (85 шт.), Ужгороді (18) чи Бородянці (біля 20), і розмістити від 2 до 4 осіб у кожному будиночку.

Перевагою такої практики перед двома попередніми є пристосованість житла для доволі довгого проживання і певна комфортність, що пов'язана із відокремленістю приміщення для кожної сім'ї та його оснащенням мінімально необхідними зручностями. Але, знов-таки, «мінус» підходу — вартість його реалізації. Так, за даними Львівської обласної військової (державної) адміністрації, вартість 85 модульних будинків, отриманих від благодійників безкоштовно, становить 5 млн \$ (або майже 146,3 млн грн), тобто вартість кожного становить близько 58,8 тис. \$ (або 1 720,9 тис. грн). За іншими даними, кожен модульний будиночок коштує 18 тис. євро (або 555,3 тис. грн) (розраховано співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України з урахуванням курсу НБУ станом на 02.05.2022 р. у розмірі 29,2549 грн за 1 дол. США, а 1 євро — 30,8478 грн). Навіть якщо замовляти модульні будинки в українських виробників, які у довоєнний період оцінювали 1 м² такого житла в 4,5 тис. грн, то вартість одного модульного будинку розміром в 15 м² (6*2,5 м) обійшлась би державі в 67,5 тис. грн [25, 26].

За даними обстеження Міжнародної організації з міграції (МОМ), у квітні 2022 р. 616 560 ВПО повідомили, що їхній дім (як основне місце проживання до війни) зазнав пошкоджень у результаті атак / війни [27, 8]. Звісно, не всі з них потребуватимуть допомоги держави у вирішенні жит-

лового питання і, на жаль, не всім держава зможе допомогти. Так, у планах посадовців щомісяця розселяти по 5 тис. осіб, що потребують житла, до модульних містечок у безпечних регіонах, а також у тих, які найбільше постраждали від війни. Отже, змоделюємо ситуацію: починаючи із травня і до кінця року держава зможе забезпечити доступом до житла в такий спосіб 40 тис. осіб. Для них знадобиться щонайменше 10 тис. модульних будинків (з розрахунку проживання по 4 особи в одному, в джерелах не уточняється розмір житла, комплектація чи використані для його будівництва матеріали, тож для розрахунку було взято житло загальним мінімальним розміром 12,5 м², де можна розмістити 4 особи), загальна вартість яких коливатиметься від 0,68 млрд грн до понад 17 млрд грн або від 0,3 до 1,07 % від загальних доходів державного бюджету, запланованих на 2022 рік відповідно.

Найбільш дорогою та самою тривалою практикою вирішення проблеми із доступом населення до житла є *забезпечення постійним житлом*. У країні, яка кожен місяць має витратити значні кошти на ведення військово-оборонних дій та вирішення нагальних соціально-гуманітарних проблем, відбудова втраченого житлового фонду стає дуже обтяжливою для державного бюджету та «пошкодженої» економіки. Ситуація в Україні є унікальною, оскільки багато країн заявили про готовність допомогти за власний рахунок відбудувати не тільки окремі інфраструктурні об'єкти, а й відновити цілі постраждалі міста або регіони. Аби якомога ефективніше використати

Таблиця 2. Моделювання витрат держави на забезпечення доступу до житла населення з числа ВПО

Назва показника	Українські виробники	Європейські виробники	Американські виробники
Вартість одного модульного будинку	67 500 грн	18 000 євро або 555 260,4 грн	58 823,5 дол. США або 1 720 876,5 грн
Загальна кількість людей, що планується розмістити в модульному містечку, осіб	5 000 щомісяця або 40 000 за період з травня по грудень 2022 р.		
Середня кількість людей, що планується розмістити в 1 будинку, осіб	4		
Необхідна мінімальна загальна кількість будинків, шт.	10 000		
Загальна вартість модульного містечка, грн.	675 000 000	5 552 604 000	17 208 765 000
Вартість забезпечення доступу ВПО до житла (% у загальних доходах держбюджету)	0,042	0,35	1,07

Джерело: розроблено співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

міжнародні інвестиції / допомогу і надати людям не просто помешкання, а житло, яке б відповідало хоча б мінімальним стандартам якості життя, враховуючи доступ до соціальних інфраструктурних об'єктів (у т.ч. до бомбосховищ зважаючи на прогнози щодо тривалості війни), уряд України працює над створенням «каталогу відбудови інфраструктури» кожного постраждалого регіону і тих, які надали прихисток ВПО [28].

За оцінками профільних міністерств та експертів, тільки на кінець квітня 2022 р. понад 2 млн осіб, що були змушені переселитися до інших регіонів, потребують доступу до постійного житла. Якщо кожному окрему квартиру розраховувати в середньому на 3,5 людини, то держава має надати майже 600 тис. квартир (або 33,7 млн м²). Зауважимо, що у довоєнний період в Україні щороку будували в середньому 6 млн м², тож якщо і надалі залишити хоча б попередні темпи будівництва, то державі знадобиться 5,6 років на забезпечення потреби у житлі тих осіб, що на момент оцінювання покинули свої домівки (а до них щодня додаються нові, бо війна триває), а їхня чисельність щодня збільшується.

Розуміючи довготривалість та високу загальну вартість проекту із забезпечення ВПО постійним житлом урядом було вирішено зупинитися на двох напрямках: викуп квартир та нове будівництво. Попри варіативність підходу, за 8 місяців 2022 р. держава планує вирішити проблему із доступом до житла тільки для 8,86 % від загальної кількості тих, хто цього потребував на початок травня: 3,86 % — за рахунок викупу готових квартир у забудовника і 5 % — за рахунок нового будівництва.

Отже, щоб до кінця 2022 р. задовольнити потребу в житлі для 185,9 тис. переселенців, надавши близько 53,4 тис. квартир, держава має витратити понад 68,9 млрд грн (або 4,33 % від загальних витрат довоєнного державного бюджету). Якщо вдається до простого моделювання, залишивши константою загальну кількість осіб, яким потрібно постійне житло, та сучасну вартість квартир, то державі знадобиться понад 10 років і більш ніж 689 млрд грн, щоб вирішити житлову проблему в такому вигляді, який вона має станом на кінець квітня 2022 р.

Враховуючи тривалість вирішення державою житлового питання та такі екстремальні умови, залишається досить мала частина населення, здатна самостійно віднайти способи та шляхи забезпечення доступу до житла. Так, найпростіший і найменш витратний (за часом і фінансово) шлях для ВПО дістати доступ до тимчасового житла — безоплатне проживання у родичів / знайомих, більш витратний — оренда житла.

У той час, коли одна частина населення (в т.ч. 8 % орендодавців) демонструє високий рівень соціальної підтримки переселенців і розселяє їх у себе безкоштовно, інші, скориставшись ажіотажем у попиті на житло (особливо у містах, віддалених від бойових дій), суттєво підвищили ціни на оренду житлових приміщень. За оцінками видання *Forbes* та експертних

агентств з нерухомості України, ціни на оренду житла на початок березня зросли на 10—15 % в Хмельницькому та Луцьку, 46 — в Ужгороді, 72 — у Львові та 80 % — у Чернівцях [29]. Разом це значно знизило доступність житла як для населення, котре через війну втратило постійний дохід і змушене нести додаткові витрати на переміщення в безпечні регіони, так і для тих, хто постійно проживає в регіонах, що прийняли біженців.

Спираючись на дослідження МОМ щодо основних міграційних потоків ВПО із регіонів, де навесні велися активні бойові дії, спробуємо за допомогою імітаційного моделювання оцінити можливості переселенців до здатності самостійно вирішити житлову проблему за допомогою оренди в більш безпечних регіонах-донатах. Так, до регіонів, з яких найбільше емігрували українці, віднесемо Київську, Чернігівську, Сумську, Харківську, Донецьку, Луганську, Херсонську та Миколаївську області. Основними регіонами, що прийняли найбільше біженців, стали Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області. Звісно, з інших регіонів, які не були задіяні в активній фазі війни (але теж піддавалися бомбардуванню), українці також виїжджали, і не всі ВПО емігрували до західних регіонів чи залишилися на території України, та на жаль, наявна статистична інформація не дає змоги чітко визначити їх маршрути та індивідуальні можливості.

Тож гіпотетично оцінимо потенційні можливості переселенців із небезпечних регіонів оселитися в безпечних областях і визначимо частку населення з кожного регіону України, що здатне самостійно вирішити житлове питання під час військових дій. Для цього пропонуємо два сценарії:

1) домогосподарство витрачає на оренду житла в безпечному регіоні всі наявні кошти (виходячи із розміру середньомісячного доходу);

2) домогосподарство залишає на поточні витрати певний мінімум (у розмірі прожиткового мінімуму на сім'ю) і тільки решту «вільних» коштів може спрямувати на оренду житла.

Через обмеженість інформації щодо вартості орендних ставок за квадратний метр житла чи квартири з певною кількістю кімнат по різних типах поселень у регіонах України, за основу було взято дані Державної служби статистики України щодо орендної вартості однокімнатної квартири в регіонах (згідно з даними, вартість оренди однокімнатної квартири залишилася майже незмінною з початку року по всіх регіонах, але дослідження різних агентств нерухомості свідчать про різке зростання орендних ставок в окремих регіонах (йшлося вище), тому щоб цей показник наблизити до реальності, його було скориговано на відсоток зростання цін на оренду житла за даними дослідження *Flatfy* від пошуковика житла ЛУН) [30, 31]. Автори розуміють, що кількість пропозицій однокімнатних квартир на ринку оренди нерухомості є обмеженою, крім того, приміщення можуть різнитися не тільки строком експлуатації, а й загальною та жит-

ловою площею, оснащенням, комфортністю тощо, проте врахувати ці відмінності в дослідженні наразі не видається можливим.

За результатами моделювання, за першим сценарієм у травні 2022 р. 17,6 % домогосподарств України при збереженні в них доходів на довоєнному рівні не змогли б орендувати однокімнатну квартиру навіть на місяць. Якщо спиратися на прогнозні оцінки фахівців ІДСД [32], щодо падіння рівня доходів унаслідок соціально-економічних процесів, викликаних війною, то частка неспроможних самостійно вирішити питання тимчасового проживання зросте тільки на 1,9 в.п. Натомість в 1,3 раза (з 37,7 % до 29,5 %) зменшиться частка домогосподарств, які могли б орендувати житло на довгий термін (від 4 до 12 місяців) (табл. 3).

За другим сценарієм до домогосподарств, що не мають фінансової можливості аби самостійно вирішити житлове питання за допомогою оренди, відносимо тих, хто має середньомісячний дохід на рівні прожиткового мінімуму для сім'ї та нижче. Порівняно із першим сценарієм їх може бути в 2,4 та 2,7 разів більше (див. табл. 3). За таких умов загальна спроможність орендувати житло падає в 1,4 або 1,8 разів залежно від тривалості війни, а на довготривалу оренду будуть спроможними тільки 15,7 % або 6,5 % сімей.

Спираючись на дослідження ЛУН щодо попиту на житло під оренду по регіонах [31], у рамках даного дослідження було здійснено моделювання

Таблиця 3. Моделювання питомої ваги домогосподарств, спроможних самостійно вирішити житлове питання в межах регіону постійного проживання залежно від рівня доходів

	1 сценарій: всі доходи витрачають на оренду житла		2 сценарій: «вільні» кошти витрачають на оренду	
	довоєнний стан	війна триватиме до кінця 2022 р.	довоєнний стан	війна триватиме до кінця 2022 р.
Спроможні орендувати житло, в т.ч.	82,4	80,3	58,4	45,4
1—3 місяці	44,8	50,8	42,8	38,9
4—6 місяців	30,9	26,5	13,2	6,2
6—12 місяців	6,3	3,0	2,4	0,3
12 місяців та більше	0,4	0	0,1	0
не спроможні орендувати житло навіть на місяць	17,6	19,7	41,6	54,6
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розроблено співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

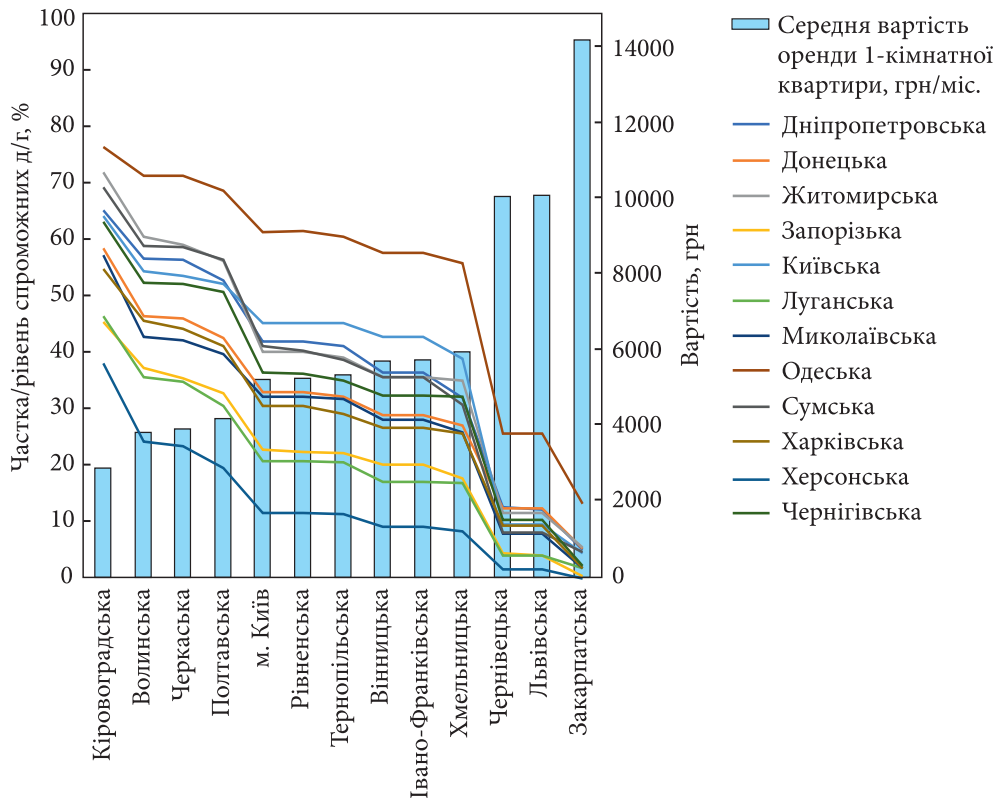

Рис. 3. Рівень спроможності потенційних домогосподарств-ВПО із небезпечних регіонів орендувати однокімнатну квартиру в регіоні-донаті, Україна, травень 2022 р.; %
Джерело: розроблено співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

(за другим сценарієм) щодо доступності оренди в регіонах-донатах для потенційних ВПО з небезпечних регіонів. Як видно з рис. 3, до трійки найбільш доступних із числа безпечних (мається на увазі, що на їх територіях не велися / ведуться активні бойові дії або території не знаходяться під окупацією. Беремо до уваги й те, що домогосподарства можуть переміщатись і в межах однієї області, в т.ч. в межах областей, де тривають активні бойові дії) увійшли Кіровоградська, Волинська та Черкаська області. Натомість західні регіони-донати через різке зростання орендних ставок стали майже не доступними для більшості потенційних ВПО. Так, у Чернівецькій, Львівській та Закарпатській областях тільки 7—17 % українських домогосподарств (за другим сценарієм) змогли б самостійно задовольнити свою потребу в житлі.

Найбільш спроможними до самостійного вирішення житлового питання є потенційні ВПО з Одеської області, навіть у Закарпатській області

13,2 % змогли б орендувати однокімнатну квартиру, тоді як за умови переміщення до Кіровоградської області вже 76,5 % одеських домогосподарств змогли б винайняти житло. Найменш здатними забезпечити собі доступ до орендованого житла виявилися жителі Херсонської області: навіть у Кіровоградській області тільки 38 % з них змогли б орендувати однокімнатну квартиру, тоді як перемістившись до Закарпатської області, вони мусили б звертатися за допомогою до волонтерів / держави.

Влада західних регіонів, розуміючи важливість для ВПО доступності житла, намагається регулювати ціни на його оренду, принаймні запобігати їх необґрунтованому зростанню. Так, спираючись на Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [33], пропонується ввести певні зміни на законодавчому рівні, які б закріпили механізм залучення помешкань фізичних та юридичних осіб, котрі завищують ціну на їх оренду, з подальшим використанням для безкоштовного розміщення військових, переселенців та евакуйованого населення на весь період воєнного стану в країні [34]. Проте в Україні досвіду з регулювання цін на оренду житла в кризових ситуаціях, на відміну від інших європейських країн, немає, тому цей напрямок може становити інтерес подальших наукових досліджень щодо забезпечення доступності житла як для ВПО, так і для населення України загалом.

Останнім із запропонованих авторами варіантів вирішення житлового питання серед ВПО та осіб, що втратили свої домівки, є купівля нового житлового приміщення. Спираючись на довоєнні тенденції щодо самостійного придбання нерухомості українцями і на викладені вище дані щодо їх сучасних можливостей в умовах війни, можна з впевненістю говорити про те, що цим методом може скористатись обмежена кількість домогосподарств (особливо з числа ВПО) станом на 1 січня 2022 р. Підкреслимо, що в рамках даного дослідження діючі на законодавчому рівні обмеження та заборони щодо продажу нерухомості під час надзвичайного стану та війни не становлять наукового інтересу та не справляють вплив на отримані результати.

За умов обмеженої інформації щодо фактичної медіанної вартості 1 м² житла чи середньої вартості угод на ринку нерухомості (первинному або вторинному) як альтернативний було взято показник опосередкованої вартості спорудження 1 м² загальної площі житла за регіонами України [35]. Площу житла визначено в розмірі 54 м², зважаючи на середній розмір домогосподарства (2,6 осіб) та діючі в Україні стандарти. При визначенні коефіцієнта доступності житла для населення України авторами була використана методика, згідно з якою до уваги беруться тільки «вільні» кошти домогосподарства, тобто за виключенням витрат на забезпечення задоволення потреб особи на мінімальному рівні, в нашому випадку — розмір прожиткового мінімуму на сім'ю. Відтак було «відсіяно» населення із доходом меншим / рівним прожитковому мінімуму, як таких, що не в змозі

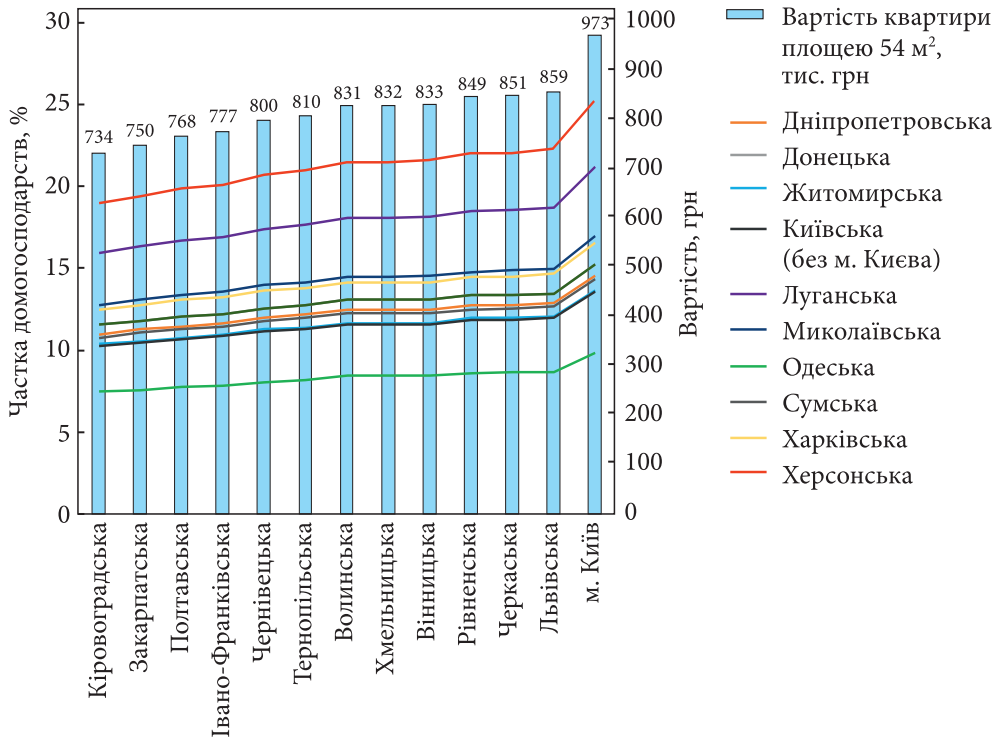

Рис. 4. Рівень спроможності потенційних домогосподарств-ВПО із небезпечних регіонів придбати житло загальною площею 54 м² у регіоні-донаті, Україна, травень 2022 р.; %

Джерело: розроблено співробітниками відділу досліджень якості життя населення ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

самостійно зарадити вирішенню житлового питання і за будь-яких умов потребуватимуть сторонньої допомоги, насамперед від держави. В Україні таких домогосподарств на початок військових дій було 3,3 %, натомість упродовж року їх частка може збільшитися до 9,3 %. Для решти населення коефіцієнт доступності житла становитиме в середньому 12,7 років, тоді як до війни він не перевищував 8,5.

Про низьку доступність житла в розрізі регіонів свідчать результати моделювання. Як видно на рис. 4, найбільш спроможними придбати житло в будь-якому безпечному регіоні будуть переселенці із Одеської області: їм знадобиться 7,5 років, щоб придбати житло в регіоні із найнижчими цінами на 1 м² та лише на 2,4 роки більше щоб купити квартиру в Києві. «Антигрупа» — із найменшим коефіцієнтом доступності житла — потенційно представлена переселенцями із Херсонської області, які мають витратити майже 20 років на придбання житлового приміщення хоча б у Кіровоградській області, тоді як доступність житла в Києві для них ста-

новить понад 25 років. І це за умови збереження опосередкованої вартості квадратного метра житла та рівня доходів, що на практиці є неможливим.

Таким чином, з лютого 2022 р. житлова проблема для багатьох мільйонів українців звелася до пошуку даху над головою, а вимоги щодо «комфортних умов проживання» для більшості відійшли на другорядні позиції. Забезпечуючи доступ до житла, українці задіяли різноманітні практики та підходи, які лише в комплексному застосуванні дають ймовірність доволі швидкого вирішення проблеми. Як було зазначено вище, можливості українських домогосподарств до самостійного забезпечення доступу до житла (через оренду або купівлю) залишаються вкрай низькими. До війни п'ята частина українських домогосподарств не змогла б орендувати житло впродовж місяця, навіть якби витратила на це всі свої ресурси, а за умови продовження війни до кінця року чисельність таких сімей зросте не менш як вдвічі. Вирішити питання за рахунок купівлі житла взагалі було недоступно для 3,3 % у довоєнний період, а з війною їх частка зростає втричі. Крім того, щоб придбати житло, в середньому потенційному переселенцю знадобиться 12,5 років. Найбільш спроможними до купівлі житла в безпечному регіоні будуть переселенці із Одеської області, а найменш здатними вирішити житлове питання — потенційні ВПО із Херсонщини.

Висновки. Критичність та масштаб житлової проблеми змусили уряд України переглянути пріоритетність державних соціальних зобов'язань та взяти на себе більшу ініціативу у вирішенні питань щодо забезпечення доступу населення до житла. Але повільність дій у реалізації заходів із забезпечення українців житлом (тимчасовим, постійним) пояснюється пріоритетністю вирішення інших більш нагальних проблем, а також обмеженістю наявних ресурсів — щомісяця Україна витрачає на захист від російської агресії близько \$5—6 млрд. На жаль, військові дії тривають, щодня все більше людей продовжує втрачати житло та вимушені переселятися до більш безпечних регіонів, тож проблема тільки загострюється. Розуміючи складність соціально-економічної ситуації, керівництво держави намагається розробити комплексний план відновлення житлового фонду та інфраструктури із залученням міжнародних інвесторів, для чого розроблено певний алгоритм відбудови зруйнованих міст та регіонів. Проте він розрахований поки що на найближчі пару років і потребує вже сьогодні понад 40 млрд грн. Наразі для держави найбільш оптимальним шляхом (з фінансової часової точки зору) щодо забезпечення населення житлом є будівництво тимчасових споруд та містечок, де з початку повномасштабного вторгнення вдалося розмістити близько 5—6 тисяч українських ВПО на початок липня 2022 р. І якщо застосування технологій швидкого будівництва при зведенні тимчасового житла є беззаперечним фактом, то при зведенні капітальних будинків їх ще необхідно адаптувати до українських реалій, щоб не мати в майбутньому проблем із «новими хру-

щовками». Тому вирішення житлової проблеми має бути орієнтоване не стільки на «швидкість», скільки на якість самих будівель та нову якість життя населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Ю. А. Соціальне відторгнення в житлових умовах населення України: дис. канд. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2021. 165 с. URL: [https://idss.org.ua/avtoref/Дисертація_Клименко %20Ю.А.pdf](https://idss.org.ua/avtoref/Дисертація_Клименко%20Ю.А.pdf) (дата звернення: 15.05.2022).
2. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання. Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2020. 257 с.
3. Житловий фонд за регіонами у 2020 році. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zf/zf_reg/zf_reg_20_ue.xls (дата звернення: 22.05.2022).
4. Нерухомість: скільки людей в Україні стоїть у квартирній черзі. *Слово і Діло*. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/03/04/infografika/suspilstvo/nerухomist-skillky-lyudej-ukrayini-stoyit-kvartyrnij-cherzi?fbclid=IwAR0oYtXQkzjMHnjQ5t0CQMJAyGo45HT1LFEtSZ120Y3u_-5OBij4g0-BRGA (дата звернення: 09.06.2022).
5. Список громадян, що знаходяться на квартирному обліку в загальній черзі станом на 01.01.2022. *Миколаївська міська рада. Офіційний портал*. URL: https://mkrada.gov.ua/files/zhitlo/Першочергова_кварт_2022.doc (дата звернення: 10.06.2022).
6. Шуляк О. Понад 76 700 інформаційних заявок про знищення та пошкодження майна українців надійшло через «Дію». Загальна площа збитків — більше 5,3 мільйонів м². *Офіційний канал у «Телеграм» Олени Шуляк — голови партії «Слуга народу»*. URL: https://t.me/Shpylka_Shuliak/784?fbclid=IwAR1dfQ3qpJEquusez5_C_YcKnvi kmnT3pYTurZ94bJ7oSatPfbckqGfm6M (дата звернення: 22.05.2022).
7. Маршалюк Т., Маркуц Ю., Андрієнко Д. Внутрішніх переселенців — 6,5 мільйона. Що з ними буде? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/13/685663/> (дата звернення: 18.06.2022).
8. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. *Міжнародна організація з міграції*. 2022. 13 с. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine%20Displacement%20Report_R3_UKR.pdf (дата звернення: 18.06.2022).
9. Новіков В. М. Удосконалення фінансування житлового будівництва. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3. С. 86—99. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086>
10. Полякова С. В., Когатко Ю. Л. Житлові умови в ієрархії потреб населення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 20. С. 742—746.
11. Шишкін В. С. Статистична оцінка нерівності житлових умов домогосподарств. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 11. С. 245—253.
12. Dotsey S., Lumley-Sapanski A. Temporality, refugees, and housing: The effects of temporary assistance on refugee housing outcomes in Italy. *ScienceDirect*. 2021. № 111. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103100> (дата звернення: 14.06.2022).
13. Brorström S., Diedrich A. Boundaries of collaboration — the case of a temporary housing complex for refugees in Sweden. *Public Management Review*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1846767> (дата звернення: 09.06.2022).
14. Francesca A. et all. «Lost in transition»? Integration of refugees into the local housing market in Germany. *Journal of Urban Affairs*. 2019. URL: <https://doi.org/10.1080/07352166.2018.1562302> (дата звернення: 21.05.2022).

15. Bakhash M. et al. Syrian Refugees' Experiences of the Pandemic in Canada: Barriers to Integration and Just Solutions. / *Studies in Social Justice*. 2022. URL: <https://doi.org/10.26522/ssj.v16i1.2669> (дата звернення: 11.06.2022).
16. Громадська організація підрахувала кількість зруйнованих об'єктів цивільної інфраструктури в Україні. *ZN.UA*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/hromadska-orhanizatsija-pidrakhuvava-kilkist-zrujnovikh-objektiv-tsilivnoji-infrastrukturi.html> (дата звернення: 03.06.2022).
17. Загальна сума прямих задокументованих збитків інфраструктури досягла \$84,8 млрд. *Київська школа економіки*. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-dosyagla-84-8-mlrd/?fbclid=IwAR0oYtXQkzjMHnjQ5t0CQMJAyGo45HT1LFetSZ120Y3y_5OBij4g0-BRGA (дата звернення: 18.06.2022).
18. Ланда В., Красніков Д. Біженці, зруйнована інфраструктура, втрати ВВП Росії. Місяць війни в цифрах від Forbes. *Forbes.ua*. URL: <https://forbes.ua/inside/misyats-viyuni-24032022-4975> (дата звернення: 18.05.2022).
19. У Харкові через обстріли зруйновано майже 1930 житлових будинків — мер. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2022/04/22/novyna/suspilstvo/xarkovi-cherez-obstrily-zrujnovano-majzhe-1930-zhytlovyh-budynkiv-mer> (дата звернення: 28.05.2022).
20. У Харкові внаслідок ворожих обстрілів зруйновано майже одну тисячу будівель. *zn.ua*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-kharkovi-vnaslidok-vorozhikh-obstriliv-zrujnovano-majzhe-odnu-tisjachu-budivel.html> (дата звернення: 18.05.2022).
21. Через війну мільйони українців переїхали на Західну Україну. Як зросли ціни на житло у Львові, Ужгороді, Чернівцях та інших містах. *Forbes.ua*. URL: <https://forbes.ua/inside/velike-pereselennya-yak-zminilisya-tsini-na-orendu-zhitla-v-zakhidnoukrainskikh-mistakh-16032022-4709> (дата звернення: 01.06.2022).
22. Міжнародні організації виплачуватимуть для переселенців допомогу у розмірі 2—3 тисячі гривень. *Львівська обласна державна адміністрація*. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=67312> (дата звернення: 18.05.2022).
23. Житло для біженців. *prykhystok.gov.ua*. URL: <https://prykhystok.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2022).
24. Програма «Прихисток»: Уряд виділив кошти на часткову компенсацію комунальних витрат за безрезов власникам житла, які прихистили внутрішньо переміщених осіб. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/programa-prykhystok-uryad-vydilyv-koshty-na-chastkovu-kompensaciyu-komunalnyh-vytrat-za-berezen-vlasnykam-zhytla-yaki-pryhystyly-vnutrishno-peremishhenyh-osib/> (дата звернення: 10.05.2022).
25. Збірні будинки від продавця ООО «МодульХауз». *prom.ua*. URL: <https://prom.ua/ua/Sbornye-doma;c2739076> (дата звернення: 20.05.2022).
26. 15 квадратних метрів на сім'ю: як живуть переселенці у модульному містечку Львова. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/5/248509/> (дата звернення: 10.06.2022).
27. На Львівщині відкрили перше модульне містечко, де житимуть переселенці. *Львівська обласна державна адміністрація*. URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=67178> (дата звернення: 04.06.2022).
28. Для кожної області створять спеціальні каталоги: це допоможе у відбудові, — Кирило Тимошенко. *24 Канал*. URL: https://24tv.ua/dlya-kozhnoyi-oblasti-stvoryat-spetsialni-katalogi-tse-dopomozhe_n1964511 (дата звернення: 25.06.2022).
29. Житло і війна в Україні (24 лютого — 22 березня 2022). *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-22-bereznya-2022/> (дата звернення: 25.06.2022).

30. Середні споживчі ціни на товари (послуги) по Україні у 2022 році. *Державна служба статистики*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ct/sctp/sctp_22ue.xlsx (дата звернення: 09.06.2022).
31. Оренда й купівля: як змінилася вартість житла в Україні. «Конкурент». URL: <https://konkurent.ua/publication/96985/orenda-y-kupivlya-yak-zminilasya-vartist-zhitla-v-ukraini/> (дата звернення: 17.06.2022).
32. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України. URL: <https://www.idss.org.ua/arhiv/Прогноз%20бідності%202022%20.pdf> (дата звернення: 25.06.2022).
33. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
34. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 8 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” щодо військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб». *ligazakon.net*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI01491A> (дата звернення: 25.06.2022).
35. Про показники опосередкованої вартості спорудження житла за регіонами України станом на 01 січня 2022 року. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/tsinoutvorennya/pro-pokaznyku-oposeredkovanoyi-varnosti-sporudzhennya-zhytla-za-regionamy-ukrayiny-stanom-na-01-sichnya-2022-roku/> (дата звернення: 24.06.2022).
36. Когатько Ю. Л. Поліпшення житлових умов населення України: оцінка, потреби. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 4. С. 86—102. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.086> (дата звернення: 14.05.2022).
37. Реут А., Клименко Ю. Оцінка змін в умовах проживання населення об'єднаних територіальних громад після реформи децентралізації (на прикладі областей Західного та Центрального регіонів). *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-97> (дата звернення: 29.05.2022).

REFERENCES

1. Klymenko, Yu. (2021). Social exclusion in housing conditions of the population in Ukraine. Kyiv. https://idss.org.ua/avtoref/Дисертація_Клименко%20Ю.А.pdf [in Ukrainian].
2. Cherenko, L., Poliakova, S., & Shyshkin, V. et al. (2020). Housing conditions: factors, current state and regulation policy. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
3. Housing stock by regions in 2020 (2021). *State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zf/zf_reg/zf_reg_20_ue.xls [in Ukrainian].
4. Real Estate: How many people in Ukraine are in the housing queue (2021). *Word and deed*. https://www.slovoidilo.ua/2021/03/04/infografika/suspilstvo/neruxomist-skilky-lyudej-ukrayini-stoyit-kvartyrnij-cherzi?fbclid=IwAR0oYtXQkzjMHnjQ5t0CQMJAyGo45HT1LFEtSZ120Y3y_-5OBij4g0-BRGA [in Ukrainian].
5. List of citizens who are in housing register general queue as of 01.01.2022 (2022). *Mykolaiv City Council. Official portal*. https://mkrada.gov.ua/files/zhitlo/Першочергова_кварт_2022.doc [in Ukrainian].
6. Shuliak, O. (2022). More than 76700 information applications concerning the destruction and damage to property of Ukrainians were received through “Diya”. The total area of losses is more than 5.3 million square meters. *Official telegram channel of Olena Shuliak, head of the Servant of the People Party*. https://t.me/Shpylka_Shuliak/784?fbclid=IwAR1dfQ3qpJEquseuz5_C_YcKnvikmnT3pYTyrsZ94bJ7oSatPfbckqGfm6M [in Ukrainian].

7. Marshaliuk, T., Markuts, Yu., & Andriienko D. (2022). 6.5 million internal migrants. What will happen to them? *Economic truth*. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/13/685663/> [in Ukrainian].
8. Report on internal movement in Ukraine (2022). *International organization for migration*. [https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine %20 Displacement %20Report_R3_UKR.pdf](https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine%20Displacement%20Report_R3_UKR.pdf) [in Ukrainian].
9. Novikov, V. (2018). Improvement of Housing Financing. *Demography and Social Economy*, 3, 86–99. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086> [in Ukrainian].
10. Poliakova, S., & Kohatko, Yu. (2017). Housing conditions in the hierarchy of population needs. *Global and National Economy Problems*, 20, 742–746 [in Ukrainian].
11. Shyshkin, V. (2012). Statistical assessment of household living conditions inequality. *Applied Statistics: Problems of Theory and Practice*, 11, 245-253 [in Ukrainian].
12. Dotsey, S., & Lumley-Sapanski, A. (2021). Temporality, refugees, and housing: The effects of temporary assistance on refugee housing outcomes in Italy. *ScienceDirect*, 111. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103100>.
13. Brorström, S., & Diedrich, A. (2020). Boundaries of collaboration – the case of a temporary housing complex for refugees in Sweden. *Public Management Review*. <https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1846767>.
14. Francesca, A., Föbker, S., Imani, D., Pfaffenbach, C., Weiss, G., & Wiegandt, C.-C. (2019). «Lost in transition»? Integration of refugees into the local housing market in Germany. *Journal of Urban Affairs*. <https://doi.org/10.1080/07352166.2018.1562302>.
15. Bakhsh, M., Tarraf, R., Arnout, E., Brown, C., Benbow, S., & Elnihum, S. (2022). Syrian Refugees' Experiences of the Pandemic in Canada: Barriers to Integration and Just Solutions. *Studies in Social Justice*. <https://doi.org/10.26522/ssj.v16i1.2669>.
16. The NGO has calculated the number of destroyed civil infrastructure in Ukraine (2022). *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/hromadska-orhanizatsija-pidrakhuvala-kilkist-zrujnovikh-obektiv-tsvilnoji-infrastrukturi.html> [in Ukrainian].
17. The total amount of direct documented infrastructure losses reached \$84.8 billion (2022). *Kyiv School of Economics*. https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumaryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-dosyagla-84-8-mlrd/?fbclid=IwAR0oYtXQkzjMHnjQ5t0CQMJAyGo45HT1LFEtSZ120Y3y_-5OBij4g0-BRGA [in Ukrainian].
18. Landa, V., & Krasnikov, D. (2022). Refugees, infrastructure, loss of GDP of Russia. Month of war in figures from Forbes. *forbes.ua*. <https://forbes.ua/inside/misyats-viyni-24032022-4975> [in Ukrainian].
19. In Kharkiv, almost 1930 houses were destroyed by shelling – mayor (2022). *Word and deed*. <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/22/novyna/suspilstvo/xarkovi-cherez-obstriliv-zrujnovano-majzhe-1930-zhytlovyx-budynkiv-mer> [in Ukrainian].
20. Almost one thousand buildings were destroyed in Kharkiv as a result of enemy shelling (2022). *zn.ua*. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-kharkovi-vnaslidok-vorozhikh-obstriliv-zrujnovano-majzhe-odnu-tisjachu-budivel.html> [in Ukrainian].
21. As a result of the war, millions of Ukrainians moved to Western Ukraine. How the housing prices in Lviv, Uzhgorod, Chernivtsi and other cities have increased (2022). *Forbes.ua*. <https://forbes.ua/inside/velike-pereselelnya-yak-zminilysya-tsini-na-orendu-zhitla-v-zakhidnoukrainskikh-mistakh-16032022-4709> [in Ukrainian].
22. International organizations will pay 2-3 thousand hryvnias to displaced persons (2022). *Lviv Regional State Administration*. <https://old.loda.gov.ua/news?id=67312> [in Ukrainian].
23. Housing for refugees (2022). *prykhystok.gov.ua*. <https://prykhystok.gov.ua/> [in Ukrainian].
24. Program «Shelter»: The government has allocated funds for partial compensation of utility payments in March for homeowners who have sheltered internally displaced persons (2022). *Ministry of Communities and Territories Development of Ukraine*. <https://>

- www.minregion.gov.ua/press/news/programa-pryhystok-uryad-vydilyv-koshty-na-chastkovu-kompensacziyu-komunalnyh-vytrat-za-berezen-vlasnykam-zhytla-yaki-pryhystyly-vnutrishno-peremishhenyh-osib/ [in Ukrainian].
25. Prefabricated houses from the Modulhaus Ltd. seller (2022). *prom.ua*. <https://prom.ua/ua/Sbornye-doma;c2739076> [in Russian].
 26. 15 square meters per family: How do migrants live in the modular town in Lviv (2022). *Ukrainian Pravda*. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/5/248509/> [in Ukrainian].
 27. In Lviv, the first modular town was opened where the migrants will live (2022). *Lviv Regional State Administration*. <https://old.loda.gov.ua/news?id=67178> [in Ukrainian].
 28. Special directories will be created for each area: it will help in reconstruction - Kyrylo Tymoshenko (2022). *Channel 24*. https://24tv.ua/dlya-kozhnoyi-oblasti-stvoryat-spetsialni-katalogi-tse-dopomozhe_n1964511 [in Ukrainian].
 29. Housing and war in Ukraine (February 24 – March 22, 2022) (2022). *Cedos*. <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-22-bereznya-2022/> [in Ukrainian].
 30. Average consumer prices for goods (services) in Ukraine in 2022 (2022). *State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ct/sctp/sctp_22ue.xlsx [in Ukrainian].
 31. Rent and purchase: How the cost of housing in Ukraine has changed (2022). *konkurent*. <https://konkurent.ua/publication/96985/orenda-y-kupivlya-yak-zminilasya-vartist-zhitla-v-ukraini/> [in Ukrainian].
 32. Prognostic assessment of poverty level in Ukraine in 2022 for three scenarios of the development of socio-economic processes as a result of the Russian-Ukrainian war (2022). *Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine*. <https://www.idss.org.ua/arhiv/Прогноз%20бідності%202022%20.pdf> [in Ukrainian].
 33. The Law of Ukraine on the legal regime of martial law (2022). *Verkhovna Rada of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
 34. Explanatory note to the project of the Law of Ukraine «On Amendments to Article 8 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» On Military Housing Obligations of Individuals and Legal Entities». *ligazakon.net*. <https://ips.ligazakon.net/document/GI01491A> [in Ukrainian].
 35. The amounts of indirect cost of housing construction by regions of Ukraine as of January 1, 2022 (2022). *Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine*. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/tsinoutvorennya/propokaznyky-oposeredkovanoyi-vartosti-sporudzhennya-zhytla-za-regionamy-ukrayiny-standom-na-01-sichnya-2022-roku/> [in Ukrainian].
 36. Kogatko, Yu. L. (2019). Improvement of living conditions of the population of Ukraine: assessment, needs. *Demography and social economy*, 4. 86-102 <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.086> [in Ukrainian].
 37. Reut, A., & Klimentenko, Y. (2021). Assessment of changes in the living conditions of the united territorial communities after decentralization reform (on the example of the Western and Central Regions). *Economics and society*, 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-97> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.07.2022

A. G. Reut, PhD (Economics)

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60

E-mail: Reut_A@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9623-9248

Yu. L. Kohatko, PhD (Geography), Senior Researcher

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60

E-mail: kogatko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3392-9783

HOUSING PROBLEM IN UKRAINE ON THE BACKGROUND OF WAR 2022

The purpose of the article is to identify the most acceptable anti-crisis actions and decisions in the housing sphere during military conflict, as well as to evaluate the possibility of their use as a foundation in the formation of state housing policy in the postwar years. The urgency of monitoring the impact of war on the situation in the housing sphere and the study of existing international experience and unique for Ukraine practices on providing the population with housing in crisis conditions is undeniable due to the loss of housing by hundreds of thousands of Ukrainians. In the course of the study, to define the most acceptable anti-crisis actions and decisions in the housing sphere during the military conflict, we used methods of qualitative, comparative analysis, statistical and calculation methods.

A review of the most successful international practices in solving housing problems in crisis situations was carried out and the possibility of their application in Ukraine in war conditions was analyzed. The scale of the loss of housing stock and infrastructure, primarily in the regions where active hostilities took place, was studied. The main ways of providing access to temporary and permanent housing for the population that suffered property losses due to the war are identified. The ability of the state, depending on the chosen path, to solve the housing issue for internally displaced persons and for the population whose housing was destroyed was analyzed. It was revealed that the most likely approach to providing the population with temporary housing is the use of rapid construction technologies, in particular, modular houses. Based on the simulation, the ability of the population from regions where hostilities took place / are ongoing to independently provide themselves with housing by renting or buying real estate in safer regions was assessed. It was revealed that the vast majority of the population has the opportunity to solve the housing problem with the help of a short lease, but the further continuation of the war will significantly reduce their ability to afford it. It was also found that as a result of the war, the availability of housing purchases decreased for Ukrainians. Consequently, the population of Ukraine, regardless of the region of residence, is mainly not able to independently solve the housing problem without the support of the state.

Keywords: destroyed housing, housing provision, housing affordability, forcibly displaced persons, crisis and temporary housing, modular construction, renting, housing purchase, permanent housing, rapid construction, housing policy.

Cite: Perehudova, T. V. (2022). Nadannia sotsialnoi dopomohy vnutrishno peremishchenym osobam za pryntsyptom sotsialno-trudovoi inkluzii [Social Assistance Provision to Displaced Persons on the Principle of Social and Labor Inclusion]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (49), 145-164. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.145>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.03.145>

УДК 364 (477)

JEL Classification: E24, I38

Т. В. ПЕРЕГУДОВА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., доцент
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: ptv_tat@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3093-6104

НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ ЗА ПРИНЦИПОМ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Стаття присвячена питанню подальшої соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на основі інституційного забезпечення зменшення рівня соціального відторгнення зазначеної категорії населення, що потребує удосконалення нормативно-правового регулювання їх соціального захисту шляхом посилення співпраці між такими інститутами, як Державна служба зайнятості України, Управління праці та соціального захисту населення. Подолання екстрактивного характеру національного ринку праці потребує активізації соціально-трудової інклюзії, яка відображає процес збільшення участі працездатних громадян, у т.ч. серед ВПО, в суспільно-корисній діяльності шляхом формування системи стимулювання реінтеграції на ринок праці та створення умов реалізації трудового потенціалу. У зв'язку з цим метою статті стало дослідження нормативно-правового забезпечення соціального захисту ВПО в Україні та запропоновано модель розрахунку соціальної допомоги працездатним ВПО за принципом соціально-трудової інклюзії. Для досягнення поставленої мети використано такі загальнонаукові та специфічні методи: теоретичного узагальнення, системний, діалектичний методи наукового пізнання у процесі визначення підходу до надання соціальної допомоги ВПО; історичного та логічного аналізу — при дослідженні систем соціального захисту; порівняльного аналізу, синтезу та узагальнення — в частині

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

дослідження практик соціальної підтримки населення щодо виходу на ринок праці; метод структурно-функціонального аналізу — для визначення напрямів інституціоналізації соціального захисту ВПО.

Визначено слабкі моменти порядку надання грошової допомоги працевдатним ВПО, як-от: штучне визначення розміру грошової допомоги; відсутність прив'язки розміру грошової допомоги до соціальних стандартів; відсутність залежності між розмірами ЄСВ, сплаченого працевдатними ВПО, заробітної плати та розміром грошової допомоги. На думку авторки, удосконалення надання соціальної допомоги працевдатним ВПО можливе за рахунок визначення двох складових: некомпенсаційної, яка прив'язана до прожиткового мінімуму, та компенсаційної, що прив'язана до розміру заробітної плати. Такий підхід стимулює до офіційної зайнятості та формує передумови розвитку соціального страхування в Україні.

Ключові слова: внутрішні переміщені особи, працевдатні особи, соціальна інтеграція, соціальний захист, соціальна адресна допомога, ефективність соціальних програм, соціально-трудова інклюзія.

Постановка проблеми та актуальність. Важливим питанням українського суспільства залишається соціальна інтеграція такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи (ВПО), що сформувалася в 2014 р. внаслідок військового конфлікту на Сході України. На сьогоднішній день масштаби ВПО значно збільшились через повномасштабну війну в Україні. За оцінками Міжнародної організації з міграції станом на 1 квітня 2022 р. налічувалося 7 138 715 ВПО, що становить 16 % загального населення. Проти березня 2022 р. їх чисельність збільшилась на 660 992 осіб. При оцінці соціальних виплат ВПО варто розуміти, що ця кількість осіб характеризує потік внутрішнього переміщення, а на офіційному обліку зареєстровано 2,8 млн людей, на виплату соціальної допомоги яким упродовж квітня було спрямовано більше 5,8 млрд грн, про що зазначила ексміністр соціальної політики України М. Лазебна (M. Lazebna) [1].

Продовження війни створює передумови того, що чисельність ВПО буде збільшуватися. З тих осіб, хто є потенційними ВПО, зазначають про такі перешкоди переміщення:

- їхати небезпечно — 16 %;
- не хочуть залишати на самоті членів сім'ї — 6 %;
- не знають, куди їхати — 3 %;
- не можуть поїхати через проблеми зі здоров'ям чи інвалідністю — 1 % [2, с. 1].

На виклики такого соціального явища, як внутрішнє переміщення в країні, сформувалися волонтерські рухи, посилили свою діяльність соціальні та інфраструктурні служби. Варто зазначити, що за роки військового конфлікту в Україні було сформовано інституційне середовище забезпечення прав і свобод ВПО з урахуванням керівних принципів ООН з питання переміщення осіб усередині країни [3]. З метою вирішення питання їх соціальної інтеграції в Україні ухвалено низку нормативно-правових до-

кументів, спрямованих на соціальну адаптацію та реінтеграцію, працевлаштування, поновлення соціальних виплат, пенсій; спрощено процедуру набуття статусу зареєстрованого безробітного; підвищення мобільності на ринку праці та стимулювання роботодавців щодо працевлаштування ВПО; забезпечення гарантій соціального захисту тощо. В той же час деякі аспекти їхнього соціального забезпечення залишаються недосконалими, що потребує подальшої роботи з розроблення заходів із їх соціальної адаптації та інтеграції.

Подальша соціалізація та подолання екстрактивного характеру національного ринку праці потребує активізації соціально-трудової інклюзії, яка відображає процес збільшення участі працездатних громадян, у т.ч. серед ВПО, в суспільно-корисній діяльності шляхом формування системи стимулювання реінтеграції на ринок праці та створення умов реалізації трудового потенціалу. З метою підвищення ефективності соціальної інтеграції ВПО та зменшення їхнього соціального відторгнення має удосконалитись нормативно-правове регулювання їх соціального захисту, особливо працездатних осіб, у бік посилення соціально-трудової інтеграції, що можливо шляхом збільшення залежності між соціальними внесками та соціальною допомогою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням соціальної адаптації ВПО присвячено праці таких науковців: В. Антонюк (V. Antoniuk), О. Балакірева (O. Balakireva), І. Козинець (I. Kozynets), О. Непомнящий (O. Nepomniashchyi), О. Прогнімак (O. Prohnyimak), М. Скрипниченко (M. Skrypnychenko), О. Снігова (O. Snihova), В. Устименко (V. Ustimenko) та ін. На вирішення житлової проблеми ВПО спрямовані публікації Л. Беззубко (L. Bezzubko) та Б. Беззубко (B. Bezzubko) [4]. Кількісній та якісній оцінці ресурсного та демовідтворювального потенціалів Донбасу, аналізу економічних передумов та розробці сценарних припущень трансформаційних змін у зайнятості населення присвячено наукову доповідь «Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу: загрози та можливості», підготовлену колективом авторів: А. Антонюк (A. Antoniuk), В. Близнюк (V. Blyzniuk), Ю. Галустян (Yu. Halustian), Л. Гук (L. Huk), С. Жовнір (S. Zhovnir), Г. Монастирська (H. Monastyrska) та ін. [5]. Аналізу проблем надання допомоги ВПО в Україні та розробленню концептуальних підходів до створення комплексної моделі надання допомоги ВПО в Україні присвячено праці О. Непомнящого (O. Nepomniashchyi) [6]. З певною періодичністю питання соціального забезпечення ВПО та їхньої подальшої інтеграції висвітлюються в межах міжнародних конференцій та круглих столів. Відомими науковцями в цій дискусії стали Е. Лібанова (E. Libanova), О. Балакірева (O. Balakireva), У. Садова (U. Sadova), Є. Бершеда (E. Bersheda) та інші [7; 8].

Інформаційною базою інституційного забезпечення соціального захисту ВПО є нормативно-правові акти України, аналітичні матеріали та

інформаційні ресурси Міжнародної організації з міграції, Міністерства соціальної політики України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства молоді та спорту України, Державної служби зайнятості України, Державної служби статистики України та різних громадських організацій.

Разом з тим важливим питанням залишається подальше удосконалення надання соціальної допомоги ВПО та порядок її розрахунку, особливо працездатним особам. Виходячи з твердження, що одним із критеріїв ефективності функціонування системи соціального захисту є те, наскільки вони забезпечують зниження рівня бідності та нерівності, і наскільки вони здатні передбачати залежність від соціальної допомоги та виходу зі стану бенефіціара [9, с. 20], було визначено **мету статті** — дослідити нормативно-правове забезпечення соціального захисту ВПО в Україні та запропонувати модель розрахунку соціальної допомоги працездатним ВПО за принципом соціально-трудової інклюзії.

Новизна. Запропоновано підхід до надання соціальної допомоги працездатним ВПО, який, на відміну від наявних, ґрунтується на системі компенсаційних (прив'язана до розміру заробітної плати) та некомпенсаційних виплат (прив'язана до розміру прожиткового мінімуму), структура яких змінюється з трудовим стажем та розміром заробітної плати у бік збільшення компенсаційних виплат, що дозволяє підтримувати набутий соціальний статус та посилити стимулювання працювати в умовах формальної зайнятості.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі загальнонаукові та специфічні методи: теоретичного узагальнення, системний, діалектичний методи наукового пізнання у процесі визначення підходу до надання соціальної допомоги ВПО; історичного та логічного аналізу — при дослідженні систем соціального захисту; порівняльного аналізу, синтезу та узагальнення — в частині дослідження практик соціальної підтримки населення щодо виходу на ринок праці; метод структурно-функціонального аналізу — для визначення напрямів інституціоналізації соціального захисту ВПО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що попри збільшення чисельності ВПО та обсягів фінансових виплат, соціальні зобов'язання перед населенням Міністерством соціальної політики та Урядом України виконуються відповідно до принципів правової соціальної держави. З метою соціальної адаптації та інтеграції в регіонах-реципієнтах особам, які надали прихисток ВПО, надається компенсація за тимчасове проживання ВПО у розмірі 14,77 грн за кожен людино-день (Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333 «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану») [10].

Продовжуючи розвиток напрямів наукового підходу щодо посилення соціально-трудової інклюзії, вважаємо за доцільне звернути увагу на аспекти, які б могли стати більш інклюзивними в системі соціального захисту працездатних ВПО. Вимушене переселення спричинило зменшення рівня доходів багатьох домогосподарств. Вирішення даного питання можливо через систему соціального захисту та інституту зайнятості. Розглядаючи соціально-трудову інклюзію як парадигму економічного розвитку, вбачаємо можливості удосконалення системи соціального захисту ВПО через посилення взаємозалежності між соціальними внесками та соціальним захистом. Підвищення рівня участі населення в робочій силі можливе шляхом удосконалення системи соціального захисту з посиленням страхового принципу з одночасним розвитком практик соціальної підтримки та посилення взаємодії між інститутами ринку праці, що відповідає сучасним соціальним імперативам у частині дотримання прав на працю та зайнятості, які активно обговорюються та пропагуються ПРООН, МОП, Всесвітнім економічним форумом, Європейською комісією, Міжнародним центром політики інклюзивного зростання, принципи яких впроваджуються в розвинених країнах світу.

Варто зазначити, що ВПО мають такі ж соціальні права та гарантії, як і інші громадяни України. Крім цього, вони мають додаткові гарантії зайнятості та соціального захисту, що регулюються Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [11]; Законом України «Про зайнятість населення» (стаття 24¹) [12] тощо. Діють особливі умови надання кредитів на житло, хоча тут і виникає багато питань (це буде предметом наших подальших публікацій). Залишається дискусійним питання щодо надання соціальної допомоги працездатним ВПО за страховим принципом із стимулюванням соціально-трудової інклюзії.

Займаючись питанням удосконалення соціальної політики та враховуючи особливості національного ринку праці, ознаками якого є опортуністична поведінка працездатного населення працездатного віку, наслідками чого стали стагнація, трудова вичерпність та спрямування на трудову діяльність у межах неформальної зайнятості [13], ми дійшли висновку, що вирішення означених питань частково можливе за рахунок удосконалення соціального захисту працездатного населення працездатного віку, в т.ч. працездатних ВПО, у напрямі посилення взаємозалежності між сплаченими обсягами ЄСВ, розміром заробітної плати та розміром соціальної грошової допомоги.

Щодо розміру грошової соціальної допомоги та умов її отримання, то тривалий час (з жовтня 2014 до березня 2022 р.) це питання регулювалося Постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-

комунальних послуг» [14], яка наразі втратила чинність. Підставою для цього стало затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 [15] «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» (див. табл. 1).

З наведеного видно, що допомога для осіб з інвалідністю була прив'язана до розміру прожиткового мінімуму. В той же час допомога дітям, пенсіонерам та працездатним особам такої прив'язки не мала. Розмір допомоги працездатним ВПО у розмірі 442 грн не змінювався з дня затвердження порядку її призначення попри те, що вони є платниками ЄСВ та мають право розраховувати на частину своїх внесків, опинившись у такому страховому випадку, як внутрішнє переміщення. Якщо звернути увагу на мету надання цієї допомоги (для покриття витрат на проживання, в т.ч. на оплату житлово-комунальних послуг), то виникало питання: чому допомога не була прив'язана до розміру тарифів на комунальні послуги, вартості оренди житла, ціни на які постійно підвищувалися протягом останніх років.

Відповідно до нової Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332, попри збільшення масштабів ВПО, розмір грошової допомоги було підвищено: діти — 3000 грн, особи з інвалідністю — 3000 грн, дорослі — 2000 грн, що соціально позитивно характеризує відповідальність Уряду перед населенням України. Як це відобразилося на обсягах фінансування соціальної допомоги ВПО, наведено в табл. 2.

Щодо фінансування: тривалий час не знаходилося ресурсів для підвищення розміру соціальної допомоги працездатним ВПО і він залишався на рівні 440 грн. Натомість в умовах війни, коли надходження до бюджету скоротилися, а чисельність ВПО збільшилася, виплати було збільшено.

Таблиця 1. Зміни розміру грошової допомоги ВПО

Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 (п. 3), втратила чинність	Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332, чинна
<ul style="list-style-type: none"> • для працездатних осіб — 442 грн; • для дітей та пенсіонерів — 1000 грн; • для осіб з інвалідністю I гр. — 2514,2 грн (130 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність [16]); • для осіб з інвалідністю II гр. — 2224,1 грн (115 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність); • для осіб з інвалідністю III гр. — 1934 грн (100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність) 	<ul style="list-style-type: none"> • діти та особи з інвалідністю — 3000 грн; • дорослі — 2000 грн

Джерело: [14, 15].

На забезпечення соціального захисту ВПО спрямовано дію нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб»; Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форми заяви про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб» від 27.12.2016 р. № 1610; Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану»; Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 р. № 363 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо виплат пенсії та грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України»; Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 р. № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» [19—23].

Аналіз норм надання соціальної допомоги ВПО, як чинних, так і тих, що втратили чинність, дає підстави стверджувати про наявність таких слабких моментів:

- штучне визначення розміру грошової допомоги;
- відсутність прив'язки розміру грошової допомоги працездатних ВПО до соціальних стандартів;
- відсутність залежності між тривалістю та розмірами ЄСВ, сплаченого працездатними ВПО, розміром заробітної плати та розміром грошової допомоги.

Підвищення розміру соціальних виплат ВПО є важливим гуманним кроком у системі вирівнювання доходів громадян для підтримки платоспроможного попиту та виживання в критичних умовах війни. Разом з тим виплати працездатним ВПО без умови зайнятості переводять цей вид соціальних виплат у статус безумовного базового доходу, що провокує утриманську поведінку і не стимулює до підтримки набутого соціально-трудового статусу. Соціально-економічний розвиток і підтримка економіки в умовах війни залежить від громадянської свідомості щодо участі у формуванні бюджету країни, забезпечуючи свій соціальний захист за принципом соціально-економічної демократії — працездатна особа є платником податків

Таблиця 2. Обсяги фінансування соціальної допомоги ВПО за 2015—2020 рр. та за квітень 2022 р.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Квітень 2022
Використано на надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам, млрд грн	3,3	3,2	2,8	2,9	2,96	3,0	5,2

Джерело: наведено за даними [17; 18].

та може розраховувати на соціальний захист за певного страхового випадку. Розуміння залежності між сплатою ЄСВ та розміром соціальної допомоги формує соціальну свідомість інфорсменту офіційної зайнятості.

Вивчення зарубіжного досвіду щодо соціальної допомоги ВПО показує орієнтацію на обґрунтування її розміру, а не визначення принципів фільтрації для її отримання, що досліджувалося нами у попередній публікації [24]. Тому запропонований авторський підхід є інноваційним у системі соціального захисту ВПО та орієнтується не тільки на аналіз розміру виплат, а на посилення залежності між соціально-трудовами внесками та соціальною допомогою.

На соціально-трудова адаптацію працездатних ВПО спрямовано Постанову Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331 «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсацій витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні», відповідно до якої за кожну працевлаштовану особу, за яку роботодавцем сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, на період воєнного часу та протягом 30 календарних днів після його скасування або припинення, надається компенсація у розмірі 6500 грн щомісяця [25]. Безумовно, такі дії сприяють збільшенню зайнятості з числа ВПО. Але для підвищення ефективності програм із повернення реципієнтів на ринок праці важливим є формування та розвиток програм виходу зі стану бенефіціара. Цей напрямок охоплює комплекс дій з удосконалення політики доходів, спрямованої на формування конкурентної заробітної плати, забезпечення продуктивної зайнятості, створення високопродуктивних робочих місць тощо.

Вивчення прогресивного європейського досвіду з питання соціального захисту показало важливість дії широкого спектра форм допомоги за умови працевлаштування, які вбудовані у системи некомпенсаційних (безоплатних) соціальних послуг. Це є характерним для таких країн: Австралія, Бельгія, Канада, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Велика Британія, США [9, с. 12].

Важливо відмітити, що одним із критеріїв ефективності системи соціального захисту населення працездатного віку є рівень реінтеграції до соціально-трудової діяльності, тобто висування вимоги перед бенефіціарями щодо активізації процесу соціально-трудового залучення. В Німеччині грошова допомога, як правило, тісно прив'язана до страхових внесків. Так, отримувачі допомоги зобов'язані приймати пропозиції роботи, за винятком, якщо вони звільнені від цього через вік, стан здоров'я та обов'язки по догляду за іншими членами родини. При відмові від активних дій у напрямі соціально-трудова інклюзії допомога може бути зменшена як мінімум на 25 відсотків. Соціально-трудова інклюзія відбувається на засадах

співпраці органів соціального забезпечення та служби зайнятості. Досвід Швеції ілюструє необхідність поєднання соціального захисту та політики на ринку праці у напрямі зменшення соціального утримання та стимулювання до соціально-трудової інклюзії [26, с. 25, 35].

Дослідження зарубіжного досвіду доводить, що соціально-трудова інклюзія можлива шляхом розвитку фінансових, адміністративних та інших практик підтримки зайнятості та виходу на ринок праці.

На нашу думку, доцільно розвивати превентивну політику мінімізації ризику соціально-трудової ексклюзії з реалізацією програм соціально-трудової інклюзії. Слід підтримувати членів домогосподарств працездатного віку щодо залучення до суспільно-корисної діяльності шляхом удосконалення системи соціального захисту населення, яка має полягати в посиленні взаємозалежності між соціальними внесками та системою соціального захисту. Враховуючи викладене вище, удосконалення надання соціальної допомоги працездатним ВПО можливе за рахунок:

- соціальна допомога має враховувати дві складові: некомпенсаційну, яка прив'язана до прожиткового мінімуму, та компенсаційну, яка прив'язана до розміру середньої заробітної плати особи за останні 6 місяців;
- мають бути виділені певні вікові групи, а саме: 15—29 років, 30—44 роки, 45 і більше років для встановлення інтервалів зміни обсягу нарахувань: некомпенсаційна складова зменшується протягом років, а компенсаційна, навпаки, — збільшується. Це обумовлено тим, що молодь ще не зробила значних внесків для формування достатнього розміру грошової допомоги, натомість з віком та трудовим стажем в умовах офіційної зайнятості соціальні внески накопичено в достатній кількості.

Пропозиції щодо удосконалення системи соціального захисту працездатних ВПО за принципом стимулювання соціально-трудової інклюзії та посилення залежності між соціальними внесками та соціальною допомогою наведено в табл. 3. Встановлення відсоткового співвідношення за компенсаційною та некомпенсаційною складовою є дискусійним питанням та може бути скореговане в процесі тристороннього соціального обговорення з урахуванням гуманітарних потреб, серед яких необхідність ліків, медичних послуг, одягу, харчових продуктів, засобів гігієни, житла тощо.

Слід зазначити, що запропоновані рекомендації відповідають одночасно принципам соціальних моделей Отто Бісмарка (жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та обсягом соціальних внесків упродовж професійної діяльності, тобто дотримується страховий принцип, коли соціальні виплати — це, певною мірою, грошові накопичення — компенсаційна модель) і Вільяма Беверіджа (будь-яка людина, незалежно від приналежності до зайнятого населення, має право на соціальний захист — принцип національної солідарності — некомпенсаційна складова). Крім цього, формування системи соціального захисту для працездатних осіб за таким

підходом сприятиме додатковим надходженням до соціального фонду і матиме практичний сенс у мінімізації його дефіциту. Застосування запропонованого нами підходу сприяло б підвищенню трудової активності працездатних осіб та збільшенню надходжень до соціальних фондів.

На жаль, відсутність статистичних даних щодо чисельності та структури ВПО станом на 2022 р. не дає можливості оцінити фінансові наслідки наших рекомендацій. Водночас, якщо проаналізувати структуру ВПО за останніми офіційними даними (рис. 1), то видно, що в усіх регіонах в структурі ВПО переважали працездатні особи, крім Луганської та Донецької області, де питома вага пенсіонерів становила 72 % та 62 %, що можна пояснити тим, що в цих областях можна було переформити пенсійні виплати без постійного перебування на підконтрольній Україні території.

Безумовним фактом є те, що певна категорія населення буде схильна до ексклюзиву та існування за рахунок базового рівня соціальної допомоги. Тому, окрім соціального захисту, важливим є розвиток заходів соціальної підтримки в Україні, які частково були згадані у попередніх авторських публікаціях [29].

Таблиця 3. Модель розрахунку соціальної допомоги працездатним ВПО

15—29 років	30—44 років	45 і більше
Компенсаційна складова		
СДк = 7 % від середньої заробітної плати за останні 6 місяців	СДк = 12 % від середньої заробітної плати за останні 6 місяців	СДк = 17 % від середньої заробітної плати за останні 6 місяців
Некомпенсаційна складова		
СДн = 17 % від ПМ для працездатних осіб	СДн = 12 % від ПМ для працездатних осіб	СДн = 7 % від ПМ для працездатних осіб
<i>Приклад розрахунку</i>		
Середня заробітна плата в Україні станом на січень 2022 р. = 14 577 грн [27]. Прожитковий мінімум станом на травень 2022 р. = 2481 грн [16].		
15—29 років	30—44 років	45 і більше
Компенсаційна складова		
СДк = 1020,39	СДк = 1749,24	СДк = 2478,09
Некомпенсаційна складова		
СДн = 421,77	СДн = 297,72	СДн = 173,67
Σ СД = 1442,16	Σ СД = 2046,96	Σ СД = 2651,76

Джерело: розробка автора (СДк — компенсаційна соціальна допомога; СДн — некомпенсаційна соціальна допомога; ПМ — прожитковий мінімум).

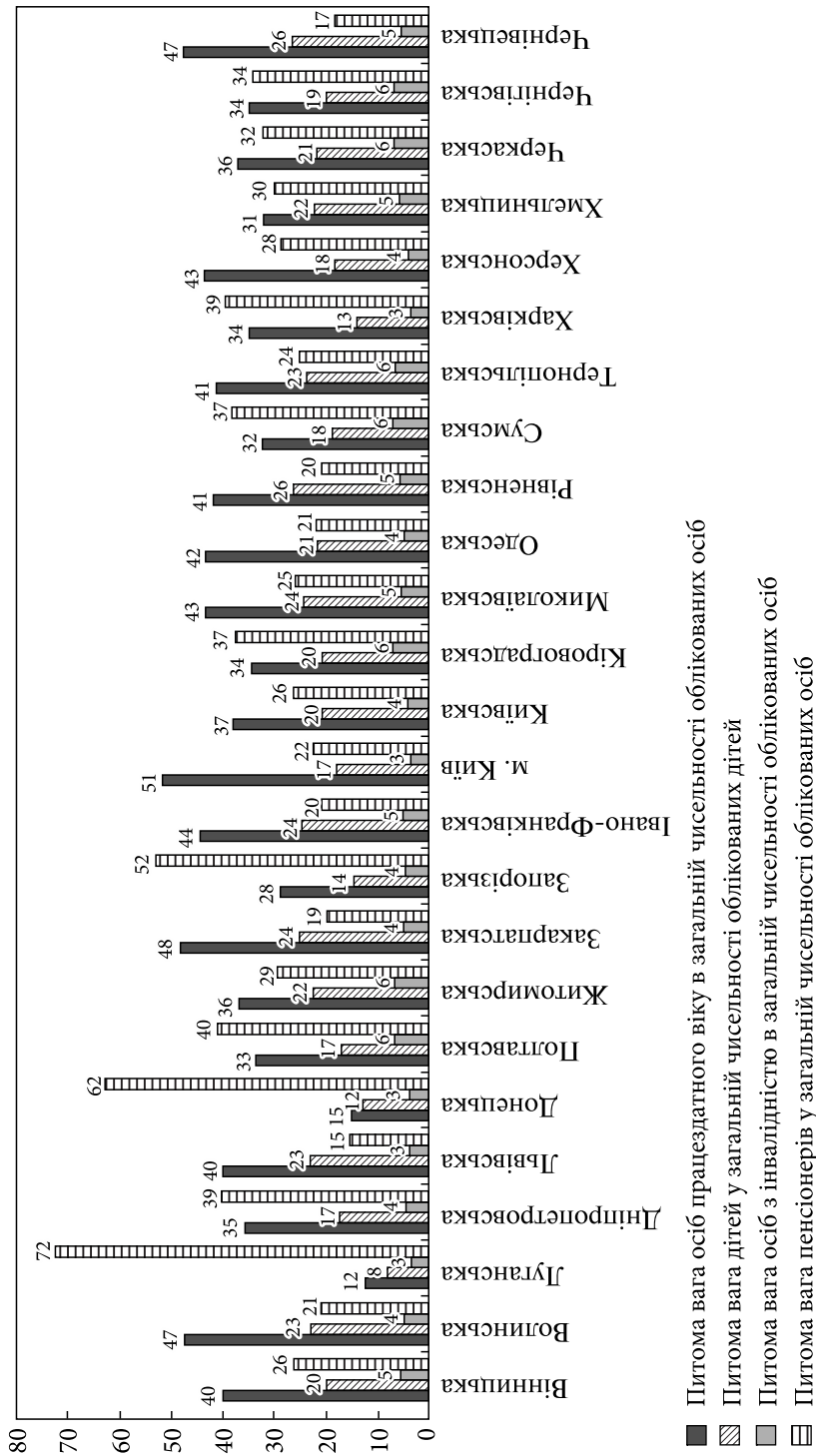

Рис. 1. Структура ВПО в регіонах України станом на 13 квітня 2020 р.
Джерело: побудовано за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [28].

Якщо повернутися до Постанови КМУ № 505, то однією з вимог отримання грошової допомоги була обов'язкова офіційна зайнятість, що, на наш погляд, є інклюзивним аспектом соціального захисту. Тобто працездатна особа працездатного віку для того щоб отримувати соціальну допомогу, має робити відповідні соціальні внески, що стимулює працювати в умовах формальної зайнятості та бути платником податків. Цілком справедливим є надання часу для пошуку роботи з подальшим обмеженням її розміру, про що було зазначено у п. 7 цієї постанови.

Так, на наш погляд, для працездатних осіб вимога щодо офіційної зайнятості є цілком доречною. Однак, якщо особа самостійно не змогла працевлаштуватися, то слід встановити наступну вимогу: якщо працездатна ВПО не може самостійно працевлаштуватися в межах офіційної зайнятості, то вона має право звернутися до регіонального центру Державної служби зайнятості України та брати участь в активних програмах зайнятості, та залучатися до суспільно-корисної діяльності. За участі в активних програмах зайнятості вона має право отримувати допомогу як ВПО. Оскільки можуть виникнути спірні питання щодо підходящого місця роботи у зв'язку з відсутністю підтверджень щодо зайнятості на невідконтрольній території України, для таких осіб може бути застосована редакція підходящої роботи відповідно до п. 2, 3, 4 ст. 46 Закону України «Про зайнятість населення» [12], а в умовах військового стану підходящою роботою може вважатися така робота, на яку є попит в умовах війни. Державна служба зайнятості також може розширити охоплення професійною підготовкою та перепідготовкою ВПО не тільки тих, хто має статус «безробітний», а й всіх охочих залучитися до суспільно-корисної діяльності. Варто створити умови щодо залучення до тимчасових та громадських робіт для ВПО з відповідними змінами у нормативно-правовому забезпеченні соціально-трудоваї інклюзії ВПО.

Доцільно зазначити, що ВПО може звернутися до Державної служби зайнятості України, яка за останні роки значно розширила коло послуг та було удосконалено умови надання таких послуг (див. Закон України «Про зайнятість населення» [12], Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [30]), в пошуку роботи. Але попри те, що діють певні особливі умови для реєстрації ВПО в Державній службі зайнятості України, отримати статус «zareєстрований безробітний» може бути ускладнено. Враховуючи, що антитерористична операція триває вже більше 8 років і можливі варіанти, коли людина працювала на невідконтрольній території, а значить, це не відповідає нормам Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», то отримати такий статус та отримувати грошову допомогу вона не зможе.

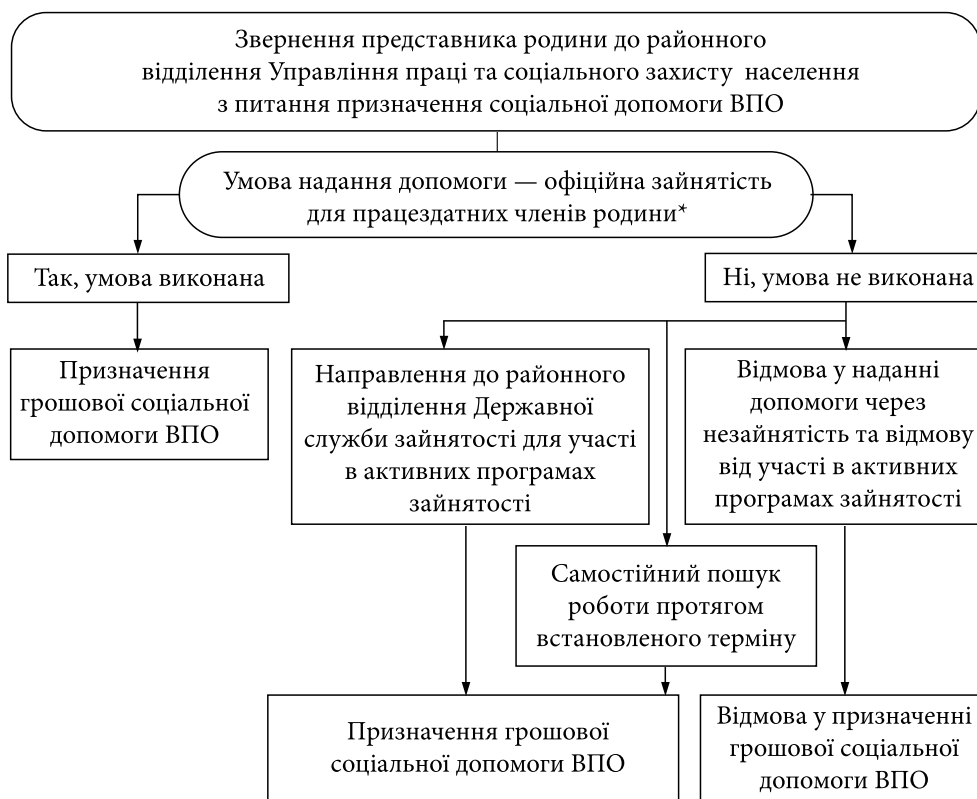

Рис. 2. Інституційна взаємодія працездатних ВПО, Управління праці та соціального захисту та Державної служби зайнятості України щодо соціально-трудової інклюзії
 *Надання соціальної грошової допомоги працездатним ВПО враховує також інші фільтри, пов'язані з матеріальним добробутом, що відображено у попередній статті [24].
 Джерело: запропоновано автором.

Для забезпечення виконання умови офіційної зайнятості важливо створити механізм реалізації такої умови не тільки за рахунок самостійного працевлаштування, а й можливості участі в активних програмах зайнятості Державної служби зайнятості України. Схема взаємодії працездатних ВПО, Управління праці та соціального захисту й Державної служби зайнятості України за запропонованим авторським підходом наведена на рис. 2.

Надання соціальної грошової допомоги працездатним ВПО враховує також інші фільтри, пов'язані з матеріальним добробутом, що відображено у попередній статті [24].

Варто зазначити, що будь-яка система соціального захисту передбачає процес фільтрації, який включає визначення прав та можливостей участі та, відповідно, групу осіб, котра буде охоплена соціальною допомогою. Водночас система соціальної підтримки має бути ефективною з позицій виходу

значної чисельності осіб із стану бідності та нужденності й виходу зі стану бенефіціара. Тому механізм призначення та поновлення надання соціальної допомоги ВПО, на наш погляд, має діяти за принципами:

- властивість охоплювати вразливу та незахищену категорію осіб — ступінь охоплення;
- здатність зменшувати рівень бідності та нерівності;
- розвиток заходів соціальної адаптації;
- надання соціальної допомоги у поєднанні з програмами соціально-трудової інклюзії.

Такий підхід, безумовно, створить додаткове навантаження на Державну службу зайнятості України, але це є необхідною умовою при формуванні вимог надання допомоги, що відповідає соціальним нормам соціального захисту даних осіб та може розглядатись як перехідна рента для повної соціально-трудової інклюзії ВПО з подальшим виходом зі стану бенефіціара. Запропонований підхід до формування соціального захисту населення працездатного віку шляхом розвитку інституту соціально-трудової інклюзії сприятиме виходу з пастки бідності осіб, збільшенню зайнятості у формальному секторі економіки, що відповідає таким цілям програми «Глобальні цілі сталого розвитку 2015—2030»: подолання бідності, гендерна рівність, гідна праця та економічне зростання, скорочення нерівності [31]. Крім того, зміни щодо визначення підходящої роботи створить можливість до залучення населення до суспільно-корисної діяльності в умовах війни.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, варто сказати, що однією з важливих задач сьогодення є забезпечення соціального залучення та зниження рівня бідності ВПО. Як показують проведені дослідження, в Україні в системі соціального захисту ВПО недостатньо використано ресурси стимулювання працездатних бенефіціарів до суспільно-корисної діяльності. Подальша соціальна інтеграція ВПО потребує удосконалення системи соціального захисту, в т.ч. враховуючи трудові аспекти. Детальний аналіз нормативно-правового забезпечення соціального захисту працездатних ВПО показав можливості таких змін, що полягають у посиленні дії принципу соціально-трудової інклюзії. Запропонований підхід до розрахунку соціальної допомоги працездатним ВПО на основі прив'язки її розміру до прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати є більш справедливим та стимулюючим аспектом офіційної зайнятості.

Особливої уваги заслуговує формування та розвиток програм виходу зі стану бенефіціара з розширенням функцій Державної служби зайнятості України. Слід зазначити, що шляхом соціально-трудового залучення вирішується проблема опортуністичної поведінки. Безумовно, цей напрямок дослідження охоплює й інший комплекс дій з удосконалення політики доходів, стимулювання створення робочих місць та підтримки зайнятості, що стане предметом наших наступних публікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. 5,8 мільярдів гривень перераховано для виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. 13 трав. 2022. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21823.html> (дата звернення: 24.05.2022).
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 2. 1 квіт. 2022. *Міжнародна організація з міграції*. 10 с. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/ИОМ_Ukraine%20Displacement%20Report_R2_final_UKR.pdf (дата звернення: 04.05.2022).
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення: 15.03.2022).
4. Беззубко Л., Беззубко Б. Удосконалення нормативно-правового забезпечення вирішення житлової проблеми вимушених переселенців. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3 (42). С. 61—68. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03\(42\)/9.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03(42)/9.pdf) (дата звернення: 14.03.2022).
5. Модернізація соціально-трудової сфери Донбасу: загрози та можливості: наукова доповідь / за ред. канд. екон. наук В. В. Близнюк; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування. НАН України». Київ, 2017. 136 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/297.pdf> (дата звернення: 15.03.2022).
6. Непомнящий О. М. Теоретичні підходи до створення комплексної моделі надання допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 1 (52). С. 1—6.
7. Балакірева О. М. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб (за результатами соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні»). *Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості: міжнар. наук.-практ. конф.*, 27 лют. 2015. URL: <http://ief.org.ua/?p=4562> (дата звернення: 25.03.2022).
8. Законодавче забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій: здобутки та завдання. *Голос України*. № 200 (7700). 23 жовт. 2021. URL: http://www.golos.com.ua/article/349627?fbclid=IwAR2MFuOKa4latZGty_n4h3hh4Dy2Q8FwIBYsw3J55MOI Z1afL2vb18GN7n0 (дата звернення 26.03.2022).
9. Нойбург К., Кастонгей Дж., Ролен К. Системы социальной защиты населения и адресная социальная помощь: уроки европейского опыта. Высшая Школа Управления, г. Маастрихт. Маастрихтский Университет. 57 с. URL: <https://web.worldbank.org/archive/website01506/WEB/IMAGES/DENEUB-3.PDF> (дата звернення: 19.03.2022).
10. Постанова КМУ від 19 березня 2022 р. № 333 «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану і не отримують щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-kompensaciyi-vitrat-za-timchasove-rozmishchennya-vnutrishno-peremishchenih-osib-yaki-peremistilisya-u-period-voennogo-stanu-i-ne-333> (дата звернення: 28.04.2022).
11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 29.04.2022).
12. Закон України «Про зайнятість населення». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 29.04.2022).

13. Перегудова Т. В. Кризис национального рынка труда: стагнация и трудовая исчерпаемость. *Зеркало недели*. Вып. № 32, 31 авг. — 6 сент. 2019. URL: https://zn.ua/macrolevel/krizis-nacionalnogo-rynka-truda-stagnaciya-i-trudovaya-ischerpaemost-328530_.html (дата звернення: 28.03.2022).
14. Постанова Кабінету Міністрів України № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.22).
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.05.2022).
16. Держбюджет-2022: показники мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму. URL: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/9909-derjbyudjet-2022-pokazniki-mnmalno-zarplati-projtkovogo-mnmumu> (дата звернення: 30.04.2022).
17. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html> (дата звернення: 25.05.2022).
18. На допомогу по проживанню ВПО держава заплатила понад 5 мільярдів. *Економічна правда*. 7 трав. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/7/686758/> (дата звернення: 26.05.2022).
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.04.2022).
20. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форми заяви про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб» від 27.12.2016 № 1610. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-17#Text> (дата звернення: 28.04.2022).
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.05.2022).
22. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 № 363 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо виплат пенсії та грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.05.2022).
23. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.05.2022).
24. Перегудова Т. В. Охоплення соціальною допомогою внутрішньо переміщених осіб як критерій ефективності заходів адаптації. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 7—8 (грудень). С. 43—50.
25. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 331 «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2022).

26. Международный опыт организации системы социальной помощи. На примере пяти стран. Москва, Международное бюро труда, 2004. 124 с.
27. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.04.2022).
28. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://www.minre.gov.ua> (дата звернення: 23.05.2022).
29. Перегудова Т. В. Соціальна інклюзія як елемент соціальної політики: європейські уроки для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*: зб. наук. праць. Одеса. Вип. 19. 2016. С. 98—102.
30. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (дата звернення: 25.04.2022).
31. Глобальні цілі сталого розвитку 2015—2030. UNDP Україна. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 25.03.2022).

REFERENCES

1. 5.8 billion hryvnias were transferred to pay housing allowances to internally displaced persons. May 13, 2022. Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine. <https://www.msp.gov.ua/news/21823.html> [in Ukrainian].
2. Report on internal displacement in Ukraine. (2022). Survey of the general population. Round 2. April 1. International Organization for Migration. https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Ukraine%20Displacement%20Report_R2_final_UKR.pdf [in Ukrainian].
3. Guidelines on internal displacement. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> [in Ukrainian].
4. Bezzubko, L., & Bezzubko, B. (2019). Improvement of regulatory and legal support for solving the housing problem of forced migrants. *State administration and local self-government*, 3 (42), 61-68. [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03\(42\)/9.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2019/2019_03(42)/9.pdf) [in Ukrainian].
5. Blyzniuk, V., Antoniuk, V., Halustian, Yu., & Huk, L. (Eds.). (2017). Modernization of the social and labor sphere of Donbas: threats and opportunities: scientific report. NAS of Ukraine. State institution «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv, 136 p. <http://ief.org.ua/docs/sr/297.pdf> [in Ukrainian].
6. Nepomniashchyi, O. M. (2016). Theoretical approaches to the creation of a comprehensive model of assistance to internally displaced persons in Ukraine. *Theory and practice of public administration*, 1(52), 1-6 [in Ukrainian].
7. Balakireva, O. M. (2015). Labor potential and level of state support for internally displaced persons: (according to the results of the sociological study «Assessment of the needs of internally displaced women and the elderly in Ukraine»). *Internally displaced persons in Ukraine: realities and opportunities: International scientific and practical conference*, February 27. <http://ief.org.ua/?p=4562> [in Ukrainian].
8. Legislative provision of reintegration of temporarily occupied territories: achievements and tasks (2021). *Voice of Ukraine*, № 200 (7700). http://www.golos.com.ua/article/349627?fbclid=IwAR2MFuOKa4latZGty_n4h3hh4Dy2Q8FwIBYsw3J55MOIz1afL2vb18GN7n0 [in Ukrainian].
9. Neubourg, C., Castonguay, J., & Roelen, K. Social Safety Nets and Targeted Social Assistance: Lessons from the European Experience. Higher School of Management, Maastricht University.

- richt. Maastricht University. <https://web.worldbank.org/archive/website01506/WEB/IMAGES/DENEUB-3.PDF> [in Russian].
10. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for compensation of costs for temporary accommodation of internally displaced persons who moved during the period of martial law and do not receive monthly targeted assistance to internally displaced persons to cover living expenses, including payment for housing and communal services from March 19, 2022, № 333 (2022). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-kompensaciyi-vitrat-za-timchasove-rozmishchennya-vnutrishno-peremishchenih-osib-yaki-peremistilisya-u-period-voyennogo-stanu-i-ne-333> [in Ukrainian].
 11. Law of Ukraine On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons from August 3, 2022, № 1706-VII (2022). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
 12. Law of Ukraine On employment of the population from June 17, 2021 № 5067-VI (2021). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
 13. Perehudova, T. V. (2019). Crisis of the national labor market: stagnation and labor exhaustion. *Mirror of the week*, 32. https://zn.ua/macrolevel/krizis-nacionalnogo-rynka-truda-stagnaciya-i-trudovaya-ischerpaemost-328530_.html [in Ukrainian].
 14. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On providing monthly targeted assistance to internally displaced persons to cover living expenses, including payment for housing and communal services from October 01, 2014, № 505 (2014). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 15. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Some issues of payment of housing allowance to internally displaced persons from March 20, 2022, № 332 (2022). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 16. State budget-2022: indicators of the minimum wage and subsistence minimum (2022). <https://www.budgetnyk.com.ua/news/9909-derjbyudjet-2022-pokazniki-mnmalno-zarplati-projtkovogo-mnmumu> [in Ukrainian].
 17. Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine (2022). <https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html> [in Ukrainian].
 18. The state paid more than 5 billion for housing assistance for IDPs (2022). *Economic truth*. <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/7/686758/> [in Ukrainian].
 19. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On accounting of internally displaced persons from January 10, 2014, № 509 (2014). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 20. Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine On approval of the application form for the registration of internally displaced persons from December 27, 2016, № 1610. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-17#Text> [in Ukrainian].
 21. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Some issues of providing state social assistance and benefits during the period of martial law from March 07, 2022, № 214. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 22. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On amending some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the payment of pensions and cash assistance to internally displaced persons and recognition of certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as no longer in force from March 25, 2022, № 363. Official website

- of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
23. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On support for certain categories of the population that suffered in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine from April 16, 2022, № 457. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 24. Perehudova, T. V. (2016). Social assistance coverage of internally displaced persons as a criterion for the effectiveness of adaptation measures. *Ukraine: aspects of labor*, 7-8, 43-50. [in Ukrainian].
 25. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for providing compensation to the employer for labor costs for the employment of internally displaced persons as a result of hostilities during martial law in Ukraine from March 20, 2022, № 331. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 26. International experience of the organization of social assistance system. On the example of five countries (2004). International Labor Office. Moscow [in Russian].
 27. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2022). <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 28. Official website of the Ministry for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine (2022). <https://www.minre.gov.ua> [in Ukrainian].
 29. Perehudova, T. V. (2016). Social inclusion as an element of social policy: European lessons for Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Economics and Management series. Collection of scientific works*, 19, 98-102. Odesa [in Ukrainian].
 30. Law of Ukraine On mandatory state social insurance in case of unemployment from May 07, 2022 № 1533-III (2022). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> [in Ukrainian].
 31. Global Sustainable Development Goals 2015-2030. UNDP Ukraine. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> [in Ukrainian].
- Стаття надійшла до редакції журналу 05.05.2022.

T. V. Perehudova, PhD Economics, Senior Researcher, Associate Professor
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
01011, Ukraine, Kyiv, Panasa Myrnoho Str., 26
E-mail: ptv_tat@ukr.net
ORCID: orcid.org/0000-0002-3093-6104

SOCIAL ASSISTANCE PROVISION TO DISPLACED PERSONS ON THE PRINCIPLE OF SOCIAL AND LABOR INCLUSION

The article is devoted to the issues of further social integration of internally displaced persons (IDPs) on the basis of institutional reduction of social exclusion of this category of the population, which requires improvement of legal regulation of their social protection by strengthening cooperation between such institutions as the State Employment Service of Ukraine. Overcoming the extractive nature of the national labor market requires social and labor inclusion, which involves the process of participation of employable citizens, including IDPs, in socially useful activities by forming a system of incentives for reintegration into the labor market and creating conditions for the realization of labor potential. In connection with these issues, there was a study of the legal framework for social protection

of IDPs in Ukraine which proposes a model for calculating social assistance to IDP workers in social and labor inclusion.

To achieve this goal, the following general and special methods are used: the method of theoretical generalization, systematic, dialectical method of scientific comprehension in the process of determining the approach to the provision of social assistance to IDPs; historical and logical analysis - in the study of social protection; comparative analysis, synthesis and generalization - in research on the practice of social support for the population to enter the labor market; methodological and functional analysis - to determine the directions of institutionalization of social protection of IDPs. Weaknesses in the procedure for providing financial assistance to able-bodied IDPs have been identified, including: artificial determination of the amount of financial assistance; the lack of correlation between the amount of financial assistance and social standards; the discrepancy between the amount of Unified Social Contribution paid by IDP staff, salaries and the amount of cash benefits. According to the author, the improvement of social assistance to IDP workers is possible by identifying two components: non-compensatory, which is tied to the subsistence level, and compensatory, which is tied to the amount of wages. This approach stimulates official employment and forms the preconditions for the development of social insurance in Ukraine.

Keywords: internally displaced persons, workers, social integration, social protection, social targeted assistance, effectiveness of social programs, social and labor inclusion.

**ВДЯЧНІСТЬ ТА ПОШАНА ЗА ВАГОМИЙ
ВНЕСОК У НАУКОВУ СКАРБНИЦЮ:
ДО 85-РІЧЧЯ АКАДЕМІКА
АМОШІ ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА**

24 серпня 2022 р. виповнилося 85 років видатному вченому-економісту, організатору науки в галузі економіки та соціальної політики, заслуженому діячеві науки і техніки України, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреату премій НАН України ім. О. Г. Шліхтера, М. І. Туган-Барановського, М. В. Птухи, відміннику освіти України, доктору економічних наук, професорові, академіку НАН України Олександрі Івановичу Амоші.

Олександр Іванович Амоша народився у м. Горлівка Донецької області в робітничій сім'ї, в якій було п'ятеро дітей. Батьки мріяли дати дітям вищу освіту, і їхньому сину це вдалося — він закінчив Донецький політехнічний інститут. Ще в студентські роки у нього проявився хист до творчої роботи, але бажання здобути виробничу загартованість привело спочатку до вугільної шахти, де й розпочав свій трудовий шлях. А потім амбіційні бажання молодої душі, прагнення до особистої самореалізації зумовили вибір на користь науки. У 1961 р. його запросили на роботу в Інститут гірничої справи ім. М. М. Федорова АН УРСР, який було переведено з Києва до Донецька, але через подальше реформування системи Академії наук у 1963 р. Олександр Іванович продовжив свою наукову діяльність у Донецькому науково-дослідному вугільному інституті. Саме у цьому відомому своїми науково-практичними здобутками галузевому інституті він достроково закінчив аспірантуру і в 1966 р. захистив кандидатську дисертацію. Однак невгамовна душа жадала академічних наукових звершень, і ці прагнення не можна було реалізувати в галузевому інституті.

Високо цінуючи О. І. Амошу за його інноваційне мислення, член-кореспондент АН УРСР Костянтин Іванович Татомир запропонував йому повернутися до роботи в системі Академії наук і запросив до Інституту економіки промисловості, підпорядкованого нещодавно створеному Донецькому науковому центру НАН України.

Інститут очолював академік НАН України Олександр Миколайович Алимов, який був першим директором-організатором цієї установи, створеної на базі добре матеріально і кадрово забезпеченого Відділення економіко-промислових досліджень Донецького раднаргоспу (на відміну від інших інститутів наукового центру, що організовувалися практично з нуля). Відділення було передано до системи Академії наук УРСР як практичний внесок Донбасу у створений за ініціативи місцевої влади та за підтримки керівництва держави перший в Україні Донецький науковий центр. Вихованець Донбасу О. М. Алимов очолював Інститут з 1965 по 1973 р., до від'їзду в Київ на високу посаду голови Ради по вивченню продуктивних сил України при Президії АН УРСР. Разом із заступником директора академіком НАН України Валентином Карловичем Мамутовим О. М. Алимов провів непросту роботу з перетворення багатогалузевого науково-аналітичного підрозділу раднаргоспу на академічний інститут, здатний виконувати фундаментальні дослідження і забезпечувати вагому практичну віддачу для економічної науки.

З того часу Олександр Іванович працює в Інституті економіки промисловості (ІЕП) НАН України, упевнено піднімаючись сходинками наукового й кар'єрного зростання. Спочатку він був старшим науковим співробітником, а в 1976 р. очолив створений ним відділ економічних проблем охорони праці. Рішення про організацію в Інституті такого відділу прийнято Президією АН УРСР за кілька років до того — на виконання спільного доручення президента АН СРСР М. В. Келдиша та президента АН УРСР Б. Є. Патона про розвиток науково-практичних досліджень в інститутах Академії наук України з метою підвищення безпеки праці шахтарів вугільних шахт, які звернулися з відкритим листом до науковців. Ці дослідження були комплексними і стали прикладом ефективної співпраці вчених різних спеціальностей не лише на благо шахтарів — людей тяжкої і шкідливої праці, а й на велику користь для промисловості та економіки України загалом. Завдяки цьому Україна вирізнялася інноваційністю наукових результатів, спрямованих на економічне стимулювання досягнення соціальних цілей зі збереження життя та здоров'я працівників вугільного виробництва.

Для О. І. Амоші та його колег наукова істина завжди була понад усе. Коли критерієм оцінки роботи науковця стає корисність для суспільства, країни та промислового виробництва, а тим більше — безпека життя та здоров'я працівників, запобігання виробничим аваріям, тоді бажання плідно працювати і відчувати себе переможцем над реальними ризиками,

небезпеками та загрозами на вугільних шахтах породжує особливе задоволення і приходить розуміння, що ти не даремно живеш й працюєш у науці.

Робота з людьми сприяла зміцненню управлінських рис Олександра Івановича: прагнення до справедливості, вміння дослухатися до проблем людей, запобігати конфліктам, стимулювати наукову активність колективу тощо. Тому в 1985 р. посада заступника директора Інституту з наукової роботи природно стала черговою сходинкою у його особистому зростанні. Бути співорганізатором і координатором наукових досліджень в Інституті, який тоді очолював академік НАН України Микола Григорович Чумаченко, стало його почесною, відповідальною і вдячною справою. Роки роботи під керівництвом академіків О. М. Алімова і М. Г. Чумаченка виявилися для Олександра Івановича цікавим, корисним і натхненним періодом. Науковий та життєвий досвід, здобутий під час спільної роботи, дав змогу сформуватися управлінському потенціалу керівника академічного інституту, піднятися на щабель науково-організаційної зрілості і згодом (у 1995 р.) очолити ІЕП НАН України.

На посаді директора О. І. Амоша продовжив славні традиції наукового пошуку, практичної реалізації інноваційного мислення та відданості науковому життю Інституту, закладені попередніми керівниками. Відчувати вимоги часу, йти з ним у ногу, задавати правильний вектор наукового процесу, враховувати специфічні особливості колективу, безперервно надихати його на пошук і реалізацію нових ідей, підвищувати ефективність наукових результатів, забезпечувати їх впровадження — все це характеризує О. І. Амошу як досвідченого керівника академічної установи. Водночас креативність і особисті риси характеру в поєднанні з демократичним стилем управління зумовили відповідне позитивне ставлення до нього співробітників Інституту. Підтвердженням визнання людських та управлінських якостей О. І. Амоші стало те, що трудовий колектив неодноразово в 1995—2017 рр. переобирав його директором. Завдяки його плідній праці, здатності до порозуміння, конструктивної взаємодії, створення сприятливого соціального клімату в Інституті та зважаючи на його особистий внесок у розвиток науки, в 1997 р. О. І. Амошу обрано членом-кореспондентом НАН України, а у 2003 р. — академіком НАН України.

Високі академічні звання свідчать не лише про заслуги Олександра Івановича як науковця, а й про здобутки всього очолюваного ним колективу. Розробки Інституту добре відомі в Україні та за її межами. Вони спрямовані на соціально-економічний і науково-технічний розвиток країни, промислових регіонів держави, на створення концептуальних засад сучасної модернізації промисловості, її підприємств, поліпшення умов життєдіяльності людей, розроблення відповідних наукових рекомендацій для центральних органів влади, а також для виробничого, галузевого і регіонального рівнів управління в державі.

Головним завданням науково-дослідної роботи Інституту завжди було сприяння ефективному соціально-економічному розвитку промисловості та економіки України загалом. Крім виконання досліджень бюджетної тематики, в яких О. І. Амоша був керівником багатьох фундаментальних тем, він не раз очолював і був відповідальним виконавцем важливих госпдоговірних науково-дослідних робіт. Поряд зі значною кількістю монографій та наукових статей, результатами цих досліджень стали програми науково-технічного та промислового розвитку, довгострокові і середньострокові стратегії та галузеві концепції, наукові доповіді, прогнольні оцінки розвитку провідних галузей промисловості, регіонального розвитку. Були підготовлені і направлені до Верховної Ради України проекти законів України, пропозиції до чинного законодавства стосовно Господарського та Податкового кодексів, Законів України «Про охорону праці», «Про оплату праці», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про основи національної безпеки», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо. Ці та багато інших результатів наукових досліджень колективу Інституту є конкретним прикладом і підтвердженням активної конструктивної участі Національної академії наук України у проведенні особливо важливих для економіки та соціальної політики держави перспективних міждисциплінарних досліджень, використання механізмів реалізації заходів з виходу з кризових ситуацій.

Внесок О. І. Амоші у спільну скарбничку наукових результатів Інституту відзначено високими званнями та нагородами: заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, премій НАН України ім. О. Г. Шліхтера, М. І. Туган-Барановського, М. В. Птухи, відмінник освіти України. За вагомі наукові результати його нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Верховної Ради України, численними почесними грамотами Президії НАН України, Донецької обласної ради, Донецької обласної державної адміністрації, Донецької, Мажківської та інших міських та районних рад. Його роботу оцінено також подяками і грамотами, нагрудними знаками Міністерства фінансів України, Мінпаливенерго та Мінвуглепрому України, Мінекоресурсів, Служби безпеки України, Держтурадміністрації України та ін. О. І. Амошу неодноразово обирали головою або членом авторитетних академічних асоціацій і клубів, редакційних колегій наукових видань. З 2010 р. він є президентом ГО «Академія економічних наук України». Свою наукову діяльність Олександр Іванович вдало поєднує з діяльністю з підготовки кадрів. Під його керівництвом підготовлено плеяду докторів та кандидатів наук.

Останні події на Сході України зумовили серйозні зміни у житті та науковій діяльності Інституту. Ці роки стали найтяжчим випробуванням для всього колективу ІЕП НАН України. Власність установи та робочі місця було втрачено. Завдяки ініціативі керівництва НАН України та активності

О. І. Амоші і сам Інститут, і його співробітники змогли переселитися з Донецька. Залишивши домівки в зоні конфлікту, більшість співробітників ІЕП НАН України переїхали до Києва, а два сектори Інституту переведено до Дніпра і Краматорська.

На новому місці знадобилися значні зусилля для налагодження наукової роботи та забезпечення проживання працівників Інституту. Проте за дієвої допомоги Президії НАН України, керівництва Відділення економіки та Відділення механіки НАН України, завдяки плідній співпраці з колегами вдалося вирішити питання із забезпеченням робочими приміщеннями в Києві. Спочатку ІЕП НАН України розмістився в Інституті економіки та прогнозування НАН України, а потім, з 2015 р. — в Інституті механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України. Бажання допомогти ще недавно головному на Сході України економічному інституту, наукова солідарність, підтримка і дружні стосунки відіграли велику роль у наданні народним депутатом України, доктором технічних наук, професором Юхимом Леонідовичем Звягільським фінансової допомоги для капітального ремонту приміщень, придбання меблів і обладнання в корпусі на вул. М. Капніст, 2, де зараз розміщується Інститут.

За восьмирічний термін з 2014 року О. І. Амоша укріплював науковий потенціал та готував зміну керівництва Інституту. Його докторантка та послідовниця Юлія Станіславівна Залознова за цей термін була обрана членом-кореспондентом НАН України і успішно працювала заступником директора Інституту, укріплюючи компетенції та навички керівництва науковою установою. У грудні 2021 р. відбулась знаменна подія. О. І. Амоша передав повноваження управління Інститутом Ю. С. Залозновій, яка була вибрана колективом. Але повага, пошана, подяка за довгострокову плідну працю, за талант керівника-дипломата, за вболювання за долю Інституту та його людей, за процвітання економічної науки залишились у серцях колег рідного Інституту, інститутів Відділення економіки НАН України та їх керівництва, а також членів Президії НАН України. О. І. Амошу знають, поважають, цінують, визнають як вченого та небайдужу людину.

Довіра до його особистості, визнання відповідальності не залишили його без професійних наукових обов'язків. Він є почесним директором Інституту економіки промисловості НАН України, головою спеціалізованої вченої ради Інституту, головою ГО «Академія економічних наук України», головою редакційної ради науково-практичного журналу «Економіка промисловості», членом редколегії наукового журналу «Економіка України», а також продовжив наукову діяльність за тематикою Інституту.

Бажаємо ювіляру міцного здоров'я, збереження людяності, толерантності, доброзичливості та терплячості в цих складних для України умовах. Нехай Ваша мужність та витривалість приносять задоволення та радість від життя!

Академік НАН України Е. М. ЛІБАНОВА

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та аббревіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Україномовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається **авторська довідка**.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is *free of charge* for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — *in two languages*.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of this year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html>.
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net,
<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*
Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*
Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*
Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 00.10.2022 р. Формат 70 × 100/16.
Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.
Тираж 000 пр. Зам. № 0000

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001